

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ
BİLİM DALI

87261

(B.353,C.203,C.213,C.171,C.218
Numaralı Sicil Kayıtlarına Göre)
**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE
BURSA'DA SOSYAL ve İKTİSADİ
HAYAT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nergis SARITAŞ

Danışman : Yrd.Doç.Dr.Saime YÜCEER

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

BURSA 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMA

ÖNSÖZ

GİRİŞ	1
BURSA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ	1
KADILIK MÜESSESESİ VE MAHKEMELER	3
ŞER'İYE SİCİLLERİ	8
BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ	12

I. BÖLÜM

BURSA'DA SOSYAL HAYAT	17
A- MİLLİ MÜCADELE BURSA'DA GENEL DURUM	17
B- 1919-1924 YILLARINDA BELGELERDE BURSA	24
<i>a- Meslekler, Göçmenler ve Önemli Şahıslar</i>	24
<i>b- Milli Mücadelede Belediye Reisleri ve Valiler</i>	28
<i>c- Evlilik Kurumu ve Sonuçları</i>	31
<i>ç- Boşanma</i>	43
<i>d- Çocukların Vesayeti</i>	45
<i>e- İddet Süresi ve Nafaka</i>	48
<i>f- Vefat tesciller ve evlilik izin belgeleri</i>	53
<i>g- Miras Hukuku</i>	55
<i>h- Vekillik Müessesesi</i>	62
<i>ı- Gayri Müslimler</i>	63
<i>i- Vakıflar</i>	69
<i>j- Bursa Mahalleleri</i>	73

II. BÖLÜM

BURSA'DA İKTİSADİ HAYAT	84
A- BURSA'DA ÜRETİM; İTHALAT VE İHRACAT MADDELERİ	86
<i>a- Narh Tesbiti.....</i>	<i>88</i>
<i>b- 1919-1924 Yıllarında Bursa Belediyesi Çalışanlarının Maaş Durumu.....</i>	<i>90</i>
<i>c- 1919-1924 Yılları Arasında Bursa'da Çeşitli Fiyatlar .....</i>	<i>93</i>
<i>ç- Nafaka Miktarları.....</i>	<i>109</i>
<i>d- Terekelerin Değerlendirmesi.....</i>	<i>116</i>
<i>e- Mahkeme Harçları.....</i>	<i>125</i>
SONUÇ.....	130
BİBLİYOGRAFYA	133
EKLER.....	140
EK-1 B. 353/1544	140
EK-2 C.203/60.....	141
EK-3 B.353/1542.....	142
EK-4 C.213/183	143
EK-5 B.B.M.K. No: 1163.....	144
EK-6 B.B.M.K. No: 176.....	145
EK-7 B.B.M.K. No: 228.....	146
EK-8 B.B.M.K. No: 1485.....	147

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
B.E.E.S.K	: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu
B.Ş.S	: Bursa Şer' iye Sicilleri
B.k.z.	: Bakınız
B.K.	: Bursa Kütüğü
B.B.M.K	: Bursa Belediyesi Meclis Kararları
B.B.M.D.	: Bursa Belediyesi Maaş Defteri
C.	: Cilt
Çev:	: Çeviren
DİA	: Diyanet Ansiklopedisi
Ed. Fak.	: Edebiyat Fakültesi
Gr.	: Guruş
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
k	: Kilo
k.n.	: Karar numarası
M.	: Miladi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Pr.	: Pare
R.	: Rumi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.T.K	: Türk Tarih Kurumu
TÜDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
VD	: Vakıflar Dergisi
Yay.	: Yayınlayan
Yüzb.	: Yüzbaşı
y.y.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Şehir tarihlerinin sosyal, kültürel ve iktisadi alanlarda aydınlatılmasında şer'îye sicilleri şüphesiz çok önemli bir yere sahiptir.

Bursa şer'îye sicilleri önemi ve sayısı bakımından İstanbul şer'îye sicillerinden sonra ikinci sırayı almaktadır. Defterlerin özenle tutulmuş olması, sayı ve muhtevaları, Bursa şehrinin tarihinin araştırılmasında bu sicillerin önemini daha da arttırmaktadır.

Bu siciller içinden seçilen Milli mücadele dönemine ait beş tane sicil defteri, son tasniflere göre yeni numaraları ile;

B.353 (R.1335-1336, M. 1919-1920)

C. 203 (R.1337, M.1921)

C.213 (R.1337-1338, M.1921-1922)

C.171 (R.1338-1339, M.1922-1923)

C.218 (R.1339-1340, M.1923-1924) nolu defterler konumuza kaynak teşkil etmiştir.

Beş defterde toplam 2457 belge tarafımızdan analiz edilerek çalışmanın çerçevesi çizilmiştir.

Giriş bölümünde kısaca Bursa'nın tarihsel gelişimi, kadılık müessesesi, mahkemeler ve Bursa şer'îye sicilleri hakkında bilgiler verilmiş ayrıca incelenen defterlerin tanıtımı yapılmıştır.

Birinci bölümde Bursa'da sosyal hayat ele alınıp; Milli Mücadelede Bursa'da genel durum, 1919-1924 yılları arasında belgelerde; Meslekler, göçmenler, önemli şahıslar, Belediye reisleri, valiler, evlilik kurumu ve sonuçları, boşanmalar miras hukuku, çocukların vesayeti, vefat tescilleri ve evlilik izin belgeleri, vekillik müessesesi, gayrimüslimler, vakıflar, Bursa mahalleleri sicillerde karşımıza çıkan belgeler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde ise Bursa'da iktisadi hayat konu başlığı altında, Üretim, ithalat ve ihracat, narh meselesi, çalışanların ücretleri, 1919-1924 yılları arasında tüm alanlarda fiyatlar, nafaka miktarları ve terekelerin döneme göre değerlendirilmesi yapıldı. Bu bölüme temel kaynaklar Şer'iyeye sicillerinin yanında, Bursa Belediyesi çalışanlarına ait toplam altı maaş defteri, aynı dönemi (1919-1924) kapsayan altı yıllık Bursa Belediyesi meclis kararları, 1927 Bursa Vilayeti salnamesi temel teşkil etti.

Bursa ile ilgili yazılmış pek çok eser vardır, özellikle milli mücadeleyi anlatan eserlerin çokluğu da dikkat çekicidir. Ancak bizim incelediğimiz konu yani sicillere göre milli mücadelede Bursa henüz incelenmemiş, ayrıca bu dönemin iktisadi yapısı da gün ışığına çıkarılmamıştır. Hazırladığımız, tezin özellikle ikinci bölümünde verdiğimiz tablolardaki fiyatlar, maaşlar büyük olasılıkla ilk defa bu tezde ortaya konulacaktır.

Tezimin hazırlanması aşamasında bana maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Saime YÜCEER'e, siciller konusunda beni bilgilendiren Yrd.Doç.Dr. Sezai SEVİM'e ve Hasan Basri ÖCALAN'a ve böyle orijinal bir konuda çalışmam için beni teşvik eden bölüm başkanımız Doç.Dr. Yusuf OĞUZOĞLUN'a, çalışmam esnasında katkılarını esirgemeyen Belediye, Halk, Yazma Eserler ve M.Ali DENİZ kütüphanesi çalışanlarına ayrıca her konuda yardımcı ve destekleyicim eşim Yavuz SARITAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nergis SARITAŞ

GİRİŞ

BURSA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Proza (Bursa), meşhur coğrafyacı strabon ve Bizans tarihçisi Etyen'e göre Lidya kralı tarafından kurulmuştur. Roma valisi Plin'in haberinde Bitinya kralı II. Prusias'a sığınan Anibal'in planına göre Hisar içinde milattan bir buçuk asır önce kurulup, adını da kral Proza'dan almıştır. ¹

Romalıların eline geçtikten sonra ise 395'te Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesiyle Doğu Roma İmparatorluğunda kalmıştır. ²

Osman Bey ve idaresindeki birliklerin Bursa ve civarına yaptıkları akınlar 1326'da Bursa'nın fethiyle tamamlanmıştır. ³Sultan Orhan Gazi (1360-1389) fetihten sonra burasını beylik merkezi yaptı.⁴ Osman Bey'in son istirahat yeri olarak Osmanlılarca kutsal bir şehir sayıldı. ⁵

Fetihten sonra,⁶ inşa faaliyetleri ile yeni bir çehre kazanmaya başlayan şehre her taraftan ahali nakli yapıldı ve gelişmesi desteklendi. Orhan Gazi Kale için^{deki} manastırı camiye çevirtti. Bunun yanında Bey sarayı adı verilen sarayı yaptırdı. Burası ovaya nazır bir yerde olup bugün Tophane adıyla anılır.

XIV. asır müellifleri ibni Batuta müstesna olmak üzere yalnız Bursa'nın ismini zikredip tarif ve tasnifine dair bir şey yazmamışlardır. XV. Asrın başında Abdül-Abbas al-Kalkaşandi Bursa'nın tuğla ve taştan evleri olduğunu

---

¹ Kazım BAYKAL, *Bursa ve Anıtları*, B.E.E.S.K. 1993 – Bursa s.6

² BAYKAL, *a.g.e.* s.8

³ Zekiye YENEN, *Osmanlı Dönemi Türk kentlerinin Kuruluş ve Gelişim ilkeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1988 – İstanbul s.53-54

⁴ H.Basri ÖCALAN, *B.97/302 nolu Bursa Şer'iyeye Siciline göre Bursa'da Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992 İstanbul

⁵ George OSTROGORSKY, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İŞILTAN, 1991 Ankara s.32

⁶ Halil İNALCIK, "BURSA", *DİA* C.VI, s.445

Mescidleri, çarşıları ve hamamları bulunduğunu söyler.⁷

En çok incelenen kent, en büyük ve en iyi belgelenmiş Anadolu kenti Bursa'dır. 16. yy. Bursa'sı ticaret merkezi (ipek ve pamuk) olarak karşımıza çıkar⁸

I.Murat hükümet merkezini Edirne'ye nakletti.⁹ Fakat Bursa ile ilgisini kesmedi ve Hisar içinde Şehadet Camiini, Muradiye'de Hüdavendigâr külliyesini yaptırdı.¹⁰

Şehirde en büyük gelişme Bayezid I zamanında gerçekleşti. Niğbolu zaferi sonrasında 802-1399'da muhteşem Ulucami yapıldı.¹¹ Yine şehrin doğu yakasında Yıldırım külliyesi yapıldı.¹² Çelebi Mehmet Yeşil'de külliye yaptırarak Yıldırım ve Şehir arasındaki boşluğu doldurdu.¹³

Fatih (1451-1481) İstanbul'u aldıktan sonra Bursa ikinci plana düştü.¹⁴ Fakat padişahların ilgisi Bursa'ya karşı hiç bitmedi, gerek padişah mezarlarının mevcudiyeti gerekse doğal güzellikleri ve kaplıcalarından dolayı İstanbul ile irtibatı hiç kesilmedi.

1801 yılında şehirde büyük yangın çıktı. Birçok mahalle tahrib oldu. 1854'te ise şiddetli bir deprem yaşandı. Bursa'da mal ve can kaybı çok büyük boyutlardaydı. 8 Temmuz 1920'de ise Yunanlılar Bursa'yı işgal ettiler. 10-11 Eylül 1922 gecesi Milli mücadelenin kazanılmasıyla birlikte şehirden çekildiler.¹⁵

⁷ M.Halil YINANÇ, "BURSA", İ.A, MEB Yay. C.IIs.840

⁸ Suraiya FAROQHİ, *Osmanlılarda Kentler ve Kentliler*, Çev, Neyyir KALAYCIOĞLU, 1993 İstanbul s.6

⁹ BAYKAL, *a.g.e.* s.15-16

¹⁰ ÖCALAN, *a.g.e.* s.3

¹¹ Kadir ATLANOY, " *Tarih içinde Bursa'nın Gelişimi*" *Yedi iklim* s.40, 1995 İstanbul s.57-63

¹² Abdülkadir, *Bursa Tarihi Klavuzu*, 1327 Bursa s.137

¹³ BAYKAL, *a.g.e.* s.21

¹⁴ BAYKAL, *gösterilen yer*, bkz. Hoca Saadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, Haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU, C.II s.48-49

¹⁵ BJAYKAL, *a.g.e.* s.21

KADILIK MÜESSESESİ VE MAHKEMELER

Kadı, şer'i ve hukuki hükümleri tatbik edici demek olup, aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getiren,¹⁶ hür, müslim, bâliğ, adil ve Mecelleye göre hakim, fehim(zeki), müstekim (alçak gönüllü), emin, mekin (temkinli) ve metin¹⁷ olan Osmanlı Adliye teşkilatının temel taşı olan idari görevlilerdir.¹⁸

Osmanlı Devleti müslüman bir devlet olduğundan ilk kuruluş yıllarından beri diğer islam devletlerinde olduğu gibi kaza usulünü benimsemiş, Osman Gazi'nin ilk tayin ettiği memurdan biri kadı olmuştur.¹⁹ Osmanlı kaynaklarında kadı kelimesine ilk defa Osman Gazi devrinde rastlanmaktadır. Bilecik'in fethinden sonra Tursun Fatih, Karaca Hisara kadı ve hatip tayin edildi.²⁰

İslam adli teşkilatının özünü, merkezi idare tarafından tayin edilen kadılar ve naipleri²¹ teşkil ediyordu. Kadılara hakimüş-şer'i daha sonra da alel- itlak denmiştir.²² Ahkam-ı Şer'iyeyi tatbik etmek üzere kadılar nasb ve tayin olunup "tarafı sultaniden icrayı mahkeme ve hükme vekil"dirler.²³

Bir kadıya kadılık görevi verilince, kendinden önceki kadının divanını ister. O divan, içinde sicillerin belgelerin ve bunların benzeri şer'i sak'ların bulunduğu çantalaradır. Çünkü kadı iki nüsha yapar, biri hasmın elinde olur, diğeri de kadı da kalır.²⁴

¹⁶ İş. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 1988 Ankara, s.83

¹⁷ E.MARDİN, "Kadı" İ.A. MEB. 1977 C.7 İstanbul s.45

¹⁸ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Şer'iyeye Sicilleri* C.I TÜDAV 1988 İstanbul s.68

¹⁹ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.76

²⁰ Yusuf HALAÇOĞLU, *XIV-XVII y.y'da Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, T.T.K 1995 Ankara s.124

²¹ Osman ÇETİN, " *Bursa Şer'i mahkeme Sicillerinden Notlar*" U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi s.2 C.II 1987 Bursa

²² UZUNÇARŞILI, *a.g.e.* s.83

²³ T.Mümtaz YAMAN, "Şer'i Mahkeme Sicilleri" ÜLKÜ, ilk teşrin 1938 Ankara s.154

²⁴ Molla HÜSREV, *Gürer ve Dürer Tercümesi* C.IV 1980 İstanbul s.311

Osmanlı Devletinin Kuruluşu sırasında en büyük kadılık evvela İznik ve Bursa kadılığı olup²⁵, ele geçirilen yerlerde ikinci ve üçüncü derecede kadılıklar ihdas olundu. Ancak kadıları yetiştirecek kaynak (Medreseler)²⁶ ilk dönemde tam olarak tesis edilemediğinden ilk Osmanlı kadıları, hep Anadolu, İran, Suriye, Mısır ve Irak gibi bölgelerden seçildi.”Kadılık” ve “kaza” adlı adlî-idari daire başşehre doğrudan bağlı olup²⁷ kadılar geldikleri sancak ve kazada muayyen bir zaman içinde kalırlardı.²⁸ Kaza kadılarının süresi 20 aydır.²⁹

Osmanlı Devleti kadılık müessesesi konusunda³⁰ kendine has bir sistem oluşturarak kadıların durumunu ferman ve kanunnameler düzenleyerek örneğin; Bayezid I zamanında kadıların suistimalleri tahakkuk etmesi üzerine, padişahın iradesi ile, Veziriazam Ali Paşa kadıların tanzim edecekleri vesikalar için tarife hazırladı ve böylece devletçe kadılık teşkilatının ilk nizamı hazırlanarak kesin temellere oturtuldu.³¹

Kadıların vazifesi belediye işleriyle veya idari işlerle sınırlı değildi. Dini, dünyevi bütün işlere şamildi. Ahlak zabıtasına kadılar bakar, hatta memleketin asayişle onlar ilgilenirdi.³² Noterlerin gördükleri hizmetleri kadılar görüyordu.³³ Vade ile satış yapan doğulu tüccarlar satış muamelesini ve ikraz işlemi mahkeme siciline tescil ettirir ve bu hususta bir senet veya bono gözü ile bakabileceğimiz belgesini hüccetini alırlardı. Akd muamelesi de denilen noterdeki sözleşmeden her türlü ceza ve hukuki ihtilafları kadılar çözmektedir.³⁴

²⁵ UZUNÇARŞILI, a.g.e. s.83

²⁶ AK GÜNDÜZ, a.g.e. s.76

²⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimal Tarihi*, C.I 1979 Ankara s.1

²⁸ YAMAN, a.g.e s.155

²⁹ UZUNÇARŞILI, a.g.e. s.94

³⁰ Mehmet İŞİRLİ, “*Osmanlı Devletinde Kazaskerlik*” *Belleten*, C. LXI s.232 TTK. 1997 Ankara s.98

³¹ MARDİN, a.g.e. s.45

³² M.Zeki PAKALIN, *Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C.II 1983 İstanbul s.121

³³ Halil SALİHOĞLU, “*Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler aracı olarak Kudat'ül Kadı*” s.105

³⁴ AKDAĞ, a.g.e. s.403

Kanuni'ye Sadrazamlık yapan Lütfi Paşanın ifadesiyle “ Bir kadılık nice zamanda mahlûl dururdu ve kimse kadılığa razı olmazdı, zîra kadılık cehennemden bir haşır yeridir” derlerdi. ³⁵ Ayrıca ilk dönemlerde kadılığın gelirin az olması da kadılığa olan rağbetin azalmasına sebep olmuştur. Fakat daha sonraki düzenlemelerle kadılığın ücretleri de kanunlar çerçevesinde arttırılmıştır.

Kadıların düzenledikleri belgelere göre alacakları ücretlerle ilgili, çeşitli kaynaklarda rakamlar verilmiştir. ³⁶ Bunlara örnek olarak; Aşıkpaşazade, Neşri ve Oruçbey tarihlerinde bin akçede yirmi akçe olup, Oruçbey tarihinde bundan başka olarak şer'i mektuptan (sûret-i sicil) iki akçe resm alındığı beyan ediliyor. Kanunnâmede Yıldırım Bayezid zamanında kadılar için kabul edilen resmin, hüccet, resmi kısmet, ve sicilden alındığı beyan ediliyorsa da miktar gösterilmiyor. Tacü't- Tevarihte ise Veziriazam Çandarlızâde Ali Paşanın tavsiyesiyle hüccetten 25, Sicilden 7, nikah akdinden 12 ve resm-i kismetten binde yirmi akçe tayin olunduğu yazıyor. Fatih kanunnâmesinde kuzât bir sicilden 7 akça ve imzadan 12 akça alalar ve kismeti emvâlden binde 20 akça ve nikahtan birer ise 32 seyyib ise 15 akçe alalar şeklinde ücretler belirlenmiştir. ³⁷

Mahkemeler

Şer'i ve örfi davaların görüldüğü ve fasl olduğu yere, resmi yazılar ve kanunnâmeler de mahkeme veya Meclis-i Şer' denilmektedir. ³⁸ Eski devirlerde mahkemeler hem ahali arasında davaları görür hem de belediye ve noter vazifelerini inzibat asayiş işlevini de görürdü. Mahkemeler haftanın her günü açık olup tatili yoktu. ³⁹

³⁵ PAKALIN, *a.g.e.s.*120

³⁶ UZUNÇARŞILI, *a.g.e. s.84-85*, ayrıca ücretlerle ilgili bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, Fey Vakfı yay. 1990 İstanbul, C.I,III,IV, Berat ve Hükümlerden alınan ~~rüşümler~~, kanunnamesi C.4, s.673-678, Şer'îye Sicilleri Rüşum Kanunnamesi C.4, s.679-680, Kazasker ve Kudât rüşumu kanunnamesi C.3, s.143-147

³⁷ HALAÇOĞLU, *a.g.e. s.126*

³⁸ Halil İNALCIK, “Mahkeme” İ.A C.7 MEB. S.149

³⁹ Kamil KEPECİOĞLU, *Bursa Kütüğü* C.III, s.125

Şer'îye mahkemelerinin II. Mahmut'a kadar belirli bir makam binası yoktu.⁴⁰ Ancak bu Şer'î Meclis adıyla yargılamanın yapıldığı muayyen bir yerin olmadığı manâsına gelmez. Örneğin Bursa'daki Yeşil ve Yıldırım camileri dava görülebilecek biçimde yapılmıştır.⁴¹

Kadınların yargı işlemini rahat yürütebilecekleri bir yerin bulunması şarttır.⁴² Kadı ya mescidde oturur, camide oturması mescidde oturmasından evlâdır, ya da kendi hanesinde oturur.⁴³ Bayram ve cuma günleri dışında kadı bilinen bir yerde yargı görevini ifâ eder.⁴⁴ Kadı hediye kabul etmez. Kadı cenazelerde bulunur, özel davete gitmez. Hastayı ziyaret eder, kadı taraflar arasında eşit davranır.⁴⁵

Bazı özel günlerde meselâ padişahın tahta geçişi törenleri esnâsında mahkeme görevine devam edemeyebilir. Örneğin; Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışı esnasında Bursa'da çok heyecanlı günler yaşanmış, Bursa mahkemesi 16 gün kapalı kalmıştır. (19 Rebiü'l-evvel 918-5 Rebiü'l-âhir 918)⁴⁶

Osmanlı Devletinde şer'î ve hukuki meseleler şer'î Mahkemelerde hanefî fikhî üzerine çözüme bağlanırdı.⁴⁷ Şer'îye mahkemelerinde kararı veren kadılar dışında bu adli görevi vekâleten yürüten görevlilerde mevcuttu.⁴⁸ Bunlar kazâ naipleri, mevâli naipleri, arpalık naipleri, bâb naipleri ve ayak naipleridir.⁴⁹ Naipleri kadılar görevlendirir.

Kadınların davâlara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda yanlarında

⁴⁰ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.77

⁴¹ PAKALIN, *a.g.e.* s.120

⁴² AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.77

⁴³ HÜSREV, *a.g.e.* s.120

⁴⁴ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.77

⁴⁵ HÜSREV, *a.g.e.* s.312-313

⁴⁶ Kamil KEPECİOĞLU, "Bursa'da Şer'î mahkeme Sicillerinden vesikalar" *Vakıflar Dergisi C.II*, s.420

⁴⁷ HALAÇOĞLU, *a.g.e.*, s.124

⁴⁸ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.72-73

⁴⁹ Sezai SEVİM, *Bursa'nın B 118/332 numaralı Şer'îye Sicili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1987* Ankara

“şuhudü'l-hal” veya “udül-ül Müslimin, şuhüd-ül-udül” tabirleri ile davalarda bir bilirkişi heyeti halinde mevcudiyetlerine zabıt metinlerinde itina ile işaret olunan ve ayrıca sicile geçen kararların altında adları yazılı bulunan beş, altı ve bazen daha fazla sayıda şahidler heyeti vardır ki bunlar muhakemeye bir jüri mahiyeti verirler.⁵⁰

1615'te Bursa'da iki mahkeme vardı. Birisi İbrahim Paşa mahallesinde diğeri Ulucami civarındaydı. 1688'de Bursa mahkemesinde hizmet etmek üzere 20 nefer muhızır ve muhızırbaşı ve 90 nefer Şer'i Şerif hizmetinde lazım olduğu sicile kaydolundu. O devirde mahkemede çalışanlara muhızır deniyordu, mübaşir tanzimattan sonra verilmiş bir isimdi.⁵¹

II.Mahmut ile birlikte İstanbul'dan başlanarak kadılara resmi mahkeme binaları tahsis edilmeye başlandı.⁵² 1824'te Bursa'da teftiş mahkemeleri teşekkül etti. Bunların başlıca vazifeleri, sultanların vezirlerin Bursa'da vesair Hüdavendigâr sancağı dahilindeki, cami, türbe, imaret ve medreselerin işlerini, tamirat keşiflerini, murtezika ve hademelerin ferağ ve intika ve mahlül cihetlerini tevcihatını ilam idi.⁵³ 1840'tan itibaren Fransız örneği üzerinden ticaret mahkemeleri kuruldu. 1864'te “Nizami Mahkemeler” (Muhâkimi Nizamiye Hukuk Mahkemeleri) kuruldu.⁵⁴ Şer'i Mahkemelerin görevleri belirli alanlarda bırakıldı.⁵⁵

---

⁵⁰ AKDAĞ, *a.g.e.* s.404

⁵¹ KEPECİOĞLU, *BKIII*, s.167-168

⁵² AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.404

⁵³ KEPECİOĞLU, *B.K.III*, s.167

⁵⁴ İNALCIK, “*Mahkeme*” s.148

⁵⁵ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.77-78

ŞER'İYE SİCİLLERİ

Sözlükte okumak, kaydetmek ve karar vermek anlamında olan Şer'îye Sicillerinin terim olarak ifade ettiği manâ şudur; ⁵⁶ insanlarda ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar sûretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterlere, şer'îye sicilleri (Sicillât-ı Şer'îyye), kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakâyi sicilleri veya Sicillât Defterleri denmektedir.

Şer'î Mahkeme sicillerinin tetkikinden anlaşıldığına göre, kadılar hem kazâi hem de idari işlere bakmak vazifesivle mükellef oldukları için⁵⁷ sadareten, kadı-askerlikten, beylerbeyliğinden, **validen** vs. **mümâsil** makamlardan gelen her emri saklıyorlar ve ona göre hareket etmek üzere sûretlerini sicil defterine kaydediyorlardı. ⁵⁸

Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilâm, hüccet ve şer'î evrak, istisnasız asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilmektedir. Kadının mutlaka bir sicillât defteri bulunacaktır. ⁵⁹ Göreve başlama ve ayrılış tarihlerine kadar geçen zamanda cereyan eden muamelâtı kendilerine mahsus olan defterlere tespit ederler, kadı görevine başlar başlamaz, ilk işi adını sanını ve vazifeye başladığı tarihi bu defterin ilk sahifesine kaydetmektir. ⁶⁰ Vereceği ilâm ve hüccetleri tahriften korunacak şekilde muntazam olarak söz konusu deftere kaydedecektir. ⁶¹

Şer'îye sicillerinin mahkemece tutulup muhafaza edilmesi hukuki bir ihtiyaçtan doğmuştur. ⁶² Kadı ilâm ve hüccetlerin nüshasını hak sahiplerine

⁵⁶ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.17

⁵⁷ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI, "Şer'î mahkeme sicilleri " *ÜLKÜ* Temmuz 1935 Ankara s.365

⁵⁸ YAMAN, *a.g.m.* s.154

⁵⁹ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.17

⁶⁰ YAMAN, *a.g.e.* s.154

⁶¹ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.17

⁶² AKGÜNDÜZ *gösterilen yer*

vereceğinden evrak üzerinde evrak üzerinde sahtekarlık sözkonusu olabilir. Halbuki bu belgeler kaydedildiği takdirde, ihtiyaç halinde tekrar müracaat edilebilecektir.

Şer'îye sicillerinde her türlü dava zabıtları⁶³ ile mukavele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, kefâlet, verâset, borçlanma, nikâh, boşanma, tereke ve taksim vs. gibi şer'î muamelelere dair resmi kayıtlar, narhlarla esnaf teftişine dair notlar, başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan yazılan ferman, berât, divan tezkeresi, mektup vs. gibi resmi mahiyetteki emir ve yazı sûretleri, hatta yangın sel, fırtına, deprem, salgın hastalık gibi olayların kayıtları, günlük olarak işlenmiştir.

Şer'î sicillerdeki her çeşit yazılı kayıtlar belli bir üsule göre düzenlenmekte ve sicile kaydedilmektedir. Bu üsule sakk-ı şer üsülü denir.⁶⁴ Şer'î mahkemelerin sicilleri Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki idari teşkilatın esasını teşkil eden her kazada kadılar tarafından tutulmuştur.⁶⁵

Eski tarihli sicil defterlerinde vakıf tescilli (vakfiye) dışındaki bütün kayıtların genellikle bir sayfanın yarısını geçmediği⁶⁶ hatta çoğu zaman bir sayfaya beş, altı, bazen de yedi, sekiz hukuki belgenin kaydedildiğini görüyoruz. Bizim incelediğimiz defterlerde de bir sayfaya en az beş belgenin kaydedildiğini, C.218 (1923-24) yıllarını kapsayan defterde bu sayı genellikle dokuz olarak tespit edildi. Ancak dava-ı eşya ve tereke dökümlerinin bulunduğu davalar ise bir sayfayı kimi zamanda bir varakı geçecek şekilde yer kaplamıştır.

Siciller , 15. Asrın son senelerinden başlayarak, 19. Asrın sonlarına kadar ve en aşağı dört asırlık Türk tarihini, Türk İktisat ve siyasi hayatını toplamış olmaları itibarı ile Türk tarihinin ana kaynaklarını teşkil eder. Bundan dolayı her

---

⁶³ ÇETİN, *a.g.m.* s.60

⁶⁴ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.18

⁶⁵ YAMAN, *a.g.e.* s.153

⁶⁶ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.18

vilayet ve kazâ merkezlerindeki mahkeme sicilleri o mntıkanın en kuvvetli ve en ziyâde itimâd olunur tarih membalarındandır. ⁶⁷

Genel Türk tarihi açısından bakıldığında, ⁶⁸ kadıların devlet merkeziyle yaptıkları, resmi yazışmaları halkın şikayet ve dileklerini mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahalin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden sicillerdir.

Siciller, önemli tarihi olayların, tarihi şahsiyetlerin, mahallî yer adlarının ve en önemli tarihi mahallî müesseselerin bütün ayrıntılarıyla doğru olarak tespitinde de birinci derecede önem arz etmektedir. ⁶⁹

Hukuki açıdan belgelere kısaca bir göz attığımızda hem belgeleri tanıma olanağı bulup hem de içerikleri hakkında bilgi edinebiliriz.

Kadının hükümünü (kararını) ihtivâ etmeyen taraflardan birinin ikrarını, ve diğerinin tasdikini içine alan ve üst tarafında bunu düzenleyen, kadının mühür ve imzasını taşıyan belge hüccettir. Sicil defterindeki hüccetlerde baş tarafta imza ve mühürleri, sadece sicilin sicilin baş tarafında veya kadının başladığı tarihin baş kısmında kaydedilir. ⁷⁰

Şer'î bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye ilâm denmektedir. ⁷¹ İlâm belgelerini diğer belgelerden ayıran en önemli özellik hakimin verdiği kararı ihtivâ etmesidir.

Aile hukuku ile ilgili kararlar ve sicil kayıtlarından eski Türk aile yapısını, nişanlanma, evlenme vb. müesseselerin nasıl işlediğini, mehir ve nafaka miktarları, çocukların vesayeti, Türk ailesinde hangi şeylerin önem kazandığını

---

⁶⁷ UZUNÇARŞILI, *a.g.m.* s.366

⁶⁸ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s.12

⁶⁹ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 13

⁷⁰ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 21

⁷¹ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 13

en önemlisi de evlenme akdinin ve mehir tesbitinin mecburi olmasa da sicile kaydedildiğini görüyoruz.⁷²

Her kaza ve sancakta sicillerin tutulduğu zamandaki semt ve havali adları üzerine, yer adlarına dair yapılacak tetkikler için, tereke kaydı dolayısıyla görülen ve tesbit edilen eşyanın cinsleri ve fiyatları da iktisadi araştırmalar için kaynak teşkil eder.⁷³ Miras hukukuna ilişkin kayıtların çoğunluğunu, miras sözleşmeleri (tehârüç) devletin mirasçılığı ve tereke taksimleri teşkil etmektedir.⁷⁴

Devletler hususi hukuku alanında ahvâl-i şahsiye ve ibadet konuları dışında zımmilere de kendi rızalarıyla (zımmi olmak bu rızayı gösterir.), islam hukukunun esaslarının uygulandığını, başta miras hukuku olmak üzere, kendi dinleri gereği olan konularda, kendi hukuklarının tatbik edildiğini meselâ evlenme akdinin icrası, boşanma ve terekenin taksimi gibi hususlarda tamamen din serbestliğinin bulunduğunu görüyoruz. İçki içme gibi hususi konular dışında müslim, gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır.⁷⁵

Tarihimize ait en eski vesikaları Bursa'lı Refet Bey Kastamonu valisi iken şer'i mahkeme başkatibine bu sicilleri tasnif ettirmiştir ki en önemlisi 16. asra ait bulunuyordu.⁷⁶

Şer'ie sicilleri ile ilgili hukuki düzenlemenin esası 15 Zilhicce1290/1870 tarihli sicillât-ı Şer'ie ve zapt-ı Deâvi cerideleri hakkındaki talimatla yapılmıştır.⁷⁷ Mevcut bütün sicil defterleri ilk sayfadan başlanarak son sayfasına kadar numaraları konacaktır. Bu düzenlemelerle kadının görevleri arasında

⁷² AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 29

⁷³ YAMAN, *a.g.m.* s.13-14

⁷⁴ Bkz. AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 14

⁷⁵ AKGÜNDÜZ, *gösterilen yer*

⁷⁶ UZUNÇARŞILI, *şer'ie sicilleri*, s.367

⁷⁷ AKGÜNDÜZ, *a.g.e.* s. 20

sadece hukuki meseleler kalmış⁷⁸, idari hukuki, ıslahat, idari selahiyet diğer mahkeme ve kurumlara devredilmiştir.

Bizim incelediğimiz defterler 20.yy. başlarına ait olanlardır. 1870'teki düzenlemelerle kadılarından alınan idari siyasi ve iktisadi meseleleri aydınlatacak olanlar ancak "XIX asrın üçüncü yarısına kadar olan siciller"⁷⁹ olduğuna göre bizim dönemimizde sicillerde bu tür konulara tesadüf edilemedi.

Osmanlı Şer'i mahkemelerinde Osman Gazi devrinden, Şer'i mahkemelerin kapatıldığı 1924 tarihine kadar "sicil" geleneği sürdürüldü. Bütün mahkeme kararları, mahkemenin yetkilerine giren her türlü muameleler ile resmi vesika sûretleri mahkeme defterlerine kaydedildi.⁸⁰

İctimâî, idari ve beledi tarihimizi yazmak için mutlaka şer'îye sicillerini bir heyet marifetiyle taramak icâb eder. zirâ askeri tarihimiz içinde en mühim kaynaklarımızdan biri bunlardır.⁸¹

BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ

Bursa Şer'îye Sicilleri toplam 887 defterden oluşmaktadır. Hem içerik hem de eski tarihlere ait olmaları Bursa sicillerinin önemini arttırmıştır.

Daha önce kültürpark müzesinde bulunan siciller, Ocak 1991 tarihinde Türkiye'nin diğer sicilleri ile birlikte Ankara Milli Kütüphaneye nakledilmiştir.

Siciller Bursa'daki müzeye toplandığı ilk zamanlar birer envanter numarası ile kaydedilmiş ancak daha sonra defterlerin muhtevasına bakılmaksızın A, B, C ve D diye yeni bir tasnife gidilmiştir. XV. ve XVI. asra ait defterler A, diğerleri de B, C ve D olarak gruplandırılmıştır. Bu ikinci tasniften sonra sicillere yeni bir numara daha verilmiştir. Fakat eski numaralarda muhafaza edilerek, sicillere

⁷⁸ YAMAN, *a.g.m.* s.53

⁷⁹ YAMAN, *a.g.e.* s.53

⁸⁰ ÇETİN, *a.g.m.* s.60

⁸¹ Süheyl ÜNVER, "Bursa Şer'îye Sicillerinde Askeri Hükümler ve Kayıtlara Dair Notlar" C. XXVIII

böylece çift numara bir de harf verilmiş olundu. İkinci tasniften sonra müzeye intikal ettirilen defterler içinse harf ve tek numara kullanılmıştır.⁸²

Günümüzde Bursa Belediye kütüphanesinde, Bursa Şer'iyeye sicillerinin mikrofilmleri mevcuttur. Araştırmaya kaynaklık eden sicil defterleri buradan çoğaltılarak kullanılmıştır.

1919'dan 1924 yılına kadar (R. 1335-R. 1340) tutulan toplam 5 defter (B.353, C. 213, C.171, C. 218) numaralı defterler, tarafımızdan tamamı okunarak belgeler değerlendirilmiştir. Defterlerdeki belgelerin tahlili çalışmaya temel teşkil edecektir. Ancak defterlerdeki belgelerin çeşitliliği ve genel bilgi açısından defterlerin tek tek kısa tanıtımı yapılacaktır.

B. 353

Bu defter R. 1335-1336 M. 1919-1920 yıllarına aittir. Toplam varak sayısı 134'tür. Belge adedi 391'dir. Defterde belge numarası 1283'ten başlamıştır. Bu da bir önceki defter olan C.205 nolu defterin devamı olduğunu göstermektedir. Varaklarda 1291, 1308, 1635, 1659 ve 1660 numaralarına belge kaydedilmeden geçilmiş 1292, 1423, 1535, 1553, 1565, 1656 numaralarına ise ikişer defa ayrı ayrı belgeler kaydedilmiştir. Kullanılan yazı karakteri Divani ve Rika'dır.

Nafaka 88	Veraset 111	Vasi 98	Vekâlet 52	İlâm 8
Rüştü İlâm 5	Nikâh Feshi 1	Talâkîd 5	Mehir 13	Mütevelli Tayini 1
Sagire Teslimi 4	Tamir İlâmı 1			

Tablo 1: B.353 nolu defterde belgelerin türlerine göre dağılımı

⁸² Osman ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İslamlaşma hareketleri ve sosyal sonuçları, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, 1990 Bursa s.2*

C.203

R.1337, M. 1921 yılına ait olan defterde varak sayısı 95'tir. Belge adedi 437 olup, düzenli olarak kaydedilmiştir. Yazı karakteri Rika ve Divanidir.

Nafaka 110	Veraset 194	Vâsi 80	Vekâlet 14	İlâm 12
Davayı Eşya 6	Mehir 4	Sagire Teslimi 1	Satış İzni 1	Nikâh İzni 9
Rüştü İlâm 2	Nikâh Akdi 1	Tafâkîd 1	Zevciyet 1	İcra 1

Tablo 2: C.203 nolu defterde belgelerin türlerine göre dağılımı

C. 213

C. 213 nolu defter, R. 1337-1338, m. 1921-1922 yıllarına aittir. Varak sayısı 135, belge adedi 518'dir.

292, 361, 438, 439, 440, 441, 442 numaralara belge kaydedilmiştir. 37, 305, 306, 404 numaralara ikişer kere farklı belgeler kaydedilmiştir. Yazı karakteri Divani ve Rikadır.

Nafaka 160	Veraset 158	Vâsi 91	Mehir 4	Vekâlet 10
İlâm 18	Boşanma 9	Evlenme 1	Rüştü İlâm 12	Zevciyet 1
Sagire Teslimi 4	Vakfiye 2	Nikâh Feshi 1	Davayı Eşya 2	İbra 2

Tablo 3: C.213 nolu defterde belgelerin türlerine göre dağılımı

C. 171

C.171 nolu defter, R. 1338-1339, m. 1922-1923 yıllarına ait olup 160 varaktır. Belge sayısı 640'tır.

519'dan başlayan numaralarda bir çok yerde kayıt hatası yapılmıştır. 627'den sonra 678 numarasıyla devam etmiş ve aradaki numaralar boş kalmıştır. 730'dan sonra 736'ya kadar olan numaralarda da belge mevcut değildir. Ayrıca 776 numara atlanmış, 782'den sonra 820 numaraya devam edilmiş, 835'ten sonra

ise tekrar 780'e dönülerek devam edilmiştir.

Nafaka 212	Veraset 167	Vâsi 99	Vekâlet 64	Îlâm 30
Rüştü İlâm 7	Tevfiz İzni 2	Zevciyet 12	İcra 2	Mehir 25
Nikâh Feshi 3	İbrâ' 2	Talâkîd 7	Davayı Eşya 2	Sagire Teslimi 4
İzdivaç 1	Tezevviç İzni 1			

Tablo 4: nolu defterde belgelerin türlerine göre dağılımı C.171 nolu defterde de Rika ve Divani yazı karakteri kullanılmıştır.

C. 218

Bu defter, R. 1339-1340, m. 1923-1924 yıllarına ait olup 67 varaktır. Belge adedi 474 olup numaralar 1'den başlayıp 474'e kadar devam etmiştir. Yazı karakteri Divani ve Rika'dır. Deftere besmele ile başlamış ve sayfa kenarlarına katip, Vasıf, Şükrü, Rıza, Rafet ve Feyzullah Efendinin isimleri açık olarak yazılmıştır.

Nafaka 178	Veraset 124	Vâsi 57	Îlâm 15	Zevciyet 7
Vekalet 1	Vefat Tescili 33	Nikâh Feshi 4	Rüştü İlâm 6	Mehir 21
Nikâh İzni 1	Vakfiye 5	Sagire Teslimi 5	Talâkîd 3	Tezevviç İzni 7

Tablo 5: C.218 nolu defterde belgelerin türlerine göre dağılımı

C.218 nolu defter de Kadı Ali Rıza Bey'in mührünü görüyoruz. Defterin genelinde nafaka ve veraset davalarının çokluğu dikkat çekmektedir. 1923-24 yıllarına rastlayan C.218 nolu defterde ise vefat tescil davalarının oldukça yüksek rakamlarda olduğunu görüyoruz. Bunun sebebi ise savaşın sona ermesiyle birlikte şehid olan erkeklerin hanımlarının tekrar evlenmek amacıyla eşlerinin vefatının tesbiti ve evlilik izni istemeleriyle ilgilidir.

Ayrıca defterlerde hem numara verilirken hem de tarihleri kaydedilirken kronolojik bir sıra takip edilmemiştir. Kimi belgelerde yıl farklılığı olan belgeler

bile başka yıllara ait olan belgeler arasına kaydedilmiştir.

1922 yılından sonra kaydedilen belgelerin sonunda şuhud'ül-hal (jüri heyeti) ibarelerinin bulunmaması da dikkat çekicidir.

İncelediğimiz dönemde Kadı Süleyman Efendi Kadı Ali Rıza Bey, ve Kadı Kemal'in ismini tesbit ettik.

I. BÖLÜM

BURSA'DA SOSYAL HAYAT

Milli mücadele yıllarında Bursa'da sosyal hayatı incelerken, öncelik olarak toplumsal hareketliliğin yani savaştan kaynaklanan olayların belgelere yansıyor yansımadağına bakıldı. Fakat yaklaşık 6 yılı içine alan kayıtlarda bu tür bilgiler yerine daha çok gündelik hayatta evlenme, boşanma, vesayet, veraset, vekâlet gibi hukuki olayların mahkemeye intikâl ettiğini görüyoruz. Zaten giriş bölümündeki belgelerle ilgili tablolarda görüldüğü gibi Yunan işgalini veya kurtuluşu anlatan bir metin bulunamadı. Bununla birlikte işgale rağmen mahkemelerin işlevini sürdürebildiklerini görüyoruz.

Bu bölümde önce sicil dışındaki kaynaklardan faydalanılarak Bursa'nın genel durumu hakkında bilgi verilip, daha sonra belgeler ışığında Milli Mücadele dönemi Bursa'sında sosyal hayat ele alınacaktır.

A- MİLLİ MÜCADELE BURSA'DA GENEL DURUM

Birinci Dünya Savaşının ağır yenilgisinin sonuçlarını Bursa'da en acıklı bir biçimde yaşadı. Ulusal Kurtuluş için ilk örgütlenmeler sırasında Bursa'nın elde tutulmasına özen gösterildi. Fakat istila hareketini genişleten Yunan kuvvetlerine karşı Bursa'nın savunulması son derece güçtü.⁸³

Bursa'da Redd-i İlhâk cemiyetinin bir şubesi kurulmuş, bu cemiyet daha sonra Anadolu müdafa-i Hukuk cemiyetinin Bursa şubesine iltihak etmiştir. Bursa'da kurulan ilk milli kuvvetler iki bölükten ibaret olup, bölükler 62'şer kişi idi.⁸⁴

⁸³ Ahmet MUMCU, "Bir masaldı Bursa", Atatürk ve Bursa Yapı kredi Yay. 1996 İstanbul s.262, Bkz. M.Kemal ATATÜRK, Nutuk, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, 1998, Ankara, s.178-393

⁸⁴ Nazım YÜCEL, "Milli Mücadele Yıllarında Bursa" Uludağ Türkün Dergisi, Mayıs 1938 Bursa s.17

Yunanlıların kuzey kolu yavaş yavaş ilerleyerek Balıkesir'e girdi. 2 Temmuz'da Yunan süvarileri ilerleyerek Kirmastı ve Karacabey'i işgal etti.⁸⁵ 6 Temmuz'da Bursa ilerisinde Demirtaş-Hamitler-Beşevler-Misiköy çizgisinden 56. Tümeni çekildi.⁸⁶ Aynı gün Ankara'dan Veli Hacim Beye gelen telgrafta,⁸⁷

ANKARA, 6.7.1920

Bursa Vilayeti Celilesine,

Henüz mahiyeti malum olmayan Mudanya ve Gemlik ihraçları, Bursa'nın kıtaat-ı askerimiz tarafından tahliyesini icap ettirebilir, Asker tarafından tahliyesini icap ettirebilir, Asker tarafından bade't-tahliye düşmanın Bursa'yı işgal etmesi için de bir müddet geçmesi muhtemel olsa bile, herhalde zatı devletlerinin kıtaat-ı askeriye ile Bursa'dan infikâklarına zaruridir. Bu halde Bursa'da anarşi hasıl olmaması için şimdiden bir idare-i mahalliyeenin esasını sükunetle devir ve tevdi eylemek lazımdır. Ondan maada para vesaire gibi kıymettar vesaitini Bursa'da bırakılmaması hususunda nazar-ı dikkati âlilerini celp ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa KEMAL

Bursa'nın Yunanlılarca işgalinden bir gün öncesi olan 7 Temmuz'da yine Ankara'dan Bursa'ya şifreli bir telgraf daha geliyordu.⁸⁸ Telgrafın metni şöyledir.;

ANKARA 7 Temmuz 1920

⁸⁵ Tefik DOĞANTAN, *İstiklal Savaşında Bursa Bölgesinde Cereyan Eden Harekat*, 1940 Ankara, s.29

⁸⁶ Celal ERİKAN, *Komutan ATATÜRK*, İş Bank Yay. 1972 Ankara s.549

⁸⁷ Sadi BORAK, *Atatürk'ün Resmi yazışmalara girmemiş, Söylev, Demeç, Yazışma ve söyleyişleri*, 1974 Ankara s.311

⁸⁸ Mustafa ONAR, *Atatürk'ün Kuruluş Savaşı Bursa Yazışmaları I-II* s. 236

BURSA'DA 56. TÜMEN KOMUTANI BEKİR SAMİ BEYEFENDİYE

Bursa'nın düşman birliklerine karşı açık bırakılması zamanının ilgiyle ve önemle değerlendirilmesi gerekir. Kent Ulusal kuvvetlerden, askeri kurumlardan şimdiden arındırılmalıdır. Ama, düşman karşısındaki küçük ve büyük birliklerin çekilmesi kesinlikle askeri gerek ve savaş zorunlulukları üzerine olmalıdır.

BMM Başkanı

Mustafa KEMAL

Telgrafların içeriğinden de anlaşılacağı gibi işgal kaçınılmaz hale gelmiştir. Alınacak tedbirler bizzat Mustafa Kemal tarafından Bursa'daki yetkili yöneticilere şifreli telgraflar aracılığıyla bildirilmektedir.

7 Temmuzda Bursa'yı ele geçirmek için 4 piyade 2 süvari alayı ve ordu topçu birliklerinin de desteği ile 20 000 kişilik bir kuvvetle saldırıya geçen Yunan güçlerini, araç, gereç, eğitim, disiplin ve moral bakımından iyi durumda olmayan Bekir Sami Bey komutasındaki Türk askeri gücü önleyememiştir.⁸⁹

Milli kuvvetlerimiz esaslı bir varlık göstermek, kat'i ve öldürücü bir darbe indirmek için merkezin emriyle ve kendilerini ezdirmeden yavaş yavaş geri çekilerek düşman ordularını daha içeriye çekmeye başladılar.⁹⁰ Bunun üzerine aynı tarihte (7 Temmuz) Ankara'dan Vali Hacim Bey'e çekilen telgrafta⁹¹ halkın paniğe kapılmaması, olayın sükûnetle değerlendirilmesi yönünde Mustafa Kemal tarafından teskin edici talimatlar verilmiştir.

8 Temmuz 1920'de kuvay-i milliyeciler Dimboz tarafıyla Eskişehir'e doğru çekildiler. Bu sırada Yunanlılar şehre dahil olup, hükümeti ve telgrafhaneyi

⁸⁹ İhsan GÜNEŞ, "Bursa'nın Yunan Ordusu tarafından işgali ve Bunun Doğurduğu tepkiler" II Askeri Tarih Semineri Bildirileri, 1985 Ankara s.147

⁹⁰ Sedat ATAMAN, Bursa Tarihçesi, 1938 Bursa s.14

⁹¹ BORAK, a.g.e. s.312

sırasıyla işgal ettiler.⁹² Şehirde sıkı yönetim ilan eden işgal güçleri askeri mahkemeler kurarak⁹³ işgale karşı direnen veya işgal güçlerine karşı faaliyette bulunanları bu mahkemelere sevk ettiler. İç güvenlik Osmanlı Valisi ve Yunan askerlerinin ortak çalışmalarıyla sağlanırken, Bursa'daki durumu düzeltmek amacıyla İstanbul hükümetinin temsilcisi olan Badi Bey,⁹⁴ Halkın kendi işi ve gücüyle meşgul olduğunu hatta kuvay-i milliyecilerden halkın rahatsız olduğunu ifade etmiştir.

10 Temmuz 1920'de Mecliste Bursa'nın işgali ağır bir dille kınanarak 31 milletvekilinin imzasıyla bir önerge verildi.⁹⁵ bu önergeye göre Bursa'nın işgali sebebiyle oturuma ara verilip, meclis kürsüsüne siyah bir örtü örtülmesi isteniyordu. Mecliste öneri kabul edilerek oturuma 20 dakika ara verildi. Başkanlık kürsüsüne bir siyah örtü örtülerek Bursa'nın kurtuluşuna kadar bu örtü kaldırılmadı.

26 Temmuz ve 14 Ağustos 1920 tarihindeki TBMM gizli birleşiminde,⁹⁶ Bursa'nın işgali tartışılarak Bursa'nın savunulmadan Yunanlılara bırakılması meselesi tekrar gündeme geldi. Mustafa Kemal, Bursa'yı savunmanın içinde bulunulan koşullar altında olanaksızlığını, silah ve cephane yokluğunu, seferberliğin olanaksızlığını anlatmaya çalıştı. Halife fetvası yüzünden 4. Tümenin düşman karşısında bulundurulamadığını, Bursa'nın savunulmaması buyurusunu kendisinin verdiğini söyledi. Başkan Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) büyük eleştirilere uğradılar. Ayrıca 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey suçlandı.

İşgalden sonra Bursa'lı yurtseverler hem Ankara'daki TBMM, hem Mustafa Kemal ile ilişki içinde kalmışlardır. Yaşanan olaylar zaman zaman

---

⁹² *Bursa Vilayeti Salnamesi*, 1927 senesi Def'a 35

⁹³ MUMCU, *a.g.m.* s.263

⁹⁴ GÜNEŞ, *a.g.e.* s.148

⁹⁵ MUMCU, *a.g.m.* s.263

⁹⁶ ERİKAN, *a.g.e.* s.550

Ankara'da yayımlanan Hakimiyeti Milliye Gazetesinde Bursa'nın sorunları şöyle ifade ediliyordu;⁹⁷

Bir vesika çıkardılar, Hristiyanlar her yere serbestçe giriyorlar, ticaret ediyorlar, müslümanlar ise bu vesika yüzünden çok zarar görüyorlar tüccar ve esnaf fena halde sarsıldı. Ticaretle uğraşanlarda para kalmadı, Memur ve emekliler zor durumda, geçimi maaşa bağlı olanlar açlığa mahkum oldu. İnzibat işi tamamıyla Yunanlıların elinde Türkçe dilekçe yazdıran yok. Validen ziyade Vali odasının karşısındaki kırmızı konakta oturan Yunan merkez komutanı iş yapıyor.

Görüldüğü gibi Bursa'nın sorunları Ankara'daki bir gazetede yayınlanabiliyor. İşgal sırasında Bursa'da yayınlanan Ertuğrul daha sonra Kevkep ve Yoldaş gazetelerinde Bursa'nın sorunları işlenemiyor, çünkü bu gazeteler Yunan Yüksek Komiserliğince kurulan Sansürden geçiyor, hatta işgal güçlerinin bildirimlerini yayınlamak zorunda kalıyor.⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı ve Kuruluş Savaşında aktif görev alan Yedeksubay Mümtaz Şükrü EĞİLMEZ, Bursa'nın Yunanlılarca işgalinden sonra Bursa'ya gelerek gazeteciliğe ve Ankara için istihbarat faaliyetlerine başlar. Kendisi işgal günlerinin başlangıcını şöyle ifade ediyordu; “ Bursa'yı çok kolay ve az kanla ele geçirmiş olmanın ferahlığı içinde olacak, işgalin ilk günlerinde Yunanlılar topluma kötü davranmıyorlardı, hatta müsamahâkârdılar. Onları destekleyenlerde vardı. Özellikle padişah ve halifenin emir ve isteği ile bu işgalin yapılmış olduğu propagandası Yunanlıları güçlendiriyordu.”⁹⁹

İstihbarat işlerinde pasta ve telgraf memurları çalışıyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin nâşiri efkarı olmak üzere Gündüz adlı bir gazete çıkıyordu.

⁹⁷ Yusuf OĞUZOĞLU, “ Bursa; işgal, özgürlük ve Cumhuriyet Günleri” Cumhuriyet sürecinde Bursa Olay Gazetesi Yay. 1998 Bursa s.27

⁹⁸ Mümtaz Şükrü EĞİLMEZ, *Milli Mücadele'de BURSA*, Tercüman Yay. 1981 İstanbul s.82

⁹⁹ EĞİLMEZ, *a.g.e.* s.62

Bursa halkı müdafaa-i Hukuk Cemiyetine 13900 lira hediye etmiş, merkeze de bir defa 4000 lira yollanmıştır.¹⁰⁰

Öte yandan Yunanlılara karşı 6-10 Ocak 1921’de I. İnönü, 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihinde II. İnönü zaferi kazanılıyor, 10-25 Temmuz 1921’de ise Eskişehir-Kütahya muharebeleri vuku buluyordu.¹⁰¹

Yunanlılar üst üste gelen bu başarısızlıklardan sonra Bursa’da ılımlı tavırlarını bir yana bırakıp, halk üzerinde baskı unsuru oluşturmaya başlamışlardı. “ Müslüman ve Türk olmak ceza görmek için kafi idi.”¹⁰² Yunanlılarla birlikte yerli azınlıklarda halka her türlü zulüm ve tecavüzde bulunarak mallarını yağmalayıp, evlerini yakıyorlar, insanları katlediyorlardı.¹⁰³ Lohusa kadını bıçaklamak, 5-6 yaşındaki kız çocuğunu süngülemek, 70 yaşındaki bir ihtiyarı boğazlamak Yunanlıların kahramanlıkları idi.¹⁰⁴

Bursa’nın kurtuluşunun yaklaştığı günlerde bozgun Yunan askerleri, Rum, Ermeni, Çerkez çeteleri şehirde bazı mahallelerde evleri yağmalamaya başladılar.¹⁰⁵ 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Savaşından sonra¹⁰⁶ 9 Eylül 1922’de İzmir kurtarıldı, III kolordu 11 Eylül’de Bursa’ya girdi,¹⁰⁷ iki gün içinde Bursa Yunanlılardan temizlendi.¹⁰⁸ Yunanlılar şehri boşaltırken Bursa hapisanesindeki yüzlerce insanı yakmışlar, Irgandı köprüsünü bombalamışlar, işgal altındaki köyleri ateşe vermişlerdi.¹⁰⁹

¹⁰⁰ YÜCELT, *a.g.m.* s.19

¹⁰¹ Kazım KARABEKİR, *İstiklal Harbimiz*, C.II Emre Yay. 1993 İstanbul s.171-194

¹⁰² *Bursa vilayeti salnamesi*, Bursa Vilayet Matbaası, 1927, s.53

¹⁰³ Orhan HÜLAGÜ, “ *Milli Mücadelede Bursa Vilayetindeki Yunan Vahşeti ve Öldürülen Türklerin isimleri* TÜDAV sayı: 105 1996 Ankara s.160

¹⁰⁴ *Bursa Vilayeti salnamesi* 1927 s.53

¹⁰⁵ Hayrettin ABİDİN, *Tarihte ANKARA İstiklal Harbi ve Bursa Hatıratı*, 1934 Ankara s.78

¹⁰⁶ Kazım ÖZALP, *Milli Mücadelemiz*, TTK 1988 Ankara s.233

¹⁰⁷ Suat ENER, *İstiklal Harbinin Ana Hatları*, 1937 Ankara s.93

¹⁰⁸ Mehmet ÖNDER, *Atatürk’le Adım Adım Türkiye*, 1984 Ankara s.83

¹⁰⁹ ATAMAN, *a.g.e.* s.15-16

Bursa'nın kurutuluşunu 1343 R/5 kanuni sani 1925 m. Tarihli Ertuğrul Gazetesi " 2 Sene Evvel Bugün" başlıklı yazısıyla şöyle anlatıyordu; "Mazlum Yeşilyurt 11 Eylül sabahı korkunç kabustan gözlerini hafâs ve saadetle açmış 2 sene, 2 ay, 2 gün zulüm ve esaret altında inledikten sonra hürriyetine kavuşmuştu. 9 Eylül'de Bursa'nın hristiyan mahâllatı boşalmış, son kalan birkaç döküntü Mudanya yollarına serpilmişti. İntizar ve endişe içinde o günün akşamında şehrin ihrâk ve tahrik edileceği şüphesi umum mahallinde bir endişe rüzgarı geçiyordu. Silahlı Çerkes ve Ermeni çetelerinin şenaati Yeşil yurda o gece korkunç bir kabus geçirtmiştir."

Yunanlıların Bursa'yı boşaltmalarından sonra valilikçe ¹¹⁰ vilayet içindeki ve köylerdeki durumu tahkik amacıyla, ihtiyar heyetinden, muallimlerden ve birde tabip alınarak beraberlerinde bir fotoğrafçı ile Yunanlıların henüz terkettiği bölgeleri gezip, katledilen insanların fotoğrafları çekilerek, tek tek isimleri zabta geçirilmiştir. Fotoğrafların bulunduğu ve ölenlerin öldürülüş şekillerinin de tarif edildiği vilayet tutanakları Bursa'daki Yunan vahşetinin en önemli kanıtıdır.

Bursa'da 8 Temmuz 1920-10 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunanlılarca Merkez kazada 445 kişi şehit, 175 kişi yaralı, 3123 darp ve işkence, 105 tecavüz, 369 tutuklu, 369 esir, 313 kişide sürgün kişi tesbit edilmiştir. ¹¹¹ Bu miktarlara köylerdeki katliam sayısı dahil edilmemiştir.

Düşmandan geriye yakılmış evler, katledilmiş yüzlerce insan, yağmalanmış bir şehir kalmıştı. ¹¹² Ayrıca Mudanya'da milyonlarca liralık cephane, erzak, her türlü nakliye aracı bırakılmış, bunlar orduya devredilmiştir.

Hamdullah Suphi TANRIÖVER, Bursa'nın kurtuluşu için yaptığı konuşmada; "Başımızın üstünde parlayan bu ikinci güneşi, şimdi kurtulan İzmir ve Bursa'yı

¹¹⁰ *Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii*, Bursa vilayeti Baş Kitabeti, 1341, Bursa s.1-5

¹¹¹ *Bursa Vilayeti Salnamesi* 1927 s.57

¹¹² *Bursa Vilayeti Salnamesi* 1927 s.57

aydınlatıyor.” Diyerek başlamıştı.¹¹³ Zaferin coşkusu Bursa’da olduğu gibi yurdun dört bir tarafında kutlanmıştır.

Büyük zaferden sonra TBMM başkanı Mustafa Kemal İzmir’de idi. Bir Bursa heyeti İzmir’e gelerek Atatürk’e minnet ve şükranlarını bildirip kendisini Bursa’ya davet etmişlerdi. 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış, anlaşmayı müteakip 16 Ekim 1922’de yanındaki heyetle birlikte Bursa’da kalabalık ve törenlerle karşılanmıştı.¹¹⁴

B- 1919-1924 YILLARINDA BELGELERDE BURSA

a- Meslekler, Göçmenler ve Önemli Şahıslar

1905 yılında Bursa’nın içinde 10.468 ev, 165 cami ve mescid, 27 medrese, 36 tekke ve zaviye, 10 otel, 49 han, 26 hamam, 41 fabrika, 37 tabakhane, 17 boyahane, 100 fırın, 10 eczane, 3 tiyatro, 1 sanat mektebi, 1 hastane, 1 düşkúnlerevi, 1 umumi bahçe, 3 matbaa¹¹⁵, 2 idadi mektebi, 263 kahvehane, 80 meyhane, 2930 dükkan ve mağaza, 29 değirmen vardı.¹¹⁶

Bursa’ya iskan hareketleri Balkan harbinden sonra başlamıştır. Fakat Balkan harbini müteakip vilayete gönderilen muhacirin ekseren iskan görmeden UMUMİ harb olmuş ve vakit askere alınmalarıyla da dağılmaya başlamışlardı.¹¹⁷ 1918’de Ermenilerin Bursa’ya gelmelerine izin verilmişti.¹¹⁸

İncelenen Şer’iye sicillerindeki belgelerde sosyal hayatta yaşanan olayların, hukuki anlamda karşımıza çıkan yönlerinden yola çıkılarak değerlendirmeler

¹¹³ Hamdullah Suphi TANRIÖVER, “ Bursa’nın Geri Alınması” *Türk Kültürü*, Sayı 356 1992 Ankara s.708

¹¹⁴ ÖNDER, *a.g.e.* s.83-84

¹¹⁵ KEPECİOĞLU, *BK, I* s.268

¹¹⁶ KEPECİOĞLU, *BK, III* s.203

¹¹⁷ *Bursa Vilayeti Salnamesi* 1927 C.II s.367

¹¹⁸ KEPECİOĞLU, *BK, II* s.41

yapılacaktır.

Belgelerde şahıs isimleri verilirken baba adıyla , herhangi bir meslek grubuna dahilse mutlaka mesleği yazılmıştır. Bizde bunlardan faydalanarak mesleklere ait bir tablo hazırladık.

Arabacı	Çıracı
Berber	Dülger
İmam	Takunyacı
Fırıncı	Bazarcı
Helvacı	Şekerci
Korucu	Mezarcı
Kovacı	Kantarcı
Bakırcı	Bulamacı
Hatip	Sarraf
Kunduracı	Arpacı
Bozacı	Dikici
Terzi	Kilimci
Tahracı	Havlucu
Nalband	Yüncü
Çerezci	Kuzucu
Kasab	Yağcı
Çeşmeci	Tuzcu
Oduncu	Yergici
Eskici	Külahcı
Değirmenci	Tüccar
Katip	Arakiyeci
Taburacı	Katırcı
Eczacı	Çırağcı
Seracı	Çarıkçı
Kiremitci	Küfeci
Doğramacı	Debbağ
Çengici	

Tablo 6: Belgelerden tesbit edilmiş meslek grupları

Belgelerin geneline bakıldığında en sık rastlanan meslekler; berber, arabacı-korucu, kunduracı ve dikici olarak karşımıza çıkıyor.

Ayrıca isimlerle birlikte takma adlarının da kullanıldığına rastlıyoruz.

Örneğin; sakallı Mehmed, Topcu İsmail, El Hac Mehmed, Laz Mustafa, Civelek Mustafa, Kızıklı Ahmed, Kızanlıklı Hacı Mustafa Ağa gibi.¹¹⁹

1912'lerden sonra Bursa'ya Balkanlardan nüfus akımının yoğunlaştığı görülüyor.¹²⁰ Muhacir olarak adlandırılan bu gruplar toplum içinde geldikleri yerlerin adıyla anılarak tanınmışlardır. Belgelerde sıkça karşılaştığımız bu durumu birkaç örnekle açıklayalım; Muhacir Hasan ağa,¹²¹ Bosnalı Hafız Mustafa,¹²² Üsküplü Güzide,¹²³ Ruscuk Muhacirlerinden Şerife Hanım,¹²⁴ Prevezeli Sadiye Hanım,¹²⁵ Ruscuklu Ahmed Bey¹²⁶ Gelibolulu Berber Hacı Hasan ağa,¹²⁷ Bosnalı Hacı İsmet,¹²⁸ Babadağlı Habibullah,¹²⁹ Gümülcineli Hacı Ömer,¹³⁰ Filibeli Tahsin Efendi,¹³¹ Priştineli Şaban Efendi,¹³² Batumlu Hacı Mehmed,¹³³ Arnavud Bekir.¹³⁴

Yine kişilerin isimleri kaydedilirken, Bademlizade, Kurşunizade, Kurşunluoğlu, Kiremitçizade, Dülgeroğlu gibi önadların kullanıldığını da görmekteyiz.¹³⁵

¹¹⁹ B.Ş.S. C.213/36,357, C.171/52,772, C.203/90,421, C.171/115,1004, 148, 1172, C.203/79,375

¹²⁰ 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi C.II s.367

¹²¹ B.Ş.S. C. 203/66, 72, 76

¹²² B.Ş.S. C. 203/66, 72, 76

¹²³ B.Ş.S. C. 203/66, 72, 76

¹²⁴ B.Ş.S. C. C.171/36, 72, 55, 66, 93, 133

¹²⁵ B.Ş.S. C. C.171/36, 72, 55, 66, 93, 133

¹²⁶ B.Ş.S. C. C.171/36, 72, 55, 66, 93, 133

¹²⁷ B.Ş.S. C. C.171/36, 72, 55, 66, 93, 133

¹²⁸ B.Ş.S. B.353/29, 110

¹²⁹ B.Ş.S. B.353/29, 110

¹³⁰ B.Ş.S. C.213/46, 74

¹³¹ B.Ş.S. C.213/46, 74

¹³² B.Ş.S. C.218/13, 22, 105

¹³³ B.Ş.S. C.218/13, 22, 105

¹³⁴ B.Ş.S. C.218/13, 22, 105

¹³⁵ B.Ş.S. C. 213/272, 491, C. 203/68, 115, 300

İSİM	D. No	B. No	İSİM	D. No	B. No
Yüzbaşı (em.) Osman Bey	C.171	17	Yüzb. Enver Bey	B.353	1347
Yüzb. Abdullah Ef.	C.171	601	Yüzb. Ali Şevki Bey	B.353	1553
Yüzb. (em.) Hasan Bey	C.171	718	Yüzb. Kadri Bey	B.353	1669
Yüzb. İsmail Hakkı Bey	C.171	901	Binbaşı (em.) Kazım Bey	C.213	263
Yüzb. Emin Efendi	C.171	1034	Binbaşı Baki Bey	C.203	212
Yüzb. Mehmed Seyyid	C.171	1167	Binbaşı Arif Efendi	B.353	1617
Yüzb. (em.) Ali Efendi	C.171	1183	Mülazimievvel Feyzullah	C.171	1189
Yüzb. Talat Bey	C.213	213	Mülazimievvel Mustafa	C.203	73
Yüzb. (em.) Mehmed Bey	C.213	227	Mülazimievvel Hacı Ömer	C.203	120
Yüzb. (em.) Mustafa Ef.	C.213	288	Mülazimievvel Ömer	C.203	175
Yüzb. Sadri Raşit Ef.	C.213	338	Mülazimi Sani İbrahim Sadık	C.203	154
Yüzb. Tahir Ef.	C.213	344	Kol Ağası İbrahim Bey	C.218	47
Yüzb. Mehmet Ef.	C.213	404	Avukat Mecit Bey	C.171	1047
Yüzb. Ali Rıza Ef.	C.213	459	Avukat Nuri Bey	B.353	1520
Yüzb. İsmail Ef.	C.213	514	Avukat Mehmet Haşim	B.353	1423
Tabip Yüzb. Şeyhbalı (Muhtedi)	C.203	234	Avukat Hakkı Ef.	B.353	1435
Yüzb. Tahir Ef.	C.203	22	Avukat Muhiddin Bey	B.353	1451
Yüzb. (em.) Mustafa	C.218	4	Bursa Ceza Mahkemesi Reisi (İsmail Hakkı)	C.203	206
Yüzb. Şefik Ef.	C.218	41	Evkaf Müdürü Şinasi Bey	B.353	1652
Yüzb. Remzi Ef.	C.218	42	Yetimler Md. İsmail Hakkı Ef.	B.353	1427
Yüzb. İsa Ali Ef.	C.218	54	Kadı Süleyman Ef.	C.205	
Yüzb. Nuri Ef.	C.218	68	Kadı Ali Rıza	C.218	
Yüzb. Ahmed Ef.	C.218	138	Kadı Kemal	C.203	
Yüzb. İbrahim Ef.	C.218	280			
Yüzb. Rafet Ef.	C.218	390			

Tablo 7: Belgelerde tesbit edilen önemli kişiler

Belgelerde 28 tane yüzbaşı, 3 binbaşı 4 mülazimievvel 1 mülazimi sani, 1 kolağası tesbit edildi. Yüzbaşılarn çokluğu dikkat çekicidir.

b- Milli Mücadelede Belediye Reisleri ve Valiler

Memleketimizde vilayet idareleri 1867 (1284 H.) de yeniden düzenlenirken aynı zamanda modern anlamı ile bugünkü belediyelerde kuruluyordu.¹³⁶ İlk belediye teşkilatı 1854'te İstanbul'da kuruldu. Daha sonra vilayetlerde Belediye teşkilatları kurulmaya başlandı.¹³⁷

1876'da Meclisi Mebusan kurulduğu zaman çıkarılan ilk kanunlardan ikisi belediyelerin kuruluşunu kanunlaştırmıştı. Kanun ve tüzüklere göre belediyenin üç organı vardır; Başkan, Belediye Meclisi, Cemiyet-i Belediye, Bu kanunlara göre Meclis üyelerini halk seçecek başkanı ise meclis üyeleri arasından hükümet tayin edecektir.

Bursa'da Belediye örgütünün kuruluş tarihi olarak 1867 yılı gösterilmekte ise'de bunun doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü İstanbul dışındaki kent ve kasabalarda belediye kuruluşunu düzenleyen idare-i umumiye vilayet adlı tüzüğün çıkarılış tarihi 1871 yılı başıdır. Bu durumda Bursa Belediyesinin de bu tüzüğün çıkarılmasını izleyen günlerde ve 1287 H. Yılı sona ermeden yani 22 Mart 1871'den önce kurulmuş olması güçlü olasılıktır.¹³⁸ Nitekim Bursa Belediyesinin kuruluş tarihini 1867 olarak gösteren araştırmacılar,¹³⁹ 1867'den 1870'e değin Belediye'de görev alanların kimliklerini saptayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu da Belediye örgütünün 1870'ten sonra (16 Ocak- 22 Mart 1871 tarihleri arasında kurulmuş olacağı görüşünü pekiştirmektedir.

Belediye Meclisinin görevleri, Belediye bütçesinin hazırlığını yapmak, aylık hesap, icmail ve kesin hesaplara bakmak, istimlak kararları vermek, alım ve satım karar ve artışlarını hazırlamak, taşıt tarifelerini yapmak, zorunlu ihtiyaç maddelerine gerektiği zaman narh koymak.¹⁴⁰

1871 yılından sonra kadının görevleri arasında bulunan narh tespiti Bursa

¹³⁶ Mülazım Abdülkadir, *Bursa Tarihi Klavuzu* s.120

¹³⁷ Kazım Baykal, *2000 yıllık Bursa Belediyesi*, 1976 Bursa, s.87

¹³⁸ Yılmaz AKKILIÇ, *Bursa Tarihi*, Bursa HAKİMİYET 1986 Bursa s.96

¹³⁹ Bkz. KEPECİOĞLU, BK I, BAYKAL, Bursa Belediyesi, AKBULUT, Herşeyi ile Bursa eserlerinde Bursa Belediyesinin kuruluş tarihini 1867 olarak vermişlerdir.

¹⁴⁰ BAYKAL, *Bursa Belediyesi*, s.106

Belediyesine geçmiştir.

Şimdide Milli Mücadele döneminde görev yapmış Belediye reislerinin ¹⁴¹ listesini verelim.

Mehmet Ziya Bey	1919
Tevfik Ömer Paşa	1919-1920
Hafız Ömer Paşa	1920
Ahmed Cemal Bey	1920-1922
Ziya Bey	1922
Muhtar Bey	1922-1923
Hasan Sami Bey	1923-1925

1919 – 1923 Yıllarında Bursa Valileri

Bursa'ya ilk olarak Orhan Gazi'nin oğlu Murat Hüdavendigâr vali tayin edilmiştir. Bu yüzden Bursa'ya Bey sancağı, Hüdavendigâr sancağı, Hüdavendigâr vilayeti de denilirdi. ¹⁴²

Milli Mücadele döneminde Bursa'da çok sayıda kişi valilik veya vali vekilliği görevinde bulunmuştur. Valilik atamasını kimi zaman İstanbul hükümeti, kimi zaman da Mustafa Kemal yapmıştır. Bursa kütüğünde Aziz Nuri Bey'in 1922'de Cebren vilayet makamını işgal edip, valilik yaptığı ifade edilmektedir. ¹⁴³

Milli Mücadelede Bursa Valileri, ¹⁴⁴

Ebubekir Hazım Bey	1919
Gümülcineli İsmail Bey	1919 (Vekil)
Kürt Mustafa Paşa	1919 (Vekil)
Ebubekir Hazım Bey	1919

¹⁴¹ *Bursa Belediyesi Personel Maaş Defterleri* 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, BAYKAL, *Bursa Belediyesi* s.101

¹⁴² KEPECİOĞLU, *BK.IV* s.308

¹⁴³ KEPECİOĞLU, *BK.IV* s.710

¹⁴⁴ KEPECİOĞLU, *BK.IV* s.710 Kamil ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler* 1993 İstanbul, s.330-366

Keşfi Bey	1919
Albay Bekir Sami Bey	1919 (Vekil)
Hacim Muhittin Bey	(24 Nisan 1920'de B.M.M. reisi Mustafa Kemal tarafından atandı.)
Sadık Vicdani Bey	1921 (Vekil)
Ziver Bey	1921 (Vekil)
Ali Kemal Bey	1921
Emin Bey	1922
Nafiz Bey	1922
Numan Bey	1922
Aziz Nuri Bey	1922
Hacı Adil Bey	1922
Hilmi Bey	1923
Kemal Bey	1923

Milli Mücadele döneminde Bursa'da toplam 18 vali görev yapmıştır. Bunun sebebi ise hem bu dönemde devlet yönetimindeki istikrarsızlık hem de ülkenin kurtuluş mücadelesi vermesidir. Özellikle Bursa'nın işgali döneminde valilik makamında bulunan şahıslar padişah ve işgal güçlerinin yanısı olarak görevlerinde kalmışlardır. Bu dönemde işgal kolordu komutanı Yüksek komiseri Velahopolos'tur. Yerli basına sansür uygulamakta, kuvayi milliye yanısı olanları ve her türlü yayın yapanları, Yunan Yüksek Askeri Mahkemesinde yargılayarak kurşuna dizdirmektedir.¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ EĞİLMEZ, a.g.e. s.88

c- Evlilik Kurumu ve Sonuçları

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren diğer islâm devletlerinde olduğu gibi hukuki davalarda kaynağını Kuran-ı Kerim'den alan İslâm hukukundan faydalanmaktadır.¹⁴⁶ 1867'ye kadar Kurân-ı Kerim, Fıkıh kitapları ve padişah kanunnâmeleri hukukun temel kaynağını teşkil etmekteydi. 1867'de Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında "Mecelle Kurulu" oluşturuldu. Bütün Muhteviyatını islâm hukukundan alan Mecelle doğdu. Fakat Mecelle aile, evlilik, miras gibi konularda bilgi ihtivâ etmemekte idi. Bu konulara yine Kurân-ı Kerim ve fıkıh kitapları, ayrıca temelini Kurân-ı Kerim, sünnet ve örfi hukukun teşkil ettiği kanunnâmeler açıklık getirmekteydi.

I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan "Aile hukuku kararnamesi" ile yalnız Aile Hukuku ile ilgili konular kısmen giderilmeye çalışılmıştı.¹⁴⁷ Mecelle hanefi mezhebinin en muteber kaynaklarından derlenip resmîyet kazanmış bir hukuk kitabıydı fakat özellikle aile ve miras hukuku konusunda bilgi içermekteydi.¹⁴⁸ Mondros Mütarekesiyle birlikte aile hukuku kararnâmesi uygulamadan kaldırılarak tekrar Mecelle'ye ve eski sisteme dönüldü.¹⁴⁹

Bizde belgelerdeki davâları incelerken islâm hukukunun dayandığı temel kaynak olan Kurân-ı Kerim'den konu ile ilgili ayetleri temel dayanak noktası olarak vereceğiz.

Türk – İslam toplumunda tarih boyunca düzenli aile yapısı dikkat çeker, Kurân-ı Kerim'de ve çeşitli hadislerde evlilik özendirilmiştir.

Örneğin, Kurân-ı Kerim'in Rûm sûresi 12. Ayetinde insanların evlenmeleri hususunda teşvik edildiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili fıkıh kitaplarında da çeşitli ayet ve hadislere dayanılarak evlilik kurumunun gerçekleştirilmesine

¹⁴⁶ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor* C.II 1990 İstanbul, s.17

¹⁴⁷ Burhan GÖKSEL, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk* 1988 Ankara s.175

¹⁴⁸ Hayrettin KARAMAN, *İslamın ışığında günün meseleleri*, C.II 1996 İstanbul, s.472

¹⁴⁹ GÖKSEL, *a.g.e.* s.171

yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Bursa'da Milli Mücadele dönemine baktığımızda evlilik (izdivaç) olayının doğrudan mahkemeye yansımadağını görüyoruz. 3500'ü aşkın belge içinde izdivaçla ilgili birkaç tane belge mevcuttur. Örneğin; 1338 senesi Zilhicce ayının 10. Günü Çukur mahallesinden Sami Bey ve Emine Hanımın izdivacı tescil olundu.¹⁵⁰

Tablolara bakıldığında boşanma ve nafaka davalarının izdivaç tescillerinden daha çok olduğunu görüyoruz. Fakat bu karşılaştırmadan boşanmaların çok evlenmelerin az olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü evlilik esnasında tespit edilen Mehir miktarları ve evlilik akdi mahalle imamları tarafından da yapılabildiği için sicillerde izdivacın doğrudan karşımıza çıkmaması gayet doğaldır. İnsanlar bir evlilik gerçekleştirmeden boşanamayacakları ve nafaka talebinde bulunamayacaklarına göre buradan nafaka ve mehir davalarından çok daha fazla evlilik akdi yapıldığı sonucunu çıkarabiliriz.

Ayrıca giriş bölümünde verdiğimiz defter tanıtım tablolarında izdivaçtan başka verilen zevciyet davalarında da, erkeklerin bir talâk ile mütallâk ettikleri hanımlarını tekrar nikahlamak isteyip kadıya başvurdukları davalarla ilgili nikâh tescillerini görmekteyiz.

Evlilik esnasında tesbit edilen mehir miktarını da ancak boşanmalar sırasında mahkemeye yansıdığı için öğrenebiliyoruz. Mehir tesbiti için doğrudan kadıya başvurmak yerine mahalle imamı veya tarafların tesbit ettiği şahidler huzurunda miktar tayin ediliyordu.

Mehir, evlenirken nikâh akdine müslüman erkek tarafından kadına şer'i bir hak olarak verilen mal veya paradır. Mehrin nikâh akdinde belirlenmesi sünnettir. Nikâhın şartlarından değildir.¹⁵¹

Mehir miktarları kadınların yaş, güzellik, bakirelik ve dulluk gibi sosyo

¹⁵⁰ B.Ş.S. C.171/877

¹⁵¹ Celal YILDIRIM, *Kaynaklarıyla İslam Fikhi* C.II 1980 Konya s.491-1030

ekonomik niteliklerine göre farklılık arz etmektedir.¹⁵² Kurân-ı Kerim'in Nisâ sûresi 24. Ve 25. Ayetlerinde Mehir miktarı şöyle ifade edilmiştir;” Bu kadınlardan sağladığınız faydanın karşılığı olarak kendilerine aranızda karşılaştırdığınız mehirlerini hakları olarak veriniz. Kendilerine geleneğe uygun miktarda bir mehir veriniz.”

Mehir, nikâh akdi esnasında miktarın tayin edilip edilmemesine ve ödeme vaktine göre çeşitli isimler almaktadır.¹⁵³ Miktarı tayin edilen mehre “Mehr-i Müsemma”, tayin edilmeyene” Mehr-i misl”, akit sırasında peşin ödenen mehre “muâccel”, bilâhare evlilik içerisinde veya evliliğin sona ermesiyle ödenen mehre de “müeccel” adı verilmektedir.

1845 Senesi Ağustosunun 24-31 arasında Merkezden Bursa'ya gelen bir emirle Mehr-i Muaccel miktarı 4000 guruş olarak belirtilmiştir.¹⁵⁴

Nikâh akdi esnasında mehir zikredilmemiş bile olsa kadın emsalininki kadar alacaklı olur. (mehr-i misl)¹⁵⁵ incelenen belgelerde ise “ muaccel” miktarları 300 guruştan başlayıp 60.000 guruşa kadar yükselmektedir. Ortalama miktar ise 1000 guruş ve 3000 guruş arasında değişmektedir.

Mehir miktarlarıyla ilgili Bursa Şer'iyeye sicillerinde tespit ettiğimiz miktarlara bakalım;

1336 senesi sefer ayının 12. Günü görülen bir nafaka davasında Mehr-i Müeccel miktarı, 1001 guruş olarak belirtilirken,¹⁵⁶ yine başka bir nafaka davasında, Ali Paşa mahallesinden Ganime Hanımın Mehr-i Müeccel miktarı 2000 guruş,¹⁵⁷ Mecidler Karyesinden Fitnat Hanımın Mehr-i Muaccel miktarı

¹⁵² Abdurrahman KURT, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, 1988 Bursa s.25

¹⁵³ KURT, *gösterilen yer*

¹⁵⁴ KEPECİOĞLU, *B.K I* s.399

¹⁵⁵ KARAMAN, *a.g.e.* s.399

¹⁵⁶ *B.Ş.S. B.353/1*

¹⁵⁷ *B.Ş.S. B.353/1356*

4000 guruş¹⁵⁸ olarak tesbit edilmiştir.

1337 senesinin Zilkade ayının 3. günü görülen bir veraset davasında Cemile Hanımın Mehr-i Müecceli 801 guruş¹⁵⁹, bir başka mehir davasında ise Ayşe Hanımın mehr-i müeccel miktarı 501 guruş olarak tesbit edilmiştir.¹⁶⁰

“Mehr-i Müeccel”, boşanma veya ölümle birlikte “muaccel” olur. Eğer ölüm gerçekleşmişse kadının mehir hakkı, kişinin terekesinden dul kalan hanımına mutlaka verilir. Sicillerde özellikle veraset davalarında öncelikli olarak miras pay edilmeden önce kadının mehrinin kendisine verildiğini görüyoruz. Örneğin; vefat eden Mehmed Bey’in terekesinden hanımı Cemile’nin 801 guruş mehri,¹⁶¹ Hoca Yunus mahallesinde sakin iken vefat eden Recep Efendinin hanımı Zeyneb’in 2001 guruş mehri kendisine terekeden verilecektir.¹⁶²

Osmanlılarda evlenmeler devletin her türlü kontrolünden uzak, alım satım gibi alelade bir müessese olmayıp, devletin sıkı denetim altında tuttuğu, dini olduğu kadar aynı zamanda medeni akitlerdir. Nikâhı kıyan kişiler umumiyetle kadılar, naipleri veya mahalle imamlarıdır.¹⁶³ 1845 senesinin Ağustos ayında merkezden Bursa’ya gelen bir emirde düğün masrafları belirtilmiştir.¹⁶⁴ Nefs-i Bursa ahalisinin vuku’ bulmakta olan tezviçe tevezziç hususlarında müteayyin beldeden olursa güvey tarafı 25.000-30.000 guruş, kız tarafı nihayet 65.000 guruş, orta hallilerde erkekler 12.000 guruş, kız tarafı 25.000-30.000 guruş ve fakirler güvey tarafı 5000 guruş, kız tarafı 10.000 guruş harç ve sarf etmekte olup, bu hal tehhüle (evlenmeye) mani olarak tenasülü azaltmaktadır. Bundan Bursalılarda hoşnut olmayıp adet-i belde ve gayreti akran seyyiesi olarak iki tarafta yıkılmakta olduğundan, bundan sonra düğünlerde yapılacak masrafın üç

¹⁵⁸ B.Ş.S. C. 213/50

¹⁵⁹ B.Ş.S. B.353/ 1334

¹⁶⁰ B.Ş.S. C.213/ 510

¹⁶¹ B.Ş.S. B.353/1334

¹⁶² B.Ş.S. C. 171/880

¹⁶³ KURT, *a.g.e.* s.24-25

¹⁶⁴ KEPEÇİOĞLU, *BK.I* s.399

derece üzerine bir hadd-i makul tayin olunması lazım gelmektedir. Bundan sonra Bursa'da vuku' bulacak tehhül maddesinde, Müteayyin beldeden olur ise güveyler 4000 guruş Mehr-i muaccel ve 1500 guruş kıymetli yüzük ve şal ve 500 guruş müteferrik masraf ve cemiyet gecesinde sarf-ı nazarla gündüz pilav ve zerde, akşam güvey taamina (yemeğine) 3000 guruş vireler.

Yukarıdaki belgeden de anlaşılıyor ki, Bursa halkı ağır düğün masraflarından ve yüksek mehir miktarından şikayetçi olup, durumu İstanbul'a bildirmişler ve padişah Abdülmecit tarafından bu ferman Bursa'ya yollanmıştır.

İslam dininde “ sünnet” addedilen düğün törenlerinin, Osmanlı toplumunda icrâ edildiği müşahâde edilmektedir. ¹⁶⁵ Nişan yalnız Pazartesi veya Perşembe günü öğleden sonra götürülür. ¹⁶⁶ Düğün eğlenceleri ise kına ile başlar, zifafın kutsal Cuma gecesine isabet etmesi için düğünler Perşembe günü yapılırdı. Düğünlerde davullu, zurnalı, tefli ve sazlı müzik aletleri eşliğinde eğlenilir, silahlar atılarak güreşler yapılırdı. ¹⁶⁷

Oğlan evinde kız evinden gelen eşya bir veya birkaç odada teşhir olunur, çamaşırlar duvarlara asılır, sandıklar üzerine oğlanın ve kızın yatakları ayrı ayrı istif edilir, mangal, sahan, tencere hepsi bu odaya konur, bir de oturma odası döşenir. Düğünde yenilen yemekler düğün çorbası et, pilav ve zeredir. Başlıca çeyiz yatak takımı, pamuktan veya yünden yatak, 2 yastık, 2 yorgan, dantelli patiskadan yatak çarşafı, yorgan çarşafı, dantelli yastık kılıfları ve bakır takımıdır. ¹⁶⁸

Düğünden önce kızın ailesinden getirdiği cihaz ve erkek tarafının kıza mehr-i muaccel olarak aldığı eşyalar şahidler huzurunda tek tek kaydolunup fiyatları da belirtilmektedir. Bu bilgiyi boşanma davaları veya eşya davalarındaki

¹⁶⁵ KURT, *a.g.e.* s.28

¹⁶⁶ Nazım YÜCELT, “ Geçmişte Bursa'da Görülen Düğün Adetleri” *Uludağ Halkevi Dergisi* , sayı.93 1949 Bursa

¹⁶⁷ KURT, *a.g.e.* s.28-29

¹⁶⁸ YÜCELT, *Düğün Adetleri* s.17

“hüs . akidde şahidlerin şehadetleriyle mukavele olunup tescil olunan”¹⁶⁹ ifadesinden anlıyoruz. Bu tür belgelerin tamamında bu ifadeye yer verilmiştir.

Şimdi de sicillerde karşımıza çıkan düğün eşyalarından örnekler verelim; 1338 senesi Rebiü'lahir ayının 22. günü görülen bir eşya davasında¹⁷⁰ Uç Kuzular mahallesinden Adile Hanımı, 1001 guruş Mehr-i müeccel ve cemân 50.400 guruş Mehr-i muaccel tesciliyle nikâhlayıp, daha sonra mütallâk eden kocası Ahmed Ağadan, 50.400 kıymetindeki Mehr-i muaccel eşyaların iadesini taleple, mezkûr eşyaları şöyle sıralamıştır; 10 kıyye yün mahlu, alaca yüzlü bir yatak, pamuk mahlu ince yüzlü yasdık, bir yeni yorgan, bir yün kilim, bir evsât minder, 4 adet evsât yasdık, bir minder şiltesi, tomar kumaştan bir minder yaygısı, bir hassa minder örtüsü, iki adet hassa pencere perdesi, bir oda sediri bir ceviz sandık, bir tahta konsol, bir çift kar yüzlü lamba, bir taş ayna, bir yemek sinisi, iki nühâs sahan ve kapağı, bir çorba tası, bir tencere bir su kupası, bir leğen ve ibrik.

Mahkemede ise mevcut eşyaların Ahmet Bey tarafından Adile Hanıma teslimine karar verildi.

Başka bir eşya davasında ise, ¹⁷¹Saray mahallesinden Mahmure hanım, kendisini boşayan Kocası Muhiddin Efendiden, nikâh esnasında tesbit edilen 100 lira eşya bedeli mehr-i muaccesini ve takılarını talep etmiş; mahkemede hüsn-ü akidde mukâvele olunup, tescil olunan; Evsât bir yasdık, bir makad, 10 minder ve bir sedir örtüsü, ipekli bir gelin entarisi, yatak ve yorgan, iki yasdık, üstü mermerli ceviz konsol, ceviz bir ayna, bir çift lamba, ceviz sandık, bir kilim, yedi adet minder, beş hasır sandalye, bir çift sürahi, bir çift elmas küpe, bir altın bilezik, köstekli altın saat, bir elmas iğne, iki tane sırmalı yüz havlusu, iki dokuma yatak çarşafı bir eski çarşaf, bir hassa yasdık sargısı, bir billûr lamba, bir

¹⁶⁹ B.Ş.S. C.213/56

¹⁷⁰ B.Ş.S. C.171/699

¹⁷¹ B.Ş.S. C.218/243 (Eşyaların fiyatları da belgelerden tespit edildi. Biz bu miktarları tezin ikinci bölümü olan “Bursa’da İktisadi Hayat” başlığı altında değerlendireceğiz.)

baş tarağı, iki tane fanila, iki aded hassa iç göyneği, bir ince işli boğça, bir çift eldiven, yün çorap, saten yeni yüzlü yorgan, köhne yüzlü yün döşek, pamuk baş yastığı, iki tane dokuma bezden mamul müceddid gömlek, bir namaz örtüsü, 2 tane “kadifeden”¹⁷² iğnedenlik, iki işlemeli perde, yedi aded hassa minder örtüsü, üç su bardağı Mahmure Hanıma teslim edildi.

Hassa iç göyneği	Tüfenk
Eteklik kumaş	Kuşak
Kundura	Abakü çuka
Potin kundura	Şayak Batur
Terlik	Oyalı yemeni
Ökçeli Terlik	İç donu
Ayakkabı	Fanila
Palto	Boyama gömlek bezi
Ceket	Çevre
Erkek Mendili	İpek Mendil
Filtekos Fanila	Erkek Gömleği
Örme hırka	Bürümcek eteklik
Kaşmir Hırka	Yün eteklik
Yün Hırka	Basma Entari
Şal Hırka	İskarpın
Örme Pelerin	Samur Kürk
Beyaz Elbise	Kurt derisinden kürk
Takım Elbiselik kumaş	Kadife Palto
İpek Kenarlı Gömleklik	Atlas Gelin Entarisi
Uçkur	Burmali Entari
İşlemeli Çevre	Eldiven
İşlemeli atlas boğça	Çorap
Cep saati	Rovolver (tabanca)

Tablo 8: Belgelerde tespit edilen şahsi eşyalar

Tablo 8’de görüldüğü gibi sicillerde tesbit edilen şahsi eşyalar arasında, iç çamaşırından ayakkabı, çoraba kadar her türlü giyecek ve özel eşya mevcuttur.

¹⁷² Bursa Kadifeleri ve kumaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Şevki ULUDAĞ, “ Bursa Kadifeleri” , *Belleten* 3-4 C.I 1937 Ankara

Erkek kıyafeti olarak Palto ceket, Abakü çuka, çeşitli gömlekler fanila, mendil ve cep saati, çorap, ayakkabı, potin, tüfek ve silaha rastlanırken kadınların şahsi eşyalarının çeşitliliği göz kamaştırmaktadır. İç çamaşırından başlayıp, ipekli elbiselik kumaşlar, saten eteklikler, basma entariler, elbiseler, gelin entarileri, örme, yün, kumaş hırkalar, pelerinler, uçkurlar, kuşaklar, çeşitli türde başörtüleri, kadifeden paltolar, etekler, deri kürkler, eldivenler ve çoraplar, iskarpin, ökçeli terlikler, gömlekler, basmadan elbiseler, kumaşlar, kadınlara özgü kıyafet ve eşyalar hakkında fikir vermeye yetmektedir.

Düğünde takılan hediyelik takıları ise şöyle sıralayabiliriz; Altın yüzük ve küpeler, beşi bir yerdeler, altın kol saati, altın bilezikler, elmastan yüzük ve küpeler, elmas gerdanlık, pırlanta yüzük, gümüş kol saati, gümüş bilezik ve altın gerdanlıktır.

Karşımıza çıkan boşanma ve eşya davalarında tesbit ettiğimiz bu değerli takılar çok az kişi tarafından kullanılıyor olmalıdır. Çünkü bu eşyaların fiyatlarını iktisadi bölümde ele alırken göreceğiz ki gelir oranlarına, ve toplum geneline göre bu takılar pahalı zevkler arasında yer almaktadır.

Eşyaların yapıldığı kumaşlarda detaylı olarak sicillerde karşımıza çıkıyor, kadife, basma, ipek, şayak, bürümcek, yün, deri, atlas vs. kumaşlar gündelik hayatta bolca kullanılmıştır.

Gümüş Kaşık	Tas
Gümüş Çatal	Bakraç
Gümüş tabak	Kadaif Tebsisi
Gümüş Fincan Takımı	Kadaif Tabağı
Sini	Yağ tavası
Yemek sinisi	Bakır kupa
Teker (sini)	Bakır sefer takımı
Tencere	Balık tavası
Nühâs sahan ve kapak	Yal tavası
Nühâs tabak	Misafir sahanı
Nühâs sahan	Satır
Nühâs çorba tası	Et satırı
Yumurta tavası	Et baltası
Kebir yemek tepsisi	El kahve Değirmeni
Börek tepsisi	Fincan
Kefgir	Fincan zarfı
Bakır ibrik	Hamam tası
Su bakırı	Sefer tası
Su sürahisi	Kahve takımı
Kase ve tabak	Kristal su takımı
Güğüm	Küb
Leğen	Çamaşır teknesi
Şerbe t bardağı	Çamaşır kazganı
Şerbe t tepsisi	Kebir kazgan

Tablo 9: Şer'îye Sicillerinden tesbit edilen mutfak eşyaları

Mutfak eşyaların dökümünün yapıldığı tablo 9'da incelenen döneme ait mutfak eşyaları yer almaktadır. Gümüş kapların nadir olarak rastlandığı eşya davalarında bol miktarda bakır (nühâs) eşya ismi zikredilmektedir.

Belgenin geneline bakıldığında nühâs sahan, nühâs tabak, nühâs çorba tası, yemek tepsileri, (yemek yer sofrasında yenmektedir) Yumurta tavası, leğen ve ibrik, tas, tencere ortalama olarak her bölgede mevcuttur.

Fakat gümüş çatal ve kaşık, gümüş tabak, gümüş fincan takımı, çok az belgede yer almaktadır. Bunun haricinde kristal takımda sadece bir belgede rastlanmıştır. Yine fincan takımı, satır ve balta, kahve değirmeni nadir olarak rastladığımız eşyalar arasındadır.

Halı	Tomar yüzü yasdık
Kilim	Baş yastığı
Yerli kilim	Yüz yastığı
Yün Kilim	Köşe yastığı
Kaliçe	Tenteli küstüm yastığı
Şilte	Çıkın yasdık
Şilte örtüsü	Yün yasdık
Yün şilte	Pamuk yasdık
Tentene	Kuş tüyü yasdık
Yaygı	Dokuma Döşek yastığı yüzü
Dokuma oda döşemesi	Sedir yastığı
Simli Perde	Sedir minder
Keten pencere Perdeleri	Yün Minder
Perde tülleri	Kadife makat
Matbah perdesi	Patiska minder örtüsü
Kapı perdesi	Ot döşegi
Çul	Dokuma döşek yüzü
Evsat minder	Zemin çarşafı
Evsat yasdık	Saten çarşaf
Pamuk döşek	Çeyiz sandığı
Yün döşek	Ceviz sandık
Basma Makat	Tahta sandık
El havlusu	Tahta dolap
Klabdanlı havlu	Ceviz dolap
Sırmalı havlu	Oturma dolap
Çarşaf	Kebir ayna
Hamam havlu takımı	Taş ayna
Halı seccade	Ceviz ayna
Kenar bezi	Kar yüzü lamba
Yün yatak	Kebir lamba ve karpuzu
Atlas yorgan	El lambası
Saten yorgan	İdare lambası
Basma yüzü kılıf	Çalar duvar saati
Kadife iğnedenlik	Dökme mangal
İpek tutak	Bakır mangal
Sedir	Çay mangalı
Koltuk	Mangal maşası
Koltuk sandalyesi	Dökme Soba
Kanepe	Dökme soba borusu
Hasır sandalye	Saç soba
Masa ve Örtüsü	Saç Soba Borusu
Basma yorgan	Minder örtüsü
İşlemeli Atlas karyola takımı	Saten döşek çarşafı
Kaşnak işlemeli karyola takımı	Basma döşek çarşafı
Karyola	Patiskadan minder örtüsü
Beşik ve Takımı	Koltuk örtüsü
Mermer taşlı ceviz konsol	Basma yorgan kılıfı
Tahta konsol	Sandalye örtüsü
Ceviz konsol	Seccade
Boyama konsol	Makat

Tablo 10: Sicillerde tesbit edilen ev eşyaları

Tablo 10'daki eşyalar arasında yastık ve minder çeşitlerinin çokluğu dikkat çekicidir. Yine tereke ve eşya davalarında bol miktarda yastık ve mindere rastlanmıştır.

Pencere önlerine baştan başa veyahut da yalnız köşelere yüksekçe minder konur ve bunun kenarlarına da üzerine kadife veya kumaş kaplanmış içi ot veya kıtık yada yün doldurulmuş yastıklar konur.¹⁷³ Belgelerde de 10'un üzerinde yastık çeşidi tesbit edildi. Şilte olarak ifade edilen eşyada yer minderinin büyüğüdür. döşekler genellikle yün ve pamuktandır. Perde ve çarşaf, havlu çeşitleri, yorgan ve örtüler oldukça boldur. İşleme çeşitlerinden, kasnak işleme, sırma işleme oya ve tentenede özellikle çarşaf, yastık ve örtülerde sıklıkla kullanılmıştır.

Makat, minder üzerine kaplayan halı kumaş ve kadifeden örtülerdir. Belgelerde basmadan, kadifeden makatlara çokça rastlanmıştır. Bu tabir bir de küçük sedirleri ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁷⁴ Bu anlamda da belgelerde makatlar tesbit edildi.

II. Mahmut'tan sonra Avrupaî tarzda ev eşyalarının klasik Türk döşemesinin yerini aldığını görüyoruz. Tablo 10'daki ev eşyalarına baktığımızda yer döşemesi olarak minder, şilte ve sedirlerin yanında, koltuk, kanep, karyola sandalye gibi batılı tarzda ev eşyaları sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Hatta sandalyelerde çeşitlilik bile yaygınlaşmış hasır sandalye, koltuk sandalyesi Bursa evlerinde yerini almıştır.

Belgelerde dikkat çeken başka bir husus da Mehr-i Muaccel olarak oğlan tarafından kız tarafına verilen eşyalar arasında mutlaka ceviz veya tahta dolap, kar yüzlü lamba, cevizden veya mermerden ma'mul aynanın bulunmasıdır. Ayrıca nadir de olsa duvar saati, birkaç belgede soba (dökme yada saç soba), bol

¹⁷³ Yastık hakkında geniş bilgi için bkz. KEPECİOĞLU, *B.K.IV* s.355

¹⁷⁴ PAKALIN, *a.g.e.* C.II s.393

miktarda dökme veya bakırdan mangala rastlanmıştır.

Şimdide düğünde geline hediye olarak takılan değerli takılar için belgelerden birkaç örnek verelim; bu takıların çeşidi ve cinsi erkek tarafının ekonomik durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Maksem mahallesinden Mehmed Bey, Hatice Hanıma 2 aded elmas yüzük, bir çift elmas küpe ve altın cep saati ve altın kordonu,¹⁷⁵ Alaca Mescid mahallesinden İhsan Efendi Sacide Hanıma bir elmas yüzük, bir çift elmas küpe, bir altın yüzük,¹⁷⁶ Mehmed Bey, Remziye Hanıma bir çift elmas küpe, bir elmas yüzük,¹⁷⁷ Çırağ Bey mahallesinden Ali Bey, Halide Hanıma elmas taşlı bir yüzük, bir kulplu beşi birlik,¹⁷⁸ Mehmed Bey Hafize Hanıma gümüş üzerine elmas işli yüzük,¹⁷⁹ Ahmed Bey Halime Hanıma yarımşar liralık bir çift altın küpe, yarım liralık altın yüzük,¹⁸⁰ Şükraniye mahallesinden Süleyman Efendi Hasibe Hanıma bir çift elmas küpe ve bir beşibirlik,¹⁸¹ Ahmed Ağa Feride Hanıma bir köstekli altın saat ¹⁸² İshak Şah mahallesinden Hacı Mehmed Bey, Huriye Hanıma 4 aded beşi bir yerde dolama Osmanlı altını bir adet altın kol saati ve birde pırlanta taşlı gül yüzük hediye etmiştir.¹⁸³

Bütün bu belgelerde görüldüğü gibi varlıklı aileler genellikle altın, elmas nadiren de pırlantadan yapılmış çeşitli ziynet eşyalarını gelinlere hediye etmektedirler.

Bazı evliliklerde karşılıklı şartların öne sürülüp, mevcut eşyaların tek tek sicile kaydettirildiğini görüyoruz. Maksem mahallesinden Mehmed Efendinin

¹⁷⁵ B.Ş.S. C.171/1220

¹⁷⁶ B.Ş.S. C.171/782

¹⁷⁷ B.Ş.S. B.353/1346

¹⁷⁸ B.Ş.S. C.171/1220

¹⁷⁹ B.Ş.S. C.171/706

¹⁸⁰ B.Ş.S. C.203/403

¹⁸¹ B.Ş.S. C.171/991

¹⁸² B.Ş.S. C.171/749

¹⁸³ B.Ş.S. C.213/240

sahip olduğu tüm eşyalarının sayımını yapıp isim ve fiyatını belirttikten sonra Hatice hanımı ölünceye kadar kendisine bakmak ve beslemek kaydıyla eş seçmiş ve eşyalarının senedini Hatice Hanıma vermiştir. Aynı şekilde Hatice Hanımda tüm eşyalarının isim ve fiyatını belirtip aynı şartla Mehmed Bey'i eş kabul edip mal varlığını ona teslim etmiştir. ¹⁸⁴ Bu kişiler olasılıkla orta yaşın üstünde kimselerdir. Çünkü belgelerde ifade ettikleri eşyalar köhne olarak tabir ettikleri cinstendir. Yani eşyalar eskidir. Şu halde bu insanlar yaşlılık dönemlerini güven içinde geçirmek amacıyla evleniyor olmalıdırlar.

ç- Boşanma

Osmanlı toplumunda görülen evliliği sona erdirme şekillerini üç başlık altında toplayabiliriz. ¹⁸⁵

- a) Talâk; kocanın tek taraflı irade bayarıyla boşanması
- b) Muhâla; kadının boşanma hakkı
- c) Tefvik; Hakimin kararıyla gerçekleşen boşanma şekli

Boşanma Kurân-ı Kerim'de Talâk sûresin^{de} detaylı olarak açıklanmıştır. Zorunlu olmadıkça evliliklerinin bozulmaması yönünde kişiler teşvik edilmiş, eğer boşanma gerçekleşirse de bunun esasları belirtilmiştir.

İslâm dininde boşanma yasak değildir, ancak çeşitli kurallar getirilerek evliliğin devamı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bursa sicil kayıtlarında bol miktarda boşanma, nafaka ve mehir davalarına rastlıyoruz. Evlilik bölümünde de açıkladığımız gibi evlilikler doğrudan sicil kayıtlarına yansımadağı için belge sayıları sanki boşanmaların daha çok evliliklerin az yapıldığı yönünde fikir verebilir. Ancak bu olay sayılarıyla doğru orantılı olmayıp boşanma sonrası özellikle kadınlar şer'i bir hak olan nafaka ve

¹⁸⁴ B.Ş.S. C.171/1220

¹⁸⁵ KURT, a.g.e., s. 55-59

mehirlerini alabilmek amacıyla kadıya başvurmuşlardır. Evlilik de ise her iki taraf anlaşığı için olay mahkemeye kadar ulaşmayıp nikâh mahalle imamlarının nezinde cereyan etmiştir.

Boşanma olayları sicile geçirilirken genellikle mehir miktarı da belirtilmektedir. Eğer mehr-i müeccel daha önceden ödenmemiş ise, boşanma esnasında evvelce tesbit edilmiş miktar erkek tarafından mutlaka ödenmektedir. Çünkü mehr-i müeccel ölüm veya talak ile “muaccel” haline gelir.¹⁸⁶

Şimdi boşanma hadisesine sicillerden birkaç tane örnek verelim; Misi Karyesinden Mehmed Ağa Hanımı Hatice’yi 501 guruş mehrini ödeyerek bir talak ile,¹⁸⁷ Hoca Taşkın mahallesinden İsmail Efendi hanımı Hatice’yi bir talak ile,¹⁸⁸ Reyhan Paşa mahallesinden Tahir Efendi hanımı Fatma’yı 501 guruş mehrini ödeyerek bir talak ile¹⁸⁹ Üç Kuzular mahallesinden Ali Rıza Efendi hanımı Fatma’yı 1500 guruş mehrini ödeyerek bir talâk ile,¹⁹⁰ Abdal mahallesinden Hilmi Efendi Hanımı Sakine’yi 1001 guruş mehrini ödeyerek bir talâk ile mutâllâk etmiştir.¹⁹¹

Yukarıdaki belgelerde dikkat çeken başka bir husus da boşanmaların bir talâk ile gerçekleştiğidir. Çünkü erkekler boşanmadan dolayı bir pişmanlık duyduklarında tekrar eski eşleri ile evlenebilmektedirler. Belgelerdeki “zevciyet” adı altındaki belgelerde gerçekleşen evlilikler bu tür evliliklerdir. Ancak talâk-ı selâs gerçekleşirse, erkek eski eşiyle nikâh istese bile, ancak hanımı başka bir erkekle evlenip bu evliliğinde, evliliğin tüm gereklerini yerine getirmek zorundadır. Ancak böyle bir evlilik geçirmiş eski eşiyle tekrar nikâh yapma

¹⁸⁶ PAKALIN, *a.g.e.* C.II s.444

¹⁸⁷ B.Ş.S. C. 213/79

¹⁸⁸ B.Ş.S. B. 353/639

¹⁸⁹ B.Ş.S. C. 203/387

¹⁹⁰ B.Ş.S. C. 213/150

¹⁹¹ B.Ş.S. C. 218/240

şansına sahip olmaktadır. İslâm hukukunda bu kural, evlilik kurumunun devamını sağlamaya yönelik bir caydırıcılık özelliği taşımaktadır.

Talâk-ı selâs ile boşanma şekline çok nadir rastlanmıştır, Babazakir mahallesinden Mehmed Efendi, hanımı Hafize'yi talâk-ı selâs ile mutâllak etmiştir.¹⁹²

İddet süresi ve nafaka konusuna girmeden önce bir talâk ile boşanmış eşlerin tekrar evlendikleri zevciyet davalarına dair sicillerden birkaç örnek verelim; 1337 senesi zilkade ayının 7. günü mahkemeye başvuran Selçuk Hatun mahallesinde sakin Vahdettin Efendi boşadığı Halime'nin kendine tekrar itaatini talep etmiş, hanımının da rızasıyla zevciyet mahkemece onaylanmıştır.¹⁹³ Başka bir zevciyet davasında ise; ishâk Şâh mahallesinden Ali Rıza Efendi bir talâk ile boşadığı hanımı Hüsniye'nin tekrar kendisine itaatini taleple, mutâllak hanımının rıza göstermemesi üzerine kadı talâkın hükmüne karar verdi.¹⁹⁴

Bu olaylarda bize gösteriyor ki boşanmış eşlerinden tekrar evlenebilmesi için kadıdan izinnâme almaları gerekiyor, aksi takdirde iddet döneminde geçersiz evlilik yapılmış olabiliyor. Ayrıca erkeğin tekrar evlenmek istemesi yetmiyor eğer kadın rıza göstermezse zevciyet gerçekleşmiyor.

d- Çocukların Vesâyeti

Anne babanın ayrılması veya ölümünden sonra 20 yaşından küçük çocukların vesayeti, sağ kalan ebeveyne veya en yakın akrabaya o da yoksa mahalleden güvenilir ve bu işe gönüllü birine verilmekteydi.

Boşanma sonrası küçük çocuklar genellikle anne yanında bırakılmış, baba küçük çocukların nafakasını üstlenmiştir. Parçalanmış ailelerde çocukların belli

¹⁹² B.Ş.S. C.171/706

¹⁹³ B.Ş.S. C.213/80

¹⁹⁴ B.Ş.S. B.353/57

bir yaşa kadar bakım ve terbiyesi (hidâne)¹⁹⁵ islâm hukukuna göre ilk önce anneye verilmiştir. Çünkü çocuğu psiko-sosyal açıdan en iyi toplumsallaştırabilecek şahıs onun yakınında bulunan annesidir. Hemen hemen tüm nafaka davalarında göze çarpan olay çocuğun anne yanında kaldığıdır.

Ancak kadın, boşanma sonrası başka biriyle evlenirse çocuğun vesayeti babanın talebiyle veya annenin isteği ile babaya bırakılmaktadır. Bu konuyu birkaç belge ile örneklendirelim; Veledi Harir mahallesinden Zehra Hanım Mehmed Bey'den ayrıldıktan sonra, Ali Efendi ile tezevviç ettiğiinden vesâyeti kendinde olan küçük kızının vesâyetini mutâllak kocası Mehmet Bey'e bırakmak istemiş, mahkemede isteği olumlu görerek vesâyeti babaya devretmiştir.¹⁹⁶ Yine Kösereciler mahallesinden Ahmet Bey boşanma sonrası mutâllak hanımı Munise hanımda kalan küçük kızının vesâyetini talep etmiş, ancak Ahmet Bey başka bir hanımla tezevviç ettiğiinden çocuğun vesâyeti anne de bırakılmıştır.¹⁹⁷ Başka bir belgede ise Mecidler Karyesinden Ahmed Ağa boşadığı hanımı Esmâ'yı dava ederek, mutâllak hanımının başkasıyla tezevviç ettiğini 11 yaşındaki kızı Hayriye'nin kendisine teslimini talep etmiş, mahkemede Sagirenin babası Ahmed Bey'e teslimine karar vermiştir.¹⁹⁸ Bursa Yeni Yolda oturan İbrahim Efendi boşanma sonrası küçük oğlunun vesayetini,¹⁹⁹ Atlas karyesinden Hasene hanım boşanma sonrası kocası Ali Ağadan 7.5 yaşındaki oğlunun vesâyetini taleple mahkemece onaylamıştır.²⁰⁰ Orhan Gazi mahallesinden, hanımı Haticeyi boşayan Zekâti Bey vesâyeti annesinde olan küçük oğlunun kendisine teslimini talep etmiş, mahkemece talebi onaylanmıştır.²⁰¹

---

¹⁹⁵ KURT, *a.g.e.* s.66

¹⁹⁶ B.Ş.S. C.171/1069

¹⁹⁷ B.Ş.S. C.171/1061

¹⁹⁸ B.Ş.S. C.171/836

¹⁹⁹ B.Ş.S. C.218/10

²⁰⁰ B.Ş.S. C.218/339

²⁰¹ B.Ş.S. C.218/71

Belgelerden anlaşılacağı gibi boşanma sonrasında anneye veya babaya verilen vesâyet ebeveynlerin medeni durumunda gerçekleşecek bir değişikliğe göre el değiştirebiliyordu. Vesâyeti alan anne veya baba evlendiği takdirde vesâyet diğerine geçebiliyor, veya hiçbir evlenme olayı cereyan etmediği halde anne veya baba çocuğunun vesâyetini talep ederse şartlara göre kimi zaman vesâyeti elde edebiliyordu. Ama belgelerin ancak %5'inde bu söylediğimiz olaylar gözlenmiştir. Denilebilir ki çoğunlukla küçük çocukların vesâyeti anneye bırakılıyor, baba ise nafaka işini üstleniyordu.

Anne veya babasını kaybeden çocukların bakımı ve sorumluluğu en yakın ebeveyne veya akrabaya bırakılmaktadır. Eğer akraba yoksa mahallede güven duyulan, maddi açıdan durumu iyi ve vesâyete istekli bir kişi çocuğun bakımını üstlenmektedir. Konuya açıklık getirmek amacıyla belgelere bakalım; Ruscuk mahallesinde sakin iken vefat eden Mehmed Beyin küçük oğluna reşit olana kadar annesi Sıdika Hanım vasi tayin edildi.²⁰² Cami Kale mahallesinde sakin iken vefat eden Sema Hanımın 7 yaşındaki kızı ve 9 yaşındaki oğluna reşit olana kadar babaları Ali Efendi,²⁰³ Selçuk Hatun mahallesinde sakin iken vefat eden Hasan efendinin ve müteveffa Ayşe Hanımın çocuklarına reşit olana kadar amcaları Yusuf Efendi,²⁰⁴ Arab Mehmed mahallesinde sakin iken vefat eden Hacı Mehmed Ağa ve müteveffa Ayşe Hanımın çocuklarına reşit olana kadar mahalleden Yunus Efendi vâsi tayin edildi.²⁰⁵

Vesâyet farklı koşullar altında el değiştirebilmektedir. Örneğin, Şehre Küstü mahallesinde sakin iken vefat eden Süleyman Bey'in 1.5 yaşındaki oğlu Mustafa'nın vesâyeti annesi Zekiye'de olup, Babaanne Hatice Hanım mahkemeye başvurarak çocuğun vesâyetinin kendisine verilmesini talep etmiş, mahkemece

---

²⁰² B.Ş.S. C.203/103

²⁰³ B.Ş.S. C.171/522

²⁰⁴ B.Ş.S. C.171/1118

²⁰⁵ B.Ş.S. C.203/117

çocuğun vesâyeti babaanne Hatice Hanıma verilmiştir.²⁰⁶

Vesâyet altında olan Çocuklar 20 yaşını doldurduktan sonra reşid olur ve vesâyet kalkar. Ancak mirastan alacakları varsa veya eytam müdürlüğünden alacakları varsa mahkemeye başvurarak rüştünün ilâmını isteyebilir. Belgelerde de bu tür davalar davây-ı rüşt, rüştü ilâm (akli baliğ) tabirleriyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Kiremitçi Kızı mahallesinden Selim Bey babasının vefatından sonra, annesinin vesâyeti altında olup, babasından kalan malların kullanımını için mahkemeye başvurarak akli-baliğ olduğunu beyan edip rüştünün ilâmını istemiş, şahidlerinde şهادetleriyle mahkemece rüştü ilâm olunmuştur.²⁰⁷

Şehre Küstü mahallesinden Emine Hanım Eytam müdürü İsmail Hakkı muvacehesinde dava açıp, 20 yaşını doldurup akli baliğ olduğunu ve babasından kendisine kalan ve şu an eytam müdürlüğünde mahfûz olan mirasın kullanım hakkını talep etmiş, mahkemede Emine Hanımın rüştünü ilâm edip, mallarını kullanım hakkını kendisine vermiştir.²⁰⁸

e- İddet Süresi ve Nafaka

Kurân-ı Kerim'de Talâk süresi 4.ayette kadınların bekleme süresi 3 ay gebe olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarına kadar olan dönem olarak belirtilmiştir.

Yukarıdaki ayette de belirtildiği gibi bekleme süresi takriben üç ay olup, eğer kadın hamileyse iddet süresi 9 aydır.²⁰⁹ Koca boşadıktan sonra kadının iddeti başlar, boşanan kadın iddet boyunca ne yabancı bir erkek ne de kocasıyla birlikte olamaz. Bu süre zarfında kadın kocasının evinde veya onun tayin ettiği

²⁰⁶ B.Ş.S. C.171/522

²⁰⁷ B.Ş.S. B.353/1571

²⁰⁸ B.Ş.S. B.353/1471

²⁰⁹ İmam MALİK, *El-muvatta'* C.II 1982İstanbul s.88

bir evde kalır.²¹⁰

İddet boyunca kadının nafakası kocasına düşer, nafaka içinde yemek içmek, giyinmek, mesken gibi tabi ihtiyaçlar vardır.²¹¹

Kurân-ı Kerim'de Bakara sûresinin 241.ayetindebo şanmış kadınların geçimlerini sağlamak erkeklerin görevi olarak ifade edilmiş, Talâk Suresi 7. ayette de nafaka miktarlarına açıklık getirilerek erkeklerin imkanlarına göre nafaka vermeleri belirtilmiştir.

Yukarıdaki ayetlerde ede görüldüğü gibi nafaka hususunda bir sınırlama olmayıp, miktar erkeğin gücünün yettiği oran olarak bildirilmiştir.

Sicillerde karşımıza çıkan nafaka miktarları da çok çeşitlidir. Miktarlarda genele bakıldığında günlük 20-30 guruş dikkat çekmekte olup, kocanın ekonomik durumuna göre bu miktar çoğalabilmekte veya azalabilmektedir. Ayrıca paranın dışında ekmek ve buğdayda nafaka olarak sicile kaydedilmiştir.

Şimdi nafaka miktarları ile ilgili belgelerden örnekler verilecektir. Ancak miktarların değerlendirmesi iktisadi bölümde ele alınacak burada tesbit edilen tutarlarla ilgili yorumlar yapılmayacaktır.

1337 senesinin Zilkade ayının ikinci günü görülen bir davada Mecidler Karyesinde Hasan Efendi mutâllak hanımı Fitnat'a günlük 1 lira²¹², Osman Bey Vahide Hanıma günlük bir tayın ekmeği,²¹³ Ali Paşa mahallesinden Ahmed Ağa, Emine Hanıma 50,²¹⁴ Muradsani mahallesinden Pirane Hanıma mutâllak kocası günlük15,²¹⁵ Yıldırım mahallesinden Mustafa ağa, Hasibe Hanıma günlük 30,²¹⁶ Sözen Kefen mahallesinden Hacı Nuri Efendi mutâllak hanımı Zehra'ya günlük

²¹⁰ Ömer FERRUH, a.g.e. s. 210

²¹¹ KARAMAN, a.g.e. s.400

²¹² B.Ş.S. C.213/50

²¹³ B.Ş.S. B.353/1466

²¹⁴ B.Ş.S. C.171/750

²¹⁵ B.Ş.S. C.171/592

²¹⁶ B.Ş.S. C.171/561

25 guruş nafaka ödeyecektir.²¹⁷

Verilen belgelerdeki ifade edilen nafakalar kocanın boşadığı hanıma iddet süresince ödediği nafakalardır. Şimdi de boşanma sonrası genellikle anne yanında kalan çocuklar için ödenen nafaka miktarlarına bakalım.

Şeyh Konevi mahallesinden Asım Bey boşadığı hanımı Hürmüz'ün yanında bulunan 5.5 yaşındaki kızı için aylık 270 guruş,²¹⁸ Molla Arab mahallesinden Fırıncı Kazım, hanımı yanındaki 2 çocuğu için aylık 75'er guruş,²¹⁹ Misi Karyesinde İbrahim Bey ise boşadığı hanımı Kamile'nin yanındaki küçük oğlu için aylık 200 guruş nafaka ödeyecektir.²²⁰

Bazı belgelerde de hem anne hem de çocuğun nafakasının birlikte tesbit edildiğini görüyoruz. Örneğin; Şehabettin Paşa mahallesinden Kadri Bey, boşadığı hanımı Hatice ve küçük oğlu için aylık 1800 guruş nafaka ödeyecektir.²²¹

Ayetlerde de belirtildiği gibi nafaka miktarı kocanın ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Nafaka tesbit edildikten sonra kocanın ekonomik durumunda bir gerileme gözlenirse ve koca tesbit edilen miktarı ödeyemeyeceğini bildirirse yeniden nafaka miktarının tesbiti yapılabilmektedir. Bahadır Ağa mahallesinden Mehmet Ağa Hanımı Hatice'ye aylık 390 guruş nafaka vermekte olup, durumunun iyi olmadığını beyanla miktarda indirim talebinde bulunmuş, mahkeme hanımında rızasını alarak miktarı aylık 210 guruşa indirmiştir.²²²

Bazen de indirim yerine nafaka miktarlarına zam ilave edildiğini görüyoruz. 1336 senesi cemaziyel evvel ayının 13. günü görülen bir nafaka davasında,

²¹⁶ B.Ş.S. C.171/561

²¹⁷ B.Ş.S. B.353/588

²¹⁸ B.Ş.S. C.171/716

²¹⁹ B.Ş.S. C.213/37

²²⁰ B.Ş.S. C.213/192

²²¹ B.Ş.S. C.213/201

²²² B.Ş.S. C.171/844

Cumalıkızık Karyesinden Zehra Hanım kocasının askerde bulunduğunu, ifade edip, 7 yaşındaki kızı için dedesi Ahmet Ağa üzerine önceden aylık 45 guruş nafaka takdir olunduğunu, ancak bu miktarın yetmediğini beyan etmiş, mahkemede mevcut miktara 45 guruş zam ilavesiyle davayı karara bağlamıştır.²²³

Kimi belgelerde nafaka buğday olarak karşımıza çıkıyor, Hasan Ağa karyesinden Halil Bey boşadığı hanımı Azime'nin yanında kalan 7 yaşındaki oğlu için aylık bir kile buğday (210 guruş) nafaka ödeyecektir.²²⁴

Herhangi bir boşanma olayı olmasa bile eğer erkek askerde ise veya kayıp olup henüz nikâh feshedilmemişse kadın ve varsa çocukların nafakaları kayıp kişiye en yakın akrabaya düşmektedir. Altıparmak mahallesinden Mustafa Bey iki yıldır kayıp olup geride kalan iki çocuğu ve hanımı için Mustafa Bey'in babası günlük 50 guruş nafaka ödeyecektir.²²⁵ Hocahasan mahallesinden Hafız İbrahim askerde bulunup, gönderdiği boşanma belgesiyle hanımı Sıdıkayı boşamıştır. Hanımının yanında bulunan bir yaşındaki kızının nafakası için dedesi Ahmet Bey üzerine aylık 75 guruş takdir olundu.²²⁶ Fatma Hanımın kocası Ahmet Bey askerde bulunduğundan, 2.5 yaşındaki oğlu için dedesi Abdullah efendiden nafaka talep etmiş, mahkemede aylık 30 guruş tesbit etmiştir.²²⁷ Hatice Hanım mahkemeye başvurarak kocası İsmail'in askerde bulunduğunu beyan ederek kocasının akrabalarından nafaka talep etmiş, mahkemede İsmail Bey erkek kardeşi Hüseyin Bey üzerine aylık 45 guruş nafaka takdir etmiştir.²²⁸ Su sığırlık karyesinden Reşide hanım askerde bulunan Hüseyin Efendinin hanımı olup, kayınpederinden nafaka talep etmiş, mahkemede aylık 500 guruş nafakaya karar vermiştir.²²⁹

Nafaka davalarının tamamı kadınlar tarafından açılmıştır. Hiçbir nafaka

²²³ B.Ş.S. B.353/1438

²²⁴ B.Ş.S. C.203/433

²²⁵ B.Ş.S. C.218/428

²²⁶ B.Ş.S. B.353/455

²²⁷ B.Ş.S. B.353/1286

²²⁸ B.Ş.S. B.353/1345

²²⁹ B.Ş.S. C.171/806

davasında erkek nafaka ödemek için mahkemeye başvurmamıştır. Davalarda kadın kendi talep ettiği nafaka miktarını belirtmiş, erkekse kendi verebileceği miktarı beyan etmiş, mahkeme ise şahidlerin de şahadetleriyle, çoğunlukla erkeğin verebileceğini söylediği meblağı nafaka miktarı olarak belirlemiştir. Örneğin; Daye Hatun mahallesinden Mürüvet Hanım kendini boşayan kocası Mehmet Bey'den yevmi 20 guruş nafaka talep etmiş, ancak Mehmet Bey yevmi 5 guruş verebileceğini bildirmiş, mahkemede yevmi 5 guruş nafakaya karar vermiştir.²³⁰ Yine Gazi Hüdavendigâr mahallesinden Fehmiye Hanım kendisini boşayan kocası Mustafa Efendiden 2 çocuğu ve kendisi için yevmi 70 guruş nafaka istemiş, mahkeme ise Mustafa Bey ve şahidlerin ifadelerini dikkate alarak her üçü için yevmi 22 guruş nafaka takdir etmiştir.²³¹

Çocukların nafakası ile mükellef yalnız babadır. Erkek çocukların nafakası bulüğ çağına veya, emsali kazanmaya başladığı çağa gelinceye kadar babaya aittir. Talebelik, mecburi askerlik ve akıl hastalığı da küçüklük gibidir. Kız evladın nafakası da evleninceye kadar babaya aittir. Baba kazanmayacak durumda ise mükellefiyet bakımından o, yok farz edilip babadan sonraki en yakın akraba nafakayı temin eder. eğer nafakaya muhtaç kişinin herhangi bir yakını yoksa onun nafakasını devlet karşılar.²³²

Boşanma sonrasında çoğunlukla nafakaları babalar karşılamıştır. 1337 senesi cemaziyelevvel ayının 3. günü görülen bir davada²³³ Atlas karyesinden Ayşe Hanım 2.5 yaşındaki oğlu Niyazi için kocası Mehmed Bey'den yevmi 20 guruş nafaka talep etmiş, mahkeme ise yevmi 3 guruş nafakaya karar vermiştir. Başka bir nafaka davasında ise Şâdan Karyesinden Emine Hanım Mutâllak kocası Emin Ağadan küçük oğlunun nafakası için yevmi 20 kuruş nafaka istemiş,

²³⁰ B.Ş.S. B.353/1298

²³¹ B.Ş.S. B.353/1348

²³² KURT, a.g.e. s.46-47

²³³ B.Ş.S. C.203/437

mahkeme ise yevmi 10 guruş nafakayı uygun görmüştür.²³⁴

Nafaka davalarında bazen hem mehir, hem nafaka hemde muaccel karşılığı verilen eşyaların istendiğini görüyoruz. Örneğin; 1337 senesi cemaziyelevvel ayının 22. Günü görülen bir davada,²³⁵ Tekke Mescid mahallesinden Macide Hanım, kunduracı Ahmed Ağayı dava ederek hüsn-ü akidde mukavele olunan 1500 guruş mehr-i müecceli ve muaccel karşılığı olarak kendisine verilen, bir ceviz konsol, sarı çerçeveli ayna bir çift kar yüzlü lamba, tomarlı makad, tomar yüzlü 5 adet evsât yasdık ve bir evsât minder ve bir urduba kilimi ve 2 adet hassa perde, 2 aded basma yüzlü yorgan, bir döşek ve iki yasdık ve bir çarşaf bir ceviz sandık, 4 adet nühâs sahan ve kapağı, 2 kapaklı tencere ve bir kapaklı çorba tası ve bir sini ve bir leğen ile ibrik, bir gelin entarisi, bir çift elmas küpe ve bir elmas yüzükle yevmi 70 guruş nafakayı mutallâk kocasından taleple, mahkeme eşyaların ve mehr-i müeccelin iadesine ayrıca yevmi 5 guruş nafakaya karar vermiştir.

f- Vefât tescillerive evlilik izin belgeleri

1919-1924 yıllarını kapsayan araştırma kapsamında 1923-24 yıllarını içeren sicillerde diğer yıllara oranla çok sayıda kadının vefât tescili için mahkemeye başvurduğunu ve evlilik izni istediğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde kesintisiz, Balkan savaşları, I.Dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşları vuku' bulmuştur. Yoğun savaş dönemlerinde Bursa halkından çok sayıda kişi cephelerde şehid olmuştur. İşte bu ölümler, kişilerin geride bıraktıkları hanımları tarafından mahkemeye yansıtılarak nikâh feshi aynı zamanda vefât tescili ve tekrar evlilik izni aldıklarını görüyoruz.

Bu olayları açıklayan birkaç belge ile konuyu örneklendirelim; Selimzâde mahallesinden İsmail Ağa askere sevk olunub Balkan harbinde şehiden vefât

²³⁴ B.Ş.S. C.203/435

²³⁵ B.Ş.S. C.171/582

etmiştir. Vefâtı şâhidlerinde şehâdetleriyle tescil olunup Hanımı Esmanın isteği üzerine tekrar evlilik izni kendisine verilmiştir.²³⁶ Hacı İlyasmahallesinde Sakin iken Balkan harbinde silah altına alınıb şehiden vefât eden Alişan beyin hanımı, Aliye'nin isteği üzerine vefât tescil olunub, hanıma tekrar evlilik izni verilmiştir.²³⁷ Yine 1340 senesi 31 martında görülen bir davada Mürseller Karyesinde sakın iken Balkan harbinde silah altına alınarak Bul garlarla yapılan Muharebede Şehiden vefât eylediği şâhidlerin de ifadeleriyle tesbit edilen Mustafa Beyin hanımı Hatice'nin isteği üzerine vefât tescil olunub, hanıma tekrar evlilik izni verilmiştir.²³⁸ Başka bir vefât tescili davasında, Pazar Esb mahallesi sakınlarından iken Balkan Harbi sırasında silah altına alınıp,, Edirne muhasarası sırasında şehiden vefât eden Hüseyin Efendinin hanımı Hatice'nin isteği üzerine vefât tescil olunub, kendisine tekrar evlilik izni verilmiştir.²³⁹ Yine 1340 yılında görülen bir davada Selimiye mahallesinden Arabacıoğlu Mehmed Bey Çanakkale Savaşlarında, Kanlıdere mevkinde yapılan muharebede şehiden vefât etmiştir. Hanımı Fatma vefâtın tescil olunub tekrar kendisine evlilik izni verilmesini talep etmiş, mahkemede vefâtı tescil edip hanıma tekrar nikâh izni vermiştir.²⁴⁰ Bir başka vefât tescili davasında ise, Hacı Yakub mahallesinden Mehmed Bey Çanakkale Savaşında yaralanıp hastanede vefât etmiştir. Hanımı Fevziye mahkemeye başvurarak tekrar evlenme izni istemiş, kendisine bu izin mahkeme tarafından verilmiştir.²⁴¹

1924 yılına ait defterde toplam 40'a yakın belgede vefât tescili ve evlilik izni belgelerinin içiçe olduğunu görüyoruz. Diğer yıllara göre bu rakam yüksek orandadır. Hatta diğer defterlerde de savaşlarda ölenlerin isimlerine nadiren

²³⁶ B.Ş.S. C.218/320

²³⁷ B.Ş.S. C.218/308

²³⁸ B.Ş.S. C.218/373

²³⁹ B.Ş.S. C.218/387

²⁴⁰ B.Ş.S. C.203/292

²⁴¹ B.Ş.S. C.218/206

rastlanmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte kadınlar, kocalarının öldüğü haberini alıp mahkemeden evlilik izni almışlardır. Savaş döneminde ekonomik olarak zor günler yaşayan kadınlar, kocalarının savaşlarda şehid olması üzerine çocuklarıyla birlikte durumlarına çareyi tekrar evlenmekte görmüş olmalıdırlar.

g- Mîrâs Hukuku

Mîrâs taksim edilmeden önce, ölen kişinin terekesinden Şer'i kefen parası, kabir kazma gibi defin masrafları çıkarılır, ikinci olarak terekeden ölünün borçları çıkarılır, üçüncü olarak da vâsiyeti varsa yerine getirilir.²⁴² Örneğin; Evlenme akdi sırasında koca hanımına Mehr-i Müeccelini ödememişse bu mehir ölümle birlikte muaccel olur, ve acilen ödenmesi gerekir. Paşa mahallesinden sakin iken vefat eden İbrahim Bey'in terekesinden hanımı Ayşe'nin 501 guruş mehri,²⁴³ Hoca Yunus mahallesinden iken vefât eden İbrahim Bey'in terekesinden hanımı Zeyneb'in 2000 guruş mehri²⁴⁴ Cemilenin 801 guruş mehri kendilerine verilecektir.²⁴⁵

Yine borçlarda terekedenacaklıya verilmektedir, Çakır Ağa Karyesinde sakin iken vefât eden Yakov Ağanın arkadaşı Said Ağa Müteveffâ Yakov Ağadan 100 lira alacağı olduğunu beyan etmiş, şâhidlerinde şehâdetleriyle borç tesbit edilerek, Yakov Ağanın terekesinden 100 lira Said Ağaya verilmiştir.²⁴⁶ İmareti Hüseyin Bey mahallesinden iken vefât eden evkâf reisi Süleyman Ahmed Âkif Bey'in Osmanlı Bankasındaki 139 lirası vârislerin talebiyle mîrâsa dahil edildi.²⁴⁷

İncelenen dönemde mîrâs paylaşımı özünü Kurân-ı Kerim'den olan islâm hukukuna göre şekil bulmuştur. Anne, babaya, erkek kardeşe, kız kardeşe, ve

²⁴² FERRUH, *a.g.e.* s.119-120

²⁴³ B.Ş.S. C.213/510

²⁴⁴ B.Ş.S. C.171/880

²⁴⁵ B.Ş.S. B.353/1334

²⁴⁶ B.Ş.S. C.218/443

²⁴⁷ B.Ş.S. C.203/273

diğer vârişlere mîrâsın nasıl hangi oranlarda taksim edileceği Kurân-ı Kerim'de Nisâ sûresi'nin çeşitli ayetlerinde açık olarak ifade edilmiştir. Terekelerdeki paylaşımları ve bu oranları karşılaştırdığımızda bu hükümlerin aynen tatbik edildiğini görmekteyiz. Mîrâsta küçük oranda bile olsa bir pay sahibi olan vârişlere bu hakları verilmiş, hiç kimse bu paylaşımda mağdur duruma düşürülmemiştir.

Sicillerde tereke dökümünün yer aldığı belgeler 10'u geçmemiştir. Bunun haricindeki yüzlerce mîrâs paylaşımında kişinin sahip olduğu mallar hisselerle bölünmüştür. Hisse (sehim); üçte bir, dörtte bir gibi muayyen mal yerinde kullanılır bir tabirdir.²⁴⁸ Mîrâs hukuku 1926'dan önce Mecellenin dışında tanzim edilmişti buna ferâiz ilmi denmekteydi.²⁴⁹ İncelediğimiz döneme ait miras hükümleri Osmanlı Devleti'nde 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913) tarihli amvâl-i gayr-ı menkûlenin intikalatı hakkındaki geçici kanunla yürütülmekteydi.²⁵⁰

Verâset hakiki veya hükmi ölümle başlar, önce tereke ile ilgili yukarıda belirtilen hükümler uygulanır, daha sonra paylaşıma geçilir. İslâm hukukunda evlilik (nikâh), neseb (kan hasımlığı), ve velâ sebeplerine dayanan mîrâşçılık, yakınlık ve kuvvet esasına göre düzenlenmiştir. Mîrâşçılar iki kısımdır. Birinci kısımda mîrâstaki hisseleri; yarı (1/2), üçte bir (1/3), dörtte bir (1/4), altıda bir (1/6) , sekizde bir (1/8) gibi belirli hisse sahipleri yer alır; Belirli hisse sahibi olanlar şunlardır;

²⁴⁸ PAKALIN, *a.g.e.* C.III.s.145

²⁴⁹ Zahit İMRE, *Türk Miras Hukuku*, 1978 İstanbul, s.8 bkz. Ali Himmet BERKİ, *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, 1985 ANKARA s.3

²⁵⁰ BERKİ, *a.g.e.* s.175

Koca(zevc:)

Karı (zevce)

Baba (eb)

Dede (sahih ced)

Ana bir kardeşler(evlâd-ı üm)

Kız (Bint; sülbiye)

Oğlun kızı (ibniyye)

Ana-baba bir kızkardeş (uht lehümâ; şakika)

Baba bir kızkardeş (uht li-eb)

Ana (ümm)

Nine (Sahih cedde)dir.

İkinci kısmın hisseleri ise belirsizdir. Hisseleri belli olmayan mirasçılar, belirli hisse sahipleri (ashâb-ı ferâiz) hisselerini aldıktan sonra kalanını alırlar.²⁵¹

Yukarıdaki ayetlerde de belirtildiği gibi mîrâstan pay almaya hak kazanmış kişi sayısına göre hisseler mîrâs hukukundaki oranlara göre dağıtılmıştır.

Ölümün hemen sonrasında mîrâs paylaşımı işlemleri başlatılabileceği gibi vefâtan senelerce zaman geçtikten sonra da paylaşıldığı görülmüştür. Bu olay tamamen vârislerin mahkemeye başvurup mîrâsı paylaşmak istemeleriyle ilgilidir. Kimi zaman da vârisler, mîrâsı kendi aralarında pay edip herhangi bir sorun çıkıncaya kadar tapusuz gayr-ı menkûlleri işleyebilmektedirler.

Öncelikle mîrâsın hisse usûlü pay edildiği terekelere bakalım; Pazar Esb mahallesinde sakin iken vefât eden Halil Efendinin verâseti 4 sehim olup 1 sehmi

---

²⁵¹ BERKİ, a.g.e. s.22

hanımına, 3 sehmi oğluna isabet etti²⁵² Murad Şani mahallesinde sâkin iken vefât eden Tevfik Bey'in verâseti 24 sehmi olup, 3 sehmi hanımına, 8'er sehimden 16 sehmi kızlarına, 5 sehmi erkek kardeşine isâbet etti.²⁵³ Karaağaç mahallesinde sakin iken İstiklâl harbinde şehiden vefât eden mülazimi-evvel Mehmet Sami efendinin veraseti 24 sehmi olup, 4 sehmi; annesine, 10 sehmi erkek kardeşine, 5'er sehimden 10 sehmi kız kardeşlerine isabet etti.²⁵⁴

Yukarıda verilen terekeler orta halli kişilere ait olmalıdır. Zaten terekelerin genelinde 24-32 hisseli olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır.

Şimdi terekesini vereceğimiz kişilerde Bursa'nın sayılı zenginlerinden olmalıdırlar. Şehabettin Paşa mahallesinde sakin iken vefât eden Hafız Mustafa Efendinin verâseti 272160 sehmi olup 34020 sehmi Şevki Efendiye, 17010'ar sehimden ceman 34020 sehmi Hatice ve Salife Hanıma, 39745 sehmi Fahriye Hanıma, 78897 sehmi Raşid Beye, 51765 sehmi Mürüvet Hanıma, 13608 sehmi Fehmi efendiye 6804'er sehimden ceman 20412 sehmi kız yeğenlerine isabet etmiştir.²⁵⁵ Şeyh Naib mahallesinde sakin iken vefat eden Abdurahman efendinin veraseti 6912 sehmi olup 1679 sehmi kızına, 2975 sehmi oğlu Abdullah'a 1157 sehmi küçük kızı Nazireye ve 952'şer sehimden cemân 1904 sehmi büyük kızlarına isabet etti.²⁵⁶ (Mîrâs alacak çocuk çok küçükse diğer hem cinslerinden daha fazla pay almaktadır. Çünkü günlük nafaka ihtiyacı bu fazlalıktan sağlanacaktır.)

Yine terekelerde toplam hisse miktarlarından birkaç örnek verelim, Babı Zemin mahallesinden müteveffâ Yüzbaşı Remzi Bey'in verâseti 2268 sehmi,²⁵⁷

²⁵² B.Ş.S. C.213/209

²⁵³ B.Ş.S. B.353/1443

²⁵⁴ B.Ş.S. C.218/262

²⁵⁵ B.Ş.S. C.218/395

²⁵⁶ B.Ş.S. C.218/364

²⁵⁷ B.Ş.S. C.218/42

Misi karyesinden müteveffâ Mahmut Ali'nin veraseti 10240 sehim²⁵⁸, Serpınar mahallesinden müteveffâ şekerçi Mehmed'in verâseti ise 1296 sehim,²⁵⁹ Nilüfer Karyesinden müteveffâ Sami Bey'in verâseti ise 220 sehimdir.²⁶⁰

Vereceğimiz şu iki örnekte ise mîrâs paradır; vefat eden Davud Efendinin 553750 guruş 30 pare mîrâsı kızına isâbet etmiştir.²⁶¹ Tekke Mescid mahallesinde sakin iken, askerde şehiden vefât eden mülazimievvel Yusuf efendinin verâseti 10561 guruş 20 paredir. 1760 guruş 10 pare annesine ve 8801 guruş 10 pare babasına isabet etmiştir.²⁶²

Şimdide terekede eşya dökümünün yapıldığı bir örnek inceleyelim; 1338 senesi cemâziyel-âhir ayının 19. gününü görülen bir tereke davasında,²⁶³ Hacı Yakub mahallesinden Remziye Hanım 1333 senesi 20 Martta askerde öldüğü bildirilen kocası Mehmed Bey'den kalan eşyaların kendisine hüsnü-akidde Mehr-i Muaccel karşılığı olarak verildiğini beyanla eşyaları şöyle sıralamıştır, 500 guruş kıymetli bir çift elmas küpe, 300 guruş kıymetli bir elmas yüzük, 300 guruş kıymetli bir yün kilim ve 600 guruş kıymetli bir gelin entarisi ve 400 guruş kıymetli bir zemin çarşafı ve 200 guruş kıymetli bir ceviz ayna ve 200 guruş kıymetli bir çift kar yüzlü lamba ve 300 guruş kıymetli bir ceviz konsol ve 280 guruş kıymetli tomarlardan 14 adet evsât yasdık, 120 guruş kıymetli 3 adet minder, ve 80 guruş kıymetli tomardan bir minder yaygısı, ve 200 guruş kıymetli 2 adet Ergani yün şilte ve 60'şar guruş kıymetli bir çift ayakkabı ve 40 guruş kıymetli bir çift terlik ve 80 guruş kıymetli bir çift ceviz sandık, 60 guruş kıymetli bir tahta sandık, 80 guruş kıymetli 2 nühâs tencere ve 100 guruş kıymetli bir yemek tepsisi ve 40 guruş kıymetli bir çorba tası, beher kıyyesi 15

²⁵⁸ B.Ş.S. B.353/1380

²⁵⁹ B.Ş.S. C.213/400

²⁶⁰ B.Ş.S. C.213/284

²⁶¹ B.Ş.S. B.353/1285

²⁶² B.Ş.S. B.353/1375

²⁶³ B.Ş.S. B.353/1346

guruştan 20 kıyye yün mahlû 300 guruş kıymetinde 2 yün yatak ve 80 guruş kıymetinde bir alaca yorgan ve 100 guruş kıymetinde bir yeni yorgan ve 100 guruş kıymetinde 4 aded baş yatığı ve 100 guruş kıymetinde 1 samur kürk ve 200 guruş kıymetinde eski bir güğüm, ayrıca Remziye hanımın müteveffatı'nın hanesine çeyiz olarak götürdüğü 250 guruş kıymetli bir karyola ve 60'şar guruş kıymetli 2 aded karyola ve evsat minderi ve 40 guruş kıymetli 2 karyola yastığı, 80 guruş kıymetli saten, işlemeli, bir seccade ve 20 guruş kıymetli ipek bir tutak ve 60 guruş kıymetli bir sırmalı havlu ve 40 guruş kıymetli kılabledanlı bir havlu ve 40 guruş kıymetli 8 aded şerbet bardağı ve 160 guruş kıymetli bir şerbet tepsisi ve 40 guruş kıymetli 2 sürahi ve 1 guruş kıymetli bir bardak ve 50 guruş kıymetli bir küçük ayna ve 60 guruş kıymetli kapalı 3 aded sahan ve 60 guruş kıymetli su bakırı ve 20 guruş kıymetli bir yağ tavası ve 40 guruş kıymetli bir tencerenin de kendisine ait olduğunu ifade etmiş, şâhidlerin de şehâdetleriyle tüm bu eşyalar mezbur Emine Hanım'a mahkemece teslim edildi.

İncelediğimiz bu tereke davasında mevcut eşyalar koca tarafından hanımına Mehr-i Muaccel olarak alınan eşyalar olup, ölümü sonrasında hanımının doğal hakkı olarak bu eşyalar kendisine verilmiştir. İncelediğimiz belgelerde toplam 10'a yakın tereke dökümü karşımıza çıktı. Ve tüm terekelerde yukarıdaki örnekle aynı niteliktedir. Bu sebeple bir tane örnek vermeyi yeterli gördük. Diğer terekeler iktisadi bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Terekelerde dikkat çeken başka bir husus da ölen kişinin geride kalan bakıma muhtaç çocuklarına ayrıca bir miktar ayrıldığıdır. Karşımıza çıkan bir çok nafaka davasında vasinin bakımını üstlendiği çocuk için eytam müdürlüğündeki (yetimler müdürlüğü), mahfûz maldan nafaka talep ettiklerini görüyoruz. Bu durumu birkaç örnekle belgeleyelim; Hacı Baba mahallesinden Müteveffâ Abdullah efendinin verasetinden 130 lira küçük oğlunun nafakası için

eytam müdürlüğüne teslim edildi.²⁶⁴ Yine Çelebi Sultan mahallesinde sakin iken vefât eden Hacı İbrahim efendinin 4 çocuğu için vasi ve valideleri Hayriye hanım üzerine eytam müdürlüğünde mahfuz olan 185.625 guruş 32 parden aylık 400 guruş nafaka verilecektir.²⁶⁵ Yine Çelebi Sultan mahallesinde sakin iken vefat eden Seyrani efendinin küçük oğlu Mehmed Fikri'nin vâsi ve vâlidesi olan Safiye hanım mahkemeye başvurarak eytâm müdürlüğünde mahfûz olan 17688 guruştan başka malı olmayıp, çocuğun nafakaya ihtiyacı olduğunu mevcut maldan aylık 44 guruş nafaka bağlamıştır.²⁶⁶

Eğer ölen kişi mîrâs bırakmamışsa bakıma muhtaç çocukların nafakası en yakın akrabası tarafından o da yoksa devlete karşılanır. Altıparmak mahallesinde sakin iken vefât eden Hacı Ömer Beyin vesâyetleri annelerinde olan 3 çocuğuna dedeleri Hüseyin bey yevmi 60 guruş nafaka ödeyecektir.²⁶⁷

Çocukların vâsileri şayet bırakılan mîrâsın tamamını ev alımı için talep ederse veya gayrimenkulların satışı için izin isterse (tefviz izni), mahkeme şâhidlerinde şehâdetlerine başvurarak böyle bir izni verebilir. Bu konuda davalı konumunda eytâm müdürlüğünü görmekteyiz.

Şimdi konuya açıklık getirmek amacıyla belgelere bakalım, Yıldırım mahallesinde sakin iken vefât eden Mustafa Ağanın 2 çocuğunun vâsisi mahalle imamı Hüseyin Ağadır. Vâsi çocukların bakımı için terekeden onlara ayrılan malların satış iznini istemiş, mahkemede bu izni kendisine vermiştir.²⁶⁸ İsa Bey Fenari mahallesinden iken vefât eden Doğramacı Akif Ağanın eytam müdürlüğüne mahfûz olan 22000 guruşun ev alımı için gerekli olduğunu beyan eden vâsi valide Emine Hanıma bu para şekillerinde tasdikiyle verilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁴ B.Ş.S. C.218/366

²⁶⁵ B.Ş.S. B.353/1469

²⁶⁶ B.Ş.S. B.353/1402

²⁶⁷ B.Ş.S. C.218/194

²⁶⁸ B.Ş.S. C.171/619

²⁶⁹ B.Ş.S. C.213/108

h- Vekillik Müessesesi

Sicillerde mevcut bulunan davaların %30'unda vekil görev almıştır. Kimi zaman dava vekili kimi zamanda akrabalarından birisi vekillik görevini üstlenmiştir. Vekâletle ilgili mecellenin öngördüğü şartlar şunlardır; Madde1451; Müvekkil şu hususa seni vekil tayin ettim deyubda vekil dahi kabul ettim dese veyâhut kabulü müş'ir başka bir söz söylese vekâlet mün'akid olur. Kezâlik vekil başka bir şey söylemeyip de ol hususun icrasına teşebbüs eylese delâleten vekâleti kabul etmiş olmakla tasarrufa salih olur.²⁷⁰

Özellikle nafaka ve mîrâs paylaşımında vekil tayin edildiğini görüyoruz. Ayrıca sagire teslimi gibi karmaşık davalarda da dava vekilleri karşımıza çıkıyor.

Şimdi konuyla ilgili birkaç belgeye bakalım, Kayapa Karyesinden Hatice Hanım boşanma sonrası nafaka işlemlerinin takibi için babası M.Emin Efendiyi,²⁷¹ Kiremitçi Mahallesinden Naciye Hanım boşanma sonrası nafaka işlemlerinin takibi için annesi Selime'yi,²⁷² Çırağ Bey Mahallesinden müteveffâ Hacı Sami Bey'in terekesinin paylaşımı için vârisleri dava vekili Raşid Ağayı,²⁷³ Veledi Nalband Mahallesinden Veyis Bey, İstanbul'da sakin Hatice Rûveyde hanımla izdivaç yapacağından mehir tesbiti için dava vekili Nuri Bey vekil tayin edildi.²⁷⁴

Belgelerde görüldüğü gibi vekil olarak günümüzdeki ifadesiyle avukatlar yani dava vekilleri görev aldığı gibi, aileden veya mahalleden biri de görev almıştır.

İncelenen dönemde (1919-1924) Bursa'da dava vekili olarak pek çok isme rastlanmıştır. En çok görev alan dava vekilleri Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı

²⁷⁰ Ahmet Cevdet PAŞA, *Mecelle-i Ahkamı Adliye*, 1982 İstanbul, s.301

²⁷¹ B.Ş.S. C.213/355

²⁷² B.Ş.S. C.171/1164

²⁷³ B.Ş.S. C.213/64

²⁷⁴ B.Ş.S. B.353/1520

Efendi, Nuri Bey, Raşid Bey ve Mehmed Bey'dir. Şimdi de davalarda tesbit edilen dava vekillerinin adlarını verelim.

Ali Rıza Bey	Hasan Bey
Mustafa Bey	Mehmet Haşim Bey
İsmail Hakkı Bey	Muhiddin Bey
Sami Bey	Nuri Bey
Mehmed Bey	Cezmi Bey
Hüseyin Bey	Yusuf İbrahim Bey
Kazım Bey	Kemal Bey

Tablo 11: Sicillerde Tespit edilen dava vekilleri

ı- Gayri Müslimler

Bursa'nın fethi sırasında şehirde sadece Rumlar bulunuyordu, fetihten sonra Hisar'ın dışına çıkarılmışlardır.²⁷⁵ Evliya Çelebinin ifade ettiği dokuz Rum mahallesinden bir kısmı Hisar'ın arkasında, bazıları da Çakırhamam ve Altıparmaktadır.²⁷⁶ Altıparmak'ın Tophane tarafı olan Kuruçeşme tam bir Yahudi mahallesi olup,²⁷⁷ Altıparmak'ta üç havra bulunması da Yahudilerin bu semtte yaşadıklarının bir işaretidir.²⁷⁸

Fetih esnasında şehirde sadece Rumlar olduğuna göre Ermeniler Bursa'ya sonradan gelmiş olmalıdırlar.²⁷⁹ Evliya Çelebi 17.y.y'da Bursa seyahati esnasında 7 Ermeni mahallesi olduğunu bildiriyordu.²⁸⁰ Ayrıca müslümanların yerleşik olduğu mahallelerde gayri müslim aileler mevcuttu. Bursa'nın zamanla büyümesi sonucu, şehre civardan gelen Rumların özellikle kenar semtlerde yeni

²⁷⁵ Osman ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçlar* T.T.K. 1994 s.25

²⁷⁶ Evliya ÇELEBİ, *Seyahatname*, s.219

²⁷⁷ Hasan Taib, *Mirat-ı Bursa* s.32

²⁷⁸ BAYKAL, *Anıtlar* s.49

²⁷⁹ ÇETİN, *a.g.e.* s.26

²⁸⁰ Evliya ÇELEBİ, *Seyahatname* s.220

mahalleler oluşturdıklarını düşünmek mümkündür.²⁸¹

Ermeniler de Rumlar gibi Bursa mahallelerine dağılmışlardır. Hacıbaba, Karaağaç, Umurbey, Veledi Harat, Bedrettin, Veledi Bevvab, Elvanbey mahalleleri gibi muhitlerde Ermenilere sıklıkla rastlanmıştır.

Verâset, vâsi, vekâlet ve rüştü ilâm davalarında gayrimüslimlere rastlıyoruz. Mecbur olmadıkları halde Hristiyan ve Yahudilerin davalarını Osmanlı Şer'i mahkemelerine getirmeleri Osmanlı idaresinden memnuniyetlerini gösterir.²⁸² Bunun haricinde evlilik, boşanma ve nafaka davalarında hiç gayrimüslim ismi geçmemiştir. Ancak mühtedilerde her türlü davalarını Osmanlı Şer'i mahkemelerinde çözmüşlerdir. Bunu da birkaç belge ile örneklendirelim.; 1340 senesinde görülen bir zevciyet davasında, Kuruçeşme mahallesinde sakin Rum halkından Yasof kızı Minha'yı boşayan Hulûsi efendi, mutâllak hanımının nafaka talebine karşın, tekrar Minha Hanımın kendisine itaatini talep etmiş Minha Hanımın da rızasıyla zevciyet onaylanmıştır.²⁸³ Başka bir nafaka davasında ise; Kayabaşı mahallesi mütemekkinlerinden ve Devlet-i 'aliyenin Rum halkından Elis Hanımı boşayan Halid Bey aylık 200 guruş nafaka ödemekte olup, Elis Hanım miktarın kâfi gelmediğini beyan ederek nafakaya zam talep etmiş, mahkemede mevcut miktarı aylık 500 guruşa çıkarmıştır.²⁸⁴

Gayrimüslimlerin davalarına verâset, vâsi, vekâlet, rüştü ilâm gibi konularda da rastlıyoruz. Örneğin, Karaağaç mahallesi sakinlerinden iken fevt olan Ermeni halkından Kirkor Efendinin verâseti oğlu Enüb'e²⁸⁵ Elvan Bey mahallesinde sakin iken fevt olan Ermeni halkından Serkez efendinin verâseti 2 sehim olup, bir sehmi hanımına, bir sehmi kızına,²⁸⁶ Kayabaşı mahallesinde sakin

²⁸¹ ÇETİN, *İhtida Hareketleri*, s.25

²⁸² ÇETİN, *a.g.e.* s.26

²⁸³ B.Ş.S. C.218/437

²⁸⁴ B.Ş.S. B.353/1328

²⁸⁵ B.Ş.S. C.171/616

²⁸⁶ B.Ş.S. C.171/858

iken fevt olan Rum halkından Yorginin verâseti 54 sehim olup, 32 sehmi oğluna 16 sehmi kızına ve 3'er sehimden 6 sehim kız kardeşlerine isabet etti.²⁸⁷

Şimdi de vesâyet davalarına bakalım, Kuru Çeşme mahallesinde sakin iken fevt olan Ermeni halkından Yaşka Efendinin çocuklarına reşit olana kadar Razi Hanım,²⁸⁸ Mehmed Karamani mahallesinde sakin iken fevt olan Ermeni halkından Kirkor Efendinin çocuklarına reşit olana kadar anneleri,²⁸⁹ Veledi Saray mahallesinde sakin iken fevt olan Rum halkından Yezid Efendinin 2 çocuğuna reşit olana kadar anneleri Vasilin Hanım vâsi tayin edildi.²⁹⁰

Farklı konularda seyrek de olsa gayr-i müslimlerin mahkemeye başvurduğunu görmek mümkündür. Örneğin; Karaağaç mahallesinde sakin iken fevt olan, Ermeni halkından Vehasez efendinin tereke paylaşımı için hanımı Serkez kızı Mari ve diğer mirâşçılar dava vekili Halil İbrahim Bey'i vekil tayin ettiler.²⁹¹ Kuruçeşme mahallesinden Yakov Efendi 20 yaşını doldurup akl-i bâliğ olduğunu, mahkemedен rüştünün ilâmını talep etmiş, mahkemece rüştü-ilâm olunmuştur.²⁹²

Bu davalardan çok daha ilginç bir belge karşımıza çıkıyor; Kaledar Karyesinde sakin iken askerde şehiden vefât eden Rum halkından Ostatopos'un verâseti 24 sehim olup, 3 sehmi hanımına, 14 sehmi oğluna ve 7 sehmi kızına isabet etti.²⁹³ İlk defa bu belgede askere alınan bir gayri müslime rastlıyoruz.

---

²⁸⁷ B.Ş.S. C.171/837

²⁸⁸ B.Ş.S. C.213/247

²⁸⁹ B.Ş.S. C.213/418

²⁹⁰ B.Ş.S. C.171/567

²⁹¹ B.Ş.S. C.171/911

²⁹² B.Ş.S. C.171/803

²⁹³ B.Ş.S. C.218/437

1923'te Kuruçeşme mahallesinde tespit edilen kasaplar²⁹⁴

- Yakov oğlu Bünyamin
- Yakov oğlu Hacı David
- Yakov oğlu Nahor
- Evram oğlu Bünyamin
- Yakov oğlu Mişon
- Yasef oğlu David
- İsak oğlu Mirkado
- İsak oğlu Rafael
- Hayyam oğlu Yasef
- Sabetay oğlu İshak
- İsak oğlu Kemal

Saatçi ---- Hayyam oğlu Mördö

Rumlar ve Ermeniler tüccar, serbest meslek, sanayici v.b. düzeyde bir işbölümüne dayanan işlerde çalışıyorlardı.

1908¹ de gayri müslimlerin nüfusu Bursa genelinde yaklaşık 15 bini buluyordu.²⁹⁵

İncelenen dönemde tespit ettiğimiz gayri müslimlere ait isim listesi bir tablo halinde verilecektir.

---

²⁹⁴ B.B.M.K. 1339 30 Haziran 1192 kn.

²⁹⁵ BAYKAL, Bursa Belediyesi, s.151

Akdi	Babayos	Elis
Akroni	Besay	Ezvan
Anub	Dervan	Eskani
Abraham	Destivan	Emşid
Araz	Dostalya	Enostas
Baci	David	Efam
Bilyon	Dirone	Evrarn
Enosonis	Lakor	Sakib
Efsa	Mari	Senar
Enzif	Malkon	Sadin
Evsat	Mevsun	Sadmon
Elya	Mikail	Selboz
Eşba	Mahrud	Serkes
Enozen	Mirveb	Seyzulaki
Enkov	Markunan	Tahsimor
Enaser	Mizanip	Toykani
Ersin	Mirkado	Turoza
Ferdiyan	Mişon	Vasilin
Fermiya	Mördö	Vehose
Fevcid	Mikalson	Vekarmis
Gazar	Meyzi	Veron
Garaseb	Maşid	Veniron
Garsuvan	Nuryor	Vasil
Hari	Nahor	Veyis
Hayra	Natali	Yogokin
Hoctor	Ohannes	Yezid
İznif	Oskin	Yakov
İshak	Ostatopus	Yanikol
İskender	Oral	Yorgi
Kirkor	Örgüz	Yasev
Krobos	Rabinya	Yaşka
Keykorak	Ruyiz	Yasov
Kora	Rafael	Yuzaren
Kurkan	Siyamud	Yovan
Karabeşe	Safire	Yankov
Kevhor	Selamos	Yakub
Luvan	Sabotay	Zetiraki

Tablo 12: sicillerde tespit edilen gayri müslim isimleri

Bursa'nın Yunanlılarca işgal edilip 1922'de boşaltılmasından sonra bir kısım Rumlar Yunanlılarla birlikte şehri boşalttılar. Ayrıca 30 Ocak 1923'te imzalanan nüfus mübadelesi antlaşması sonunda, Balıkpazarı, Çakırhamam, Gece mah, Hisar'ın batı dibi (Muradiye'ye kadar), Demirkapı mahallesi tamamen boşaltılmıştır. Boşalan bu mahallelere Trakya'dan gelen Türkler yerleştirilmiştir.²⁹⁶

Cumhuriyet döneminde (1923) Bursa tamamen bir Türk şehridir. Rum ve Ermeni yoktur. 1000 kadar Yahudi vardır.²⁹⁷

İskan edildikleri Mahalle veya köyler	Topluluk Adı	İskan edildikleri mahalle veya köyler	Topluluk Adı
Attar Sami mah.	Rum	Kara ağaç mah.	Ermeni/Rum
Ayazma karyesi	Rum	Kaledar karyesi	Rum
Azab Bey mah.	Rum	Kayabaşı mah.	Rum
Bedreddin mah.	Ermeni	Kara Şeyh mah.	Rum
Bilecik mah.	Rum	Kebir su sığırlık karyesi	Rum
Çakır karyesi	Musevi	Kuru çeşme mah.	Musevi/Rum
Elvan Bey mah.	Ermeni	Mehmed karamani mah.	Ermeni/Rum
Eşrefiler mah.	Ermeni	Murad sani mah.	Rum
Hacı İskender mah.	Ermeni	Namazgah mah.	Ermeni
Hacı baba mah.	Ermeni	Umurbey mah.	Ermeni/Rum
Hacı Yakub mah.	Rum	Veledi Bevvab	Ermeni
Haşkadem mah.	Protestan/Rum	Veledi Harat	Ermeni
Hüdavendigar mah.	Rum	Veledi Kazzaz	Musevi
İnebey mah.	Rum	Veledi Saray	Rum
İshak şah mah.	Ermeni	Yaylacık Karyesi	Rum

Tablo 13: 1919-1923 yılları arasında gayri müslimlerin yaşadığı mahalleler

Tablo 13'te de görüldüğü gibi milli mücadele döneminde yaklaşık 30 tane mahallede dağınık halde yaşayan gayr-i müslimler 1923'ten sonra büyük oranda şehirden ayrılmışlardır. 1923-24 yıllarını içeren B.Ş.S. C.218 nolu defterde, diğer defterlerin aksine birkaç tane gayr-i müslimlerle ilgili davaya rastlıyoruz.

²⁹⁶ BAYKAL, *Bursa Belediyesi*, s.19

²⁹⁷ BAYKAL, *gösterilen yer*.

i-Vakıflar

Bu başlık altında sicillerde az sayıda karşımıza çıkan vakfiye ya da mütevellî tayiniyle ilgili belgeler değerlendirilecektir. Ancak belgelere geçmeden önce vakıflarla ilgili kısaca bilgi verelim; Müslümanlar, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren Kur'an ve sünnetin emirlerine uyarak yardımlaşmaya başlamışlardır. Allah ve Peygamber'in kesin tavsiyesiyle başlayan ve yaşayan bu yardımlaşma duygusu asırlar boyu devam ederek bir hukuk müessesesinin yani vakfın doğmasına sebep olmuştur.²⁹⁸ Vakıf müessesesi, uzun asırlardan beri bütün islâm memleketlerinde çok büyük önem kazanmış ictimaî ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler yapmış dini – hukuki bir müessese olup, peygamberimizin ölümünden sonra hicretin ilk asrında teşekkül etmiş ve 12. Asrın son yarısında hukuki şeklini almıştır.²⁹⁹

Vakıflar iki kısma ayrılmaktadır.³⁰⁰

Birincisi “aynıyla intifa olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflar ki bunlara “ müessesat-ı Hayriye” adı verilir; Mabedler, medrese, mektep, imaret, zaviyeler, kütüphaneler, hastaneler, çeşme ve sebiller. İkincisi ise “aynıyla intifa olunmayan” fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlenmesini temin eden bina, arazi, nakit para vs. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır.

Bunlara Osmanlılarda “asl-ı vakf” denilirdi.

Osmanlılarda vakıf yaptırmanın da bazı kuralları vardı. Ancak reşit ve mümeyyizler veya vakıf vasiyetle yapılacaksa mümeyyiz ve 15 yaşını bitirenler vakıf yaptırabilir, Vakıf yaptırmanın şartları şunlardır;³⁰¹

²⁹⁸ AKGÜNDÜZ, *Belgeler Gerçekleri konuşuyor*. C.II.s.83

²⁹⁹ Fuat KÖPRÜLÜ, “ *Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü*” *Vakıflar Dergisi*, 1942 Ankara Sayı II s.1

³⁰⁰ Bahaddin YEDİYILDIZ, “*Vakıf*” *LA MEB Yayınları* C.XIII. s.156

³⁰¹ Şakir BERKİ, “ *İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları*”, *Vakıflar dergisi* sayı X. s.19

1- Vakfedilecek olan şey (mevkuf) vakfedenin mülkiyetinde olmalı (kimi zamanda mülkiyet devlete ait olmuştur.)

2- Vakıf malı menkul veya gayri menkul olmalı

3- Vakfedilen şeyin mülkiyeti ammeye intikal eder.

4- İslâm hukukunda bir menkulün ancak bu husus teamül haline gelmiş ise muteberdir.

5- Mevcut bina ve ağaçlar da vakfedilebilir.

Elindeki menkul veya gayri menkulü vakfeden kişiye vâkıf, vakfın kuruluş belgesine vakfiye veya vakıfnâme, vakfi idare eden kişiye de müteveli denir.³⁰²

Vakıflar VIII. Asır ortalarında XIX. Asır ortalarına kadar uzanan bir devrede İslâm memleketlerinin, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamıştır.³⁰³ Devletin ifâ etmekle mükellef olduğu bir çok kamu hizmeti vakıf yolu ile ifâ edilmiştir. Örneğin, cemiyet için en önemli hizmet olan eğitim ve öğretim hizmetleri vakfın elindedir.³⁰⁴

Osmanlılardaki toprak vakıfları 3 kısımda mütalâ edilmiştir.;³⁰⁵

1- Sahiplerinin mülkü olan (mamlûke) öşri veya haraci toprakların vakfedilmesiyle meydana gelenler (mülkiyet devlet tarafından satılmış ya da boş araziler vakıf haline dönüştürülmüştür.)

2- Malikâne – divani sistemine bağlı toprakların vakfedilmesi şekli

3- Sadece toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınan vergilerin

³⁰² PAKALIN, *a.g.e.*. C.III. s.577

³⁰³ Bahaeddin YEDİYILDIZ, " *Türk Kültür Sistemi içinde vakfın Yeri;*" *Türk Kültürü*, sayı 281 1986 Ankara, s.35

³⁰⁴ AKGÜNDÜZ, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*. C.II. s.84

³⁰⁵ Yusuf HALAÇOĞLU, *XIV-XVII. Yy. 'da Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. 1995 Ankara s.157

vakfedilmesi şekli.

Osmanlılarda padişahlar ve diğer vakıf sahipleri, vakıfların mütevelliliğini evladlarına ve nezaretlerini de Sadrazamlık, Darüssaade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi yüksek devlet makamlarına vermişlerdir.³⁰⁶ Hicri 1242 (M.1826) de evkaf nezareti teşkil edinceye kadar Osmanlı vakıfları bu gibi teşkilatlar tarafından nazır ve mütevelliler vasıtasıyla idare edilmişlerdir.³⁰⁷

Şimdide sicillerdeki vakıflarla ilgili davalara bakalım; Zağfranlık mahallesi Mescid-i şerifi müezzini Ahmed Cemal Efendi evini, müteveli tayin eylediği Maksem Mektebi sultani muallimi İbrahim Hakkı huzurunda vakf eylediğini, ancak hayatta olduğu sürece evini kendisinin kullanacağını, öldükten sonra ise Mescid-i şerife müezzin olan efendilerin kullanılmasını şart koşmuş, mahkemece vakfiye tescil olunmuştur.³⁰⁸

1336 senesinin Rebi'ül-ahir ayının 20. günü mahkeme huzurunda, Hocahasan mahallesinden Halil İbrahim Ağa, Şehre Gökdere suyundan borularla su getirerek bir çeşme bina ettirdiğini (çeşmenin yeri tarif edilmiyor) ve bu çeşmeyi vakfedip müteveli olarak evkâf müdürü Niyazi Bey'i tayin ettiğini, tamirâtı için 800 guruşu Niyazi Bey'e verdiğini ifade etmiş, şahidlerinde şehâdetleriyle mahkemece vakfiye tescil olundu.³⁰⁹

Başka bir vakıfnâme de,³¹⁰ Araba Yatağı Karyesinden Batumlu Mehmed Ağa müteveli tayin ettiği Evkaf Müdürü Niyazi Bey'e 1700 guruşu mahkeme huzurunda vererek şöyle şart koşmuştur; Arabayatağı cami şerifinde hatip olan efendilere 138 guruş verilsin ve icraata nezaret edecek olan Hasan Ağaya da 15 guruş verilsin. Bundan sonra her kim evkaf müdürü olur ise onlarda bu şarta

³⁰⁶ HALAÇOĞLU, *gösterilen yer*

³⁰⁷ KÖPRÜLÜ, *Vakıf Müessesesi*, s.23

³⁰⁸ B.Ş.S. C.218/250

³⁰⁹ B.Ş.S B.353/1363

³¹⁰ B.Ş.S B.353/1368

uysunlar ve karye ahalisinin emin olduğu birini mütevellî tayin etsinler. Mahkemece vakıfnâme tescil olundu.

Yine 1336 senesi Rebi'ül-evvelinin 17. gününü görülen bir davada, Hoca Taşkın mahallesinden Hacı Mehmed ağa Gökdereden demir borularla getirttiği su ile Hoca Taşkın mahallesi camisinde bir çeşme yaptırmış, sonra da mütevellî tayin ettiği evkaf müdürü Niyazi beye bakım ve onarım için 8 Osmanlı lirasını teslim etmiş, mahkemece vakfiye tescil olunmuştur.³¹¹

Hacı Yusuf Efendi ise Selimiye mahallesindeki arazisine mahalle imamı Hafız Tahir Efendiyi mütevellî tayin edip, mezkûr araziye Selimiye camisine vakfettiğini şâhidlerinde şehâdetleriyle mahkemece tescil ettirmiştir.³¹²

1339 Senesi Rebiülevvel ayının 2. gününü görülen bir verâset davasında Nilüfer Hatun Vakfı mütevellisi olarak Şaziye Hanımın adı geçmektedir.³¹³ Bu bilgi bize vakıf mütevellisi olarak kadınlarında tayin edildiğini göstermektedir.

Hamzabey mahallesinde sakin Ali oğlu Abdullah Efendi, Bahadır Ağa mahallesinde vaki' olan bir tarafı pazarcı Hasan ve bir tarafı Karadenizli Mehmed ve bir tarafı Kayapalı Osman haneleri ile çevrili arazisini, Bahadır Ağa Mescidi şerîfine vakfedip, İmam Vasıf ve Rasim Efendileri vakfa mütevellî tayin etmiştir. Abdullah Efendinin kızı ve Hafız Murad Efendinin zevcesi Nebiye Hanım babası Abdullah'ın ölümünden sonra vakfın geliri olan 4000 guruştan kendisine pay istemiş ancak mahkeme bu talebi reddedip, vakfın şartlarını yerine getirmiştir.³¹⁴

Vakıfla ilgili başka bir davada ise; evkaf müdürlüğünün, tütün şirketi aleyhine açmış olduğu davada avukat Hamdi Tevfik Bey, Evkaf Müdürü Nureddin Bey'in vekili olarak mehkemede söz almış, tütün şirketinin kurulduğu arazinin vakıf malı olup, Yıldırım Bayezid Han vakfına ait olduğunu, bunu

³¹¹ B.Ş.S B.353/1367

³¹² B.Ş.S C.218/215

³¹³ B.Ş.S C.218/102

³¹⁴ B.Ş.S C.203/242

ispatlayacak vakfiyeleri bulunduğunu bildirmiş, tütün şirketi avukatı ise mezbûr arazinin tapusunun ellerinde bulunduğunu ve şirketin özel mülkiyetlerinde olduğunu beyan etmiş, mahkemede ise şâhidlerin şehâdetleri ve belgelere binaen bu arazinin Yıldırım Bayezid Han'ın vakfına ait olduğunu, tütün şirketinin bu araziye gasb ettiğine karar vermiştir.³¹⁵

Süleymaniye Karyesinden Kamiloğlu İsmail Efendi, Süleymaniye karyesi vakfı mütevellisi olan Evkaf Müdürü Nureddin Efendiye mezbûr karyenin Bursa'ya 2 saat uzaklıkta olup etrafta yakın kasaba olmadığını, karyenin 35 haneli olup, karyenin müşkülâtı ve ihtiyacı için tarafından 10 lira vakfedilip, bu paranın karye-i mezkûre camiisinde hatip olan efendilere harcanmasını şart koşmuştur. Mahkemece vakfiye tescil olunup, hücceti kendisine verilmiştir.³¹⁶

Belgelerde de görüldüğü gibi Milli Mücadele döneminde maddi açıdan tüm zorluklara rağmen hayır işleri kısıtlı da olsa devam etmiştir. İnsanlar gerek para, gerek ev veya arsayı Allah rızası için kamu hizmetine sunmuşlardır.

İncelenen dönemde vakıflarla ilgili yaklaşık 10 tane belgeden 6 tanesi 1923-1924 yıllarına ait olan C.218 nolu defterde tesbit edilmiştir. Bu da gösteriyor ki savaş zamanında nadir görülen hayır işleri savaşın bitimiyle birlikte hız kazanmıştır.

j- Bursa Mahalleleri

Osmanlıda temel yerleşme birimi genellikle bir dini yapının ya da bir pazarın etrafında gelişmiş olan mahalledir.³¹⁷ Diğer bir tanımla mahalle aynı mescidde ibadet eden "cemaatin" aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir

³¹⁵ B.Ş.S C.218/242

³¹⁶ B.Ş.S C.218/274

³¹⁷ Özer ERGENÇ, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri" *Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 1980 Ankara s.103

kesimidir.³¹⁸ İmamlar mahalle teşkilatının başında bulunurlardı.³¹⁹

Evler küçük ölçülü, tabiatı, ağaçları, toplum inancının timsali olan camileri ve şehrin önemli yapılarını ön plana çıkarmaya yönelik yapılmaktadır.³²⁰ Evlerin genellikle harem ve selamlık diye ikiye ayrılması, halen Bursa'ya bağlı Cumalı kızık köyündeki tarihi evlerde görüldüğü gibi evlerin kapılarında zil yerine kullanılan iki tokmaktan kalın ses çıkaranların erkeklere, ince ses çıkaranların Kadınlara ait olması, keza meskenlerin ince uzun sokaklara değil, kendi yaşamlarına yönelik olması, sokağa doğru cumbaların taşması ve nihayet yerli yerinde açılmış pencereleri kafeslerin süslemesi, kültürün evler üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.³²¹

Bursa evlerinin hakkında bir fikir sahibi olmak amacıyla 1924 yılına ait Ertuğrul gazetesine verilmiş birkaç tane satılık ev ilanı burada vermeyi uygun bulduk. Çünkü bu ilanlarda evlerin yeri, fiziki durumu ve yapı malzemeleri detaylı olarak verilmiştir.

Hisarda Yeşil Türbe kürbünde Filiboz mahallesinde tahtani ve fevkani 5 oda, 2 büyük sofa durumunda Pınarbaşı kapusu önünde Gökdere suları ve eşçarı muşmureye havi kebir hane maktuen satılıktır.³²² Reyhan cami civarında Yeni Pazar caddesinde 7 oda, matbah, kiler, Pınarbaşı çeşmesinin önünde büyük bir meyve bahçesine havi 2 bab hane acele satılıktır.³²³ Tahtakale civarında Hacı Sevinç mahallesi, Aralık sokakta 8 oda, 4 sandık odası, bir mutfak, bir kiler, bir ahır ve samanlık, miktarı kafi avluyu muhtevi bir bab hane, Veledi Bevvab mahallesinde fevkani ve tahtani 2 oda- bir miktar avlu, müştemil bir bab hane,

³¹⁸ Özer ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin Nitelikleri Üzerine"Osmanlı AraştırmalarıIV 1984 Ankara, s.69

³¹⁹ Ziya KAZICI, " Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri"İslam Medeniyeti Mecmuası, 4/8 1982 Ankara s.33

³²⁰ Turgut CANSEVER, *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler*, 1995 İstanbul s.128

³²¹ KURT, a.g.e s.126

³²² *Ertuğrul Gazetesi*, 19 Mayıs 1924 No: 752

³²³ *Ertuğrul Gazetesi*, 10 Mart 1924 No: 733

Hisarda Şeyh Cemal Efendi Beyin 6 oda bir mutfak, miktarı kafi avlu ve müştemilat-ı saireyi muhtevi, icabında ayrı ayrı istimale elverişli harem ve selamlıklı 2 bab daire satılıktır.³²⁴

Ev satış ilanlarında da gördüğümüz gibi evlerde bol sayıda oda, mutfak, ayrıca kiler, sandık odası kimi evlerde ahır ve samanlık, güzel manzaralı, genellikle ahşaptan evler olduğunu müşahade ediyoruz.

Bursa'nın evlerine baktığımızda evlerin en fazla iki katlı, bahçeli, cumbalı, ve kendine has özgünlüğünü koruyan evler olduğunu görülmektedir. Kale içinde Muradiye'de, İnebey'de, Hz. Üftade, Cumalı kızık gibi mahallelerde eski Bursa evlerini görmek mümkündür. Sokaklar dar fakat ağaçlı, evler, ahşap, kargir, taştan veya kerpiçten yapılmış fakat sanat değeri yüksek zevk mahsülü yapılarıdır. İnsanoğlunun göz nuru ve ince zevki ağaç ve taş oymacılığına yansır ve karşımıza, kapı, pencere revak olarak çıkar.

Evlerin dış görünüşleri son derece sade ve mütevazidir. Hiç kimse başkalarına zarar verecek şekilde bina yapamaz, komşunun evini gözetleyecek şekilde pencere açamaz ve evi çok yüksek inşa edemezdi. Evlerin yüksekliği çevredeki ağaçların yüksekliğini geçmezdi. Böylece ağaçlar vasıtasıyla temiz hava sağlamayı, yangın tehlikesini azaltmayı ve belki de en önemlisi yapılış metotları bakımından şehrin diğer tüm binalarına hakim konumda olan camileri belirgin bir hale getirmeyi düşünmüşlerdir.³²⁵

Şimdide Bursa mahallelerinin isimlerini nereden aldıklarına bakalım; Mahalleler adlarını diğer bölgelerde olduğu gibi çeşitli özelliklerden dolayı alırlar. Mahallelere bir isim verilmesinde resmi bir makamın tesiri yoktur. Mahalle isimleri sadece halkın yaşadığı yeri anlatmak ihtiyacından doğmuştur.

³²⁴ Ertuğrul Gazetesi 4 Şubat 1924 No: 723

³²⁵ KURT, a.g.e. s.127

Bu ihtiyaçları şöyle sıralayabiliriz;³²⁶

1- Bursa alındıktan sonra etraftan gelenler oturdukları mahalleye kendi adlarını vermişlerdir. Sivasiler, Simavlar, Bilecik gibi.

2- Orhan Bey'le birlikte ve daha sonraları Bursa'ya gelen dervişlerin buldukları yere halk onların adını vermiştir. Musa Baba, Abdal Murad, Geyikli Baba v.s.

3- Osmanlı tarihine ve Bursa'ya değerli hizmetler yapmış büyüklerin adı mahallelere verilmiştir. İvaz paşa, Ali paşa, İsa bey.

4- Bursa mahallelerinde, şair ve ilim adamlarının da adına tesadüf edilmektedir. Molla Gürani, Hocazade gibi.

5- Büyük küçük sanat adamlarının adı da vardır. Nakkaş Ali, Lökçü Hamza, Kasap Hüseyin, Mantıcı gibi.

6- Bazen mahallede yapılan işe göre ad verilmiştir. At satılan yere at pazarı, balık satılan yere balık pazarı, zafran dikilen yere zafranlık gibi.

7- Anıtlara göre mahallelere ad verilmiştir. Yıldırım külliyesinin bulunduğu yere Yıldırım, Murad II'nin anıtlarının bulunduğu yere Muradiye gibi.

8- Mahalle bazen bulunduğu yere göre ad almıştır. Su ayırma yerine Maksem, kale içine Hisar denmiştir.

Osmanlı devleti 19 y.y. da Ruslara yenilince (1876-77) Anadolu'ya büyük göç akınları başladı.³²⁷ 30 bin kişi sadece Ruscuk'tan gelerek Bursa'ya yerleşmişlerdir. Bu göçmenler Ruscuk mahallesi, Hocahasan mahallesi, intizam ve çırpan mahallelerini kurmuşlar.

Kazan'dan gelenler Molla Arap, Kırım'dan gelenler Alaca Hırka Kafkasya'dan gelenler Yıldırımı kurdular. Orta Asya'dan gelen bazı büyük

³²⁶ Neşet KÖSEOĞLU, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, 1946 Bursa s.45

³²⁷ BAYKAL, *Bursa Belediyesi* s.24

guruplar Uludağ ve eteklerinde köyler kurup buralara geldikleri bölgenin isimlerini vermişlerdir. Keles, Çongara gibi. Şimdi de Sicillerde tespit ettiğimiz mahalle isimlerini tablo halinde vereceğiz,

Sicillerde tesbit edilen mahalleler (1919-1924 yıllarında)	Sicillerde ilk rastlandığı tarih	Mahallelerin diğer adları
Abdal	H.898	
Ahmet Paşa Fenari	H.898	Ahmet Bey/ Arabayatağı
Ahmet Dâi	H 868	
Alaca Hırka	H 898	
Alaca Mescid	H 867	
Ali Paşa	H 867	
Alaüddin Paşa	H 872	Alaaddin
Altıparmak	H 914	Abdullahçelebi
Arablar	H 867	Konuralp
Arab Mehmet	H.898	
Attar Sami (Hüssam)	H.889	Ulgarlar
Azab Bey	H.914	Azablı
Baba Dağı	--	
Baba İshâk	H.867	İshak
Baba Zâkir	H.867	Aygutalp
Bab-1 Zemin	H.867	Yerkapı
Bahadır Ağa	H.867	Bahadiroğlu
Başçı İbrahim	H.897	Hacı İbrahim
Bayezid Paşa	H.897	
Bedrettin	H.868	Mevlana
Belediye		
Benli		
Bey		
Bilecikler	H.950	Bilecik
Buldancık		
Bulgarlar	H.913	
Cami Kale		Hisar
Cami kebir	H.867	Ulucami
Cilbos		
Çardak	H.867	Çardaklı
Çelebi Sultan		
Çeri başı		
Çırağ Bey	H.868	
Çırpan		

Çoban	H.872	
Çukur	M.1479	
Darbhane		
Davut Dede		
Davut Kadı		
Daye Hatun	H.867	Taya Kadın
Demir Kuyu		
Doğancı	H.867	Reyhan / Doğan Bey
Dühteri Şerif	H.1845	
Ebu İshak	H.867	İshak
Ebu Şahme	H.867	İnebey/eyne bey
Elmalık	H.897	
Elvanbey	H.897	
Emir Sultan	H.893	Hazreti Emir
Eşrefiler	H.913	
Fazlullah Paşa	H.867	
Filboz	H.897	Zindankapı
Garibler	H.913	
Gördüs		
Hacı Baba	H.913	Ahmet Aziz Paşa
Hacılar	H.867	Konaklar
Hacı İlyas	H.893	İlyas
Hacı İskender		
Hacı Sevinç	H.914	
Hacı Sevindik	H.893	Sevindik
Hacı Seyfettin	H.893	Mehmetçik
Hacı Yakub	M.1549	
Hamza Bey	H.913	
Hayrettin Paşa	H.867	Çardaklı
Hayriye		
Hazreti Üftade		
Hızırlık	H.893	Hıdırlık/kuzgunluk
Hoca Ali Zade	H.867	Hoca Ali
Hoca Hasan		
Hoca Mentеш		
Hoca Sungur	M.1698	
Hoca Tabip		
Hoca Taşkın	M.1571	
Hoca Yunus	H.867	
Hoşkadem Makromavi	H.872	Köprü başı
Hüdavendigâr		Dağdibi
İbn-i Bezzaz		

İbrahim Paşa	H.897	
İclâliye		
İkbal		
İki kapılı Mescid		
İmaret-i Hüseyin Bey		
İncirlice	M.1583	
İntizam		
İsa Bey Fenari	H.872	İsa Bey
İshak Şah		
İstabil Bayezid Paşa		
Kadem Eri	H.867	Uğureri
Kara Abdürrezak	M.1845	
Kara ağaç		
Kara Halid		
Kara Kedi	H.872	Giyenler
Kara Şeyh	H.872	Alboyacılar
Kasap Hüseyin	H.872	
Kavaklı	H.872	Kavaklı Mesud
Kayabaşı	H.898	
Kayhan	H.913	Kayan/Kayhazade
Kedici		
Kepezler		
Kızlar		
Kız Yakub	H.868	Kara Yakub
Kirazlar		
Kiremitçizade	H.950	Kiremitçi
Kirişçi Kızı	H.914	
Kocanaip	H.872	
Kösereciler		
Kuruçeşme	H.950	
Kutucu		
Maksem	H.867	Maksim
Manastır		
Mecidler		Mecidiye
Mahkeme	M.1880	
Mecnun Dede	H.867	Çakır
Mehmet Karamani	H.898	
Mescidci		
Mesud Makromavi	H.898	Havlucu
Meydancık	H.898	Alancık
Nizan Kader		
Molla Arab	M.1631	

Molla Gürani	M.1051	Güranlı
Murad-ı Sani	H.867	Muradiye
Mücellid		
Mürekebçi		
Nakkaş Ali Paşa		
Namazgah		
Orhan Gazi		
Paşa		
Pazar-ı Esb		
Receb Paşa		
Refikiye	M.1555	
Reyhhan Paşa	H.867	
Ruscuk		
Sağrıci Sungur	M.1698	
Saray	M.1572	
Sarı Abdullah	H.897	
Sadi Fakih		
Selçuk Hatun	H.872	
Selimiye	M.1893	Selimzade
Serpınar	H.867	Pınarbaşı/Gümüşceken
Sedbaşı	H.913	
Simkeş	H.927	
Simitçi	H.927	
Sivasiler	H.872	
Sözen Kefen	H.885	
Şehabettin Paşa	H.872	Süzenler
Şehre Küstü	H.872	
Şeker Hoca	H.893	Şekerci
Şerafettin Paşa	H.872	
Şeyh Halid		
Şeyh Hamid		
Şeyh kızı		
Şeyh konevi	M.1467	
Şeyh Naib	M.1620	
Şeyh Paşa	H.867	Dibekli
Şeyh Selim		
Şeyh Şamil		
Şeyh Şible	H.893	
Şükraniye		
Tahtalı Mescid	H.885	
Tatarlar	H.885	Kurtuluş
Teferrüç		

Tefsirhan	H.868	Hacı Paşa/Müfessir
Tekke Mescid	H.893	Tekke
Timurtaş	H.867	
Umur Bey	H.914	Oruç Bey
Üç Kuzular	H.867	
Vakfiye		
Vekifiye		
Veled-i Bevvab		
Veled-i Enbiya	H.913	Enbiyaoğlu
Veled-i Habip	H.913	
Veled-i Hariri	H.913	
Veled-i Helvai	H.867	Helvacıoğlu
Veled-i Harat	H.913	Harrat
Veled-i Kazzaz	H.872	Kazzazoğlu
Veled-i Kurd	H.897	Kurdoğlu
Veled-i Mizan		
Veled-i Nalband	H.913	Nalbantoğlu
Veled-i Yaniç		
Veled-i Veziri	M.1617	
Veli Şemsettin	H.867	Yahni Kapan
Veyis		
Yahşi Bey	H.872	
Yeni cedit	H.893	
Yeni Mahalle	H.914	
Yeni Yol		
Yıldırım	M.1551	
Yiğit Cedit	H.893	
Yiğit Kahve	H.872	
Zağfranlık	H.872	
Zeyniler	H.893	Abdüllatif Bey

Tablo 14: 1919-1924 yılları arasında Bursa Şer' iye sicillerinde tesbit edilen mahalle isimleri

Bu mahalle isimleri Neşet Köseoğlu'nun Bursa Mahalleri adlı eseri ve Kamil KEPECİOĞLU'nun Bursa Kütüğü I, II, III, IV'ten karşılaştırılarak verildi. Yine tarihler bu eserlerden alınmıştır.

Bursa salnamelerine göre 1884'te 191 mahalle, 1894'te 208 mahalle, 1900'de 173 mahalle kaydedilmiştir. Bizde 1919-1924 yılları arasında 191 mahalle tesbit ettik

Şer'îye Sicillerinde Tesbit Edilen Bursa Köyleri

Ağlaşan	Çağrısan
Ahi Bağ	Çakır
Ahlat	Çalı
Ahmet Bey	Çeltikçi
Akça Abad	Çeribaşı
Akçalar	Çongara
Akdere	Dağ akça
Akpınar	Dere Çavuş
Aksu	Değirmenli kızık
Alaçakır	Dere kızık
Alişar	Doburca
Atlas	Doğan
Avdancık	Doğancık
Ayazma	Dürdane
Ayniye	Emirler Yenicesi
Baba Sultan	Ermud
Bademli	Ertuğrul
Badırğa	Fethiye
Bağlı	Fidye kızık
Balıklı Sagır	Fodra
Balıklı Kebir	Furunlu
Balat	Geçit
Barak Fakih	Göğeviran
Behram	Gölcük
Belyazı	Görelle
Beşevler	Gözede
Bilayes	Gümüş
Canbazlar	Günalan
Cebel Yenice	Hacı Bayraklı
Cihangirler	Halil Bey
Cumalı kızık	Hamid
Hasan Ağa	Ova Akça
Hüseyin alanı	Panayır
İçöz	Sahra Hasan
İhsaniye	Samanlı
İnkaya	Saray Dere
İsabey	Serme
Kaledar	Seyid abad
Kamuran ay	Soğanlı
Kara Balçık	Soğuk Pınar

Kara Hızır	Süleymaniye
Kayacık	Şahan
Kazıklı	Şadan
Kayapa	Şeyhler
Kayı Bey	Taburacı
Kumluk Alanı	Tahtalı
Kebir Su sığırılık	Tanburacı
Kestel	Tepecik
Kilyos	Tuz Ağılı
Konaklı	Viran
Kozatlı	Yaylacık
Kozlu Viran	Yenice Abad
Mecidler	Zerafet
Mirza Hasan	
Misi	
Nizander	
Mürseller	
Nilüfer	
Orhaniye	
Osmaniye	

Tablo 15: 1919-1924 yılları arasında Bursa Şer'îye Sicillerinde tesbit edilen karye isimleri

II. BÖLÜM

BURSA'DA İKTİSADİ HAYAT

XV. yy. sonunda başlayan coğrafi keşiflerden sonra XVI. yy. sonlarına doğru Avrupa'da altın ve gümüşün bol miktarda bulunması, temel para birimi gümüş akçe olan Osmanlı Devletini zor duruma düşürdü. XVII.yy. 'a kadar geçen 200 yıllık dönemde enflasyon, Osmanlı pazarlarının Avrupalı Devletlerce açık Pazar olarak kullanılması, ticaret yollarının değişmesi gibi sebeplerle, Osmanlı hızlı bir çöküş sürecine girdi.³²⁸

İlk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata Bankerleri aracılığıyla kısa vadeli olarak Fransız bankalarından sağlandı. Ve Kırım savaşının getirdiği yeni harcamalar Avrupa piyasalarında borçlanma sürecini başlattı. Kısa sürede Osmanlı Devleti dış borçlarının faizlerini bile ödeyemez duruma düştü. 1876'da Osmanlı Devleti dış borç ödemelerini durdurduğunu ilân etti. 1881 yılında kurulan Düyûn-u Umumiye ile Osmanlı Devleti vergi kaynaklarının bir kısmını Avrupalı alacaklarına bırakmış oldu.³²⁹

1840'lı yıllarda, ek gelir sağlamak amacıyla gelenek haline gelen madeni paralarda tağşiş sisteminden farklı olarak yeni bir düzenlemeye gidildi. 1844 yılında Tashih-î ayar ya da tashih-î sikke olarak adlandırılan bir işlemle madeni para sistemi yeniden düzenlendi. Bir gram saf gümüş içeren kuruş, yirmi kuruş değerindeki gümüş mecdiye ve yüz gümüş kuruş değerindeki altın lira temel para birimi olarak kabul edildi. Bu tarihten sonra devlet tağşiş girişimlerini durdurmuş ve I. Dünya savaşına kadar madeni paraların dış kur değeri 1.10

³²⁸ Ömer Lütfi BARKAN, "Osmanlı İmparatorluğunda Fiyat Hareketleri", *Bellekten*, C.XXXIV 1970 Ankara s.573

³²⁹ Şevket PAMUK, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* İstanbul, 1990. s.185-189.

Osmanlı Lirası= 1 İngiliz Sterlini düzeyinde değişmeden kalmıştır.³³⁰

Genel Savaş öncesinde Bursa ve çevresinde ekonomiye egemen olan kesim yüzyıllar süren bir süreç sonunda Osmanlı ekonomisini denetleyici bir konuma ulaşmış olan yabancılar ve yerli gayri müslim azınlık gurupları idi.³³¹ İttihak ve Terakki döneminde sürülen Ermeni ve Rum fabrikatörlerin kapanan işyerleri aynı zamanda Bursa'da oldukça geniş bir emekçi kesimin ekmeğe kapısı idi. İpek üretimindeki hızlı gerileme hem tarımda, hem de sanayi de yaşamını bu sektörden kazananları zor duruma düşürmüştü.³³²

1915 yılı sayımına göre 41 ham ipek imalathanesinden 33'ü gayrimüslimlere aitti. Savaş ve karışıklıklar kentin ekonomik hayatını olumsuz yönde etkilediği için azınlıklar Savaş sona erdirecek itilaf Devletleri görünümündeki İstanbul Hükümeti yanında yer almayı çıkarlarına uygun buluyorlardı.³³³ 1325 salnâmesine göre Bursa merkezinde 44 flatür fabrikasında 2364 mancınık bulunurken 1922 yılında bu sayı 160'a kadar düşmüştür.³³⁴ Sanayi tesisi açısından 1927 Bursa vilayeti salnâmesinde az sayıda tesis bulunduğu belirtilmektedir. Sebebi ise Kurtuluş Savaşı ve Bursa'nın işgal yıllarında tesislerin gördüğü zararlardır.³³⁵

Bursa'da mali 1305(1890 milâdi) yılında ticaret odası kuruldu. Zahire Borsası ise 1340(1924) yılında, koza Borsası da 1926 yılında açılmıştır. Daha sonra da Bursa Ticaret ve Zahire Odası olarak birleştirilmiştir.³³⁶

³³⁰ PAMUK, gösterilen yer.

³³¹ Bursa Vilayeti Sahanamesi, 1927.C.II. s.252

³³² AKKILIÇ, a.g.e. s.270

³³³ ERDEHA, a.g.e. s.332

³³⁴ Bursa Vilayeti Salnamesi 1325 senesi, s.170

³³⁵ Bursa Vilayeti Salnamesi 1927 C.II.s. 270

³³⁶ Bursa Vilayeti Salnamesi 1927 C.II.s. 290

A- BURSA'DA ÜRETİM; İTHALAT ve İHRACAT MADDELERİ

Salnâmelere göre Bursa'da her türlü üretim maddesini görmek mümkündür. Temel gıda sanayi gibi dallarda üretimin çeşitliliği dikkat çekicidir. İpek, tütün, havlu, bıçak üretimindeki ünü her zaman Bursa adını öne çıkarmıştır.

Bursa'nın Üretimi

Tütün	Bulama	Vişne	Kadife Kumaş
Buğday	Nar-ı denk	Kiraz	Şapka
Arpa	Balık	Üzüm	Seccade
Yulaf	Sirke	Ermüt	Yünlü kumaş
Kabluca	Gülyağı	Ceviz	Döğen
Çavdar	Gülsuyu	İncir	Sapan
Mısır	Susam yağı	Erik	Saraciye
Mercimek	Bal mumu	Dut yaprağı	Çakı
Bakla	Domates salçası	İpek	Bıçak
Pirinç	Nişasta	İpekli kumaş	Satır
Fasulye	Güllaç	Kürep	Balta
Burçak	Koza	Baş örtüsü	Bağ desteresi
Susam	İpek böceği	Hamam takımları	Ayakkabı
Patates	Tahmi	Bornoz	Kösele
Kırmızı biber	Yumurta	Peştamal	Çarık gönü
Yonca	Bal	Havlu	Küfun
Arpacık	Nohut	Peşkir	Eğer
Soğan	Deri	Pamuk bezi	Semer
Karpuz	Post	Mendil	Fayton arabası
Kavun	Yün	Fanila	Çift ve tek
Sebze	Yapağı	Çorap	Yaylı binek arabası
Süt	Tiftik	Yörük çorabı	Derici malzemeleri
Kaymak	Ayı derisi	Şayak	Öküz arabası
Tereyağı	Zeytin	Kuşak	
Kaşar	Kestane	Kalan	
Peynir	Zerdali	Çul	
Lor	Ayva	Heybe	
Yoğurt	Elma	Yağhane çuvalı	
Pekmez	Nar	Arakiye	

Tablo 16: Bursa'nın Üretim Malları (Ürün adları 1927 Bursa Vilâyeti

Salnâmesinden alınmıştır).

Bursa'nın İhracatı

Koza ipek	Kırmızı biber	Oğlak derisi
İpek böceği	Yaş sebze-meyve	Av derisi
Tahmi ipekli kumaş	Tereyağ	Bağ-bahçe desteresi
Hamam takımları	Peynir	Yük ve binek arabası
Kurap	Üzüm	Şapka
Çuval	Pekmez	Maden suyu
Peştamal	Ham deri	Kestane
Bornoz	Keçe	Ceviz

Tablo 17: Bursa'dan dışarıya ihraç edilen mallar (1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi)

Bursa'nın İthalatı

Şeker	Billuriye	İspirto
Kahve	Tuhafiye	Benzin
Sabun	Hafhafiye	Mazot
Manifatura	Kırtasiye	Gazolin
Elbiselik/kaşmir, Çuha	Zahire cam	Çuval
Lambalık gazyağı	Çinko	Esperçin
Kibrit	Çinko mamûlatı	Taze ve tuzlu balık
Kereste	Teneke	Ecza-i tıbbiye
Çivi	Saç	Çay
Karfice	Demir	Otomobil
Çimento	Kösele/balasa	Lüzumu getiriye
Hırdavat	Saat ve kordon	
Züccaciye	Asma saat	

Tablo 18: Bursa'ya İthalât yoluyla getirilen mallar (1927 Bursa Vilayeti Salnâmesi).

Tablolarda da görüldüğü gibi Bursa, tahıldan çok sanayi bitkileri, sebze, meyve, zeytin, tütün gibi getirisi yüksek ürünlerin yetiştirildiği bir bölgedir. Bursa ipekçiliği ise şehrin ekonomik yapısına katkı sağlayan en önemli üretim dallarından birisidir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1913/1915 kısmi sayımında yer alan 5 dokuma fabrikasından 3'ü 41 iplikhâneneden ancak 15'i cumhuriyet döneminin ilk

yıllarına kalabilmiştir³³⁷. Bursa ve çevresinde tarım etkinlikleri arasında başta gelen ipek böcekçiliğindeki üretim düşüşü Düyûn-u Umumiye verilerine göre şöyledir³³⁸;

Yıllar	Üretim-kg
1918	963.558
1919	787.031
1920	603.792

Benzer düşüş öteki tarım ürünleri ve hayvancılıkta da sözkonusudur. Hayat pahalalanmış ayarı bozuk bir paranın yarattığı enflasyon çarşısı ve pazarlardaki eşya ve yiyeceklerin fiyatlarının nisbetsiz ve kararsız bir şekilde yükselmesine sebep olmuştur³³⁹.

a- Narh Tesbiti

Osmanlı Devletinde satışı yapılan eşya ve yiyeceklerin fiyatları resmi makamlarca belirlenirdi. Buna o dönemin tabiriyle “narh”³⁴⁰ adı verilmiştir. Çarşı ve pazarda satılan şeylere resmi olarak fiyat tesbit edilirdi. Satıcılar bu fiyatlardan daha yüksek fiyatta mal satamazlardı. Narh kelimesi Türkçe kökenli bir kelime olup aslı Nark’tır.

Narh verme işlemi devletin ihtisab görevi arasındadır, ve kentin ileri gelenlerinin düşüncesine uyularak gerçekleştirilmektedir³⁴¹. Fiyat artışı ve narh tayininin sebepleri şunlardır³⁴²;

a- Tabii Sebepler; Kuraklık, mahsulün azalması, zamansız yağmurlar,

b- Siyasi sebepler; Harbler.

³³⁷ Bursa Vilayeti Salnamesi, 1927

³³⁸ AKKILIÇ, a.g.e., s. 21

³³⁹ BARKAN, a.g.m., s. 572

³⁴⁰ Bkz. PAKALIN, a.g.e., C. II, s. 225, Yaşar YÜCEL, 1640 Tarihli Es'ar Defteri, 1992 ANKARA, s. 24

³⁴¹ YÜCEL, gösterilen yer

³⁴² Mübahat KÜTÜKOĞLU, "1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", İst. Ün.Ed.Fak.Tarih Enst. Dergisi, 1979 İSTANBUL, s. 34

c- İktisadi Sebepler; Fazla kazanç hırsı, paranın ayarının bozulması

Narh tesbitine doğrudan doğruya devlet tarafından teşebbüs edilebildiği gibi, tüketici veya esnaf müracaatı üzerine de narh tayini yapılabilirdi³⁴³. Sadrazam bütün esnaf ileri gelenlerini ve “bi-garez” müslümanları yani bu işlemlerde tarafsız karar verebilecek kişileri toparlayarak narh verdirebildiği gibi, bazı kayıtlarda doğrudan “kadı ma’rifeti” ile narh meselesiyle ilgilenmektedir³⁴⁴.

Mesela 19y.y.’da varılan bir karara göre İstanbul’da ekmek tane ile değil, tartı ile satılacaktır. Fiyatlar her 15 günde bir değişebilecek ve gazetelerle halka ilan olunacaktır. 19y.y.’da İstanbul’da bir ekmeğin fiyatı 4 pare olarak belirlenmiştir³⁴⁵.

Bizim incelememize konu olan 1919-1924 yılları arasında narhla ilgili herhangi bir belge karşımıza çıkmadı. 1870-1871 yıllarında teşkilatlanan Belediye fiyat belirleme hususunda yetkiyi devralmış olmalıdır. Çünkü incelediğimiz döneme ait Belediye Meclisi kayıtlarında düzenli olarak fiyat tesbitinin yapılmış olduğunu görüyoruz.

Bu bölümde Bursa’da eşya ve hizmet fiyatlarıyla ilgili yapacağımız değerlendirmelerin temelini, şer’iye sicillerinden tesbit edilen nafaka, mehir, tereke ve eşya davalarında karşımıza çıkan fiyatlar, Bursa Belediyesi Meclis kararlarından tesbit ettiğimiz 1919-1924 yıllarını kapsayan toplam 6 yıllık dönemde ortalama her ay en az bir kez tesbit edilen yiyecek fiyatları, gazeteden elde ettiğimiz Bursa Zahire Borsası fiyatları ve Bursa Belediyesinin çalışanlarına ait 1919-1924 yıllarını kapsayan maaş defterleri teşkil edecektir.

Bugüne kadar Bursa ile ilgili çok çalışma yapılmıştır, fakat bizim incelediğimiz döneme ait belgelerin (Bursa Şer’iye sicillerinin Milli Mücadele dönemine ait olanları ve Bursa Belediyesinin Milli Mücadele dönemindeki Meclis Kararları), henüz hiçbir araştırmacı tarafından incelenmediğini

³⁴³ KÜTÜKOĞLU, *gösterilen yer*.

³⁴⁴ YÜCEL, *a.g.e.*, s. 25

³⁴⁵ Nazım YÜCELT, “19. Asırda İstanbul,” *Halkevi Dergisi*, Sayı 4. Bursa, 1934 16-17.

gördüğümüzde, çalışmanın niteliğinin bu döneme ait Bursa araştırmaları için, ilki teşkil ettiğinin farkına vardık.

b- 1919-1924 Yıllarında Bursa Belediyesi Çalışanlarının Maaş Durumu

Sicillerde karşımıza çıkan para meselelerini değerlendirebilmek için, öncelikle bu dönemde çalışanların günlük veya aylık gelir durumu ve piyasadaki mal ve hizmetlere ait fiyatları bilmemiz gerekir. Bizde bu konuda sağlıklı bir sonuç alabilmek amacıyla Bursa Belediyesi maaş defterlerini inceleyerek yaklaşık 6 yılı içeren Bursa Belediyesine bağlı çalışanların maaş durumlarını tesbit ettik.

Sicillerde karşımıza çıkmış olan nafaka, **mehir**, eşya fiyatları, ancak çalışanların günlük veya aylık maaşlarını yada gelirlerini bildiğimiz takdirde anlamlı olacaktır.

Maaşlar net geliri ifade etmeyip brüt miktarı temsil etmektedir. Tablodaki maaşlardan ortalama 20 ila 100 guruş kesinti yapılmaktadır. Bu kesintiler hazineye, savaş tazminatı ve harç olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılmaktadır.

Tabloda verilen maaşlar, yiyecek fiyatları verildikten sonra yevmiye usülü çeşitli sınıflandırmalarla, kimin, hangi maaşla, hangi yiyecekleri alabileceği kıyaslaması yapılacaktır.

Meslek	1919 Yılı İsim	Maaş (Guruş)	1920 Yılı İsim	Maaş (Guruş)	1921 Yılı İsim	Maaş (Guruş)	1922 Yılı İsim	Maaş (Guruş)	1923 Yılı İsim	Maaş (Guruş)	1924 Yılı İsim	Maaş (Guruş)
Belediye Reisi	Mehmedziya B.	3000	Tevfik Bey	3000	Ahmed Cemal B.	3000	Ahmed Cemal B.	3000	Muhtar B.	5000	Hasan Sami B.	5000
Yazıcılar Baş Katibi	Mehmet Kamil B.	1700	Mehmet Kamil B.	1700	Mehmet Kamil B.	2000	Mehmet Kamil B.	2000	Mehmet Kamil B.	2000	Kazım B.	600
Evrak Mukayyidi	İsmail Hakkı B.	1000	Hakkı Bey	1000	Hakkı B.	1000	Hakkı B.	1000	İ.Hakkı B.	1000	Agah B.	2000
Evrak Mübeyyizi	Agah B.	1000	Agah B.	1000	Agah B.	1200	Agah B.	1200	Agah B.	1500	Mevlüt Nuri	800
Sandık Emni	İbrahim Hulusi B.	1200	İbrahim B.	1200	Ali B.	1200	Hasan Basri B.	1200	Hasan Basri B.	2500	Hasan B.	1000
Müfettiş	Arif B.	1200	Arif B.	1200	Arif B.	1200	İbrahim Vasfi B.	1500	Ali B.	1500	Hasan B.	650
Çavuş	Raif B.	700	Raif B.	750	Mehmet B.	800	Hasan Fehmi B.	800	Hasan Fehmi B.	1750	M.Ekrem B.	1000
Mühendis	Hacı Haşım B.	1500	Salim B.	1500	Salim B.	2000	Zihni B.	2000	Hasan Basri B.	2500	M.Ali B.	4000
Tabip	Süleyman B.	2000	M.Ali B.	2000	M.Ali B.	2000	M.Ali B.	2000	M.Ali B.	2500	Talat B.	600
Kımyager	Mustafa B.	2000	Mustafa B.	2000	Mustafa B.	2000	Asım B.	800	M.Hulusi B.	900	H.Raşid	1200
Aşı Memuru	Asım B.	700	Asım B.	700	Asım B.	900	Şerife Melek	1000	Cemile Hanım	1000	Hamid B.	2400
Kabile	Hayriye Hanım	900	Hayriye Hanım	800	Hayriye Hanım	800	Hüseyin Hasan B.	800	Müni B.	1250	Fettah B.	600
Katip	Hakkı B.	600	Hasan Tahsin B.	800	Hüseyin Hasan B.	700	Mustafa Nuri B.	500	Hasan Fehmi B.	625	H.Mehmet B.	2250
Techizhane İdare Memuru	Hasan B.	1000	Hasan B.	800	Hasan Fehmi B.	700	Hafız Mehmed B.	450	Mustafa B.	2200	Nazmi B.	5000
Tahiri Memuru	Cevad B.	700	Cevad B.	200	Mustafa Nuri B.	1500	Mustafa Nuri B.	1500	M.Mustafa B.	2000	Hayri B.	2000
Cami İmamı	Hafız Mehmed B.	200	Hafız Mehmed B.	1550	Hafız Mehmed B.	1200	Hafız Mehmed B.	2426	Hafız Mehmed B.	2500	İ.Rafet	9000
Gece Bekçisi	Ali B.	600	Ali B.	1200	Ali B.	1000	Süleyman Şefik B.	700	H.Hasan B.	3000	M.Ali B.	4500
Avukat	Nazmi B.	1000	Nazmi B.	1500	Nazmi B.	700	Nazmi B.	2000	Mustafa B.	750	Ali B.	2000
Baytar	Halil B.	1000	Kemalettin B.	1500	Kemalettin B.	1500	Kemalettin B.	2000	Nazmi B.	2500	Mbüsyö Moris	9000
Tahsildar	Ali Fehmi B.	--	Abdurrahman B.	2000	Hüseyin Hasan B.	12000	Hüseyin Hasan B.	3000	H.Hasan B.	2500	Mbüsyö Moris	4500
Elektrik Mühendisi	Mehmet Kamil B.	900	Yusuf B.	700	Mbüsyö Moris	700	Mbüsyö Moris	2000	M.Hulusi B.	2500	M.Ali B.	2000
Elektrik Hat ve Kontrol Memuru	Mustafa B.	700	Abdülisamet B.	920	Yusuf B.	900	Yusuf B.	2000	Yusuf B.	750	Ali B.	2000
Bekçi	Mustafa B.	870	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	İsmail B.	--	--	--
Faytoncu	Ali Osman B.	870	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	İsmail B.	--	--	--
Arabacı	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	İsmail B.	--	--	--
Otomobil Şoförü	Ali Rıza B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	Mustafa B.	600	İsmail B.	--	--	--
Naiband	Necib B.	--	Necib B.	600	Necib B.	600	Necib B.	600	İsmail B.	--	--	--

Tablo 19: 1919-1924 yılları arasında Bursa Belediyesi Çalışanlarının Maaş Durumu
(Veriler 1919-1924 Bursa Belediyesi Personel Maaş Defterlerinden Elde Edilmiştir.)

Şimdi de maaş tablosuna göre bazı maaşlarda meydana gelen artış veya düşüş yüzdesine bakalım; Belediye Reisinin maaşı 1919-1923 yılları arasında sabit kalmış 1923 yılında ise %60 oranda bir artış gözlenmiştir.

Yazıcılar baş katibi 1919 ve 1920 yılında aynı miktarda kalmış 1920'den 1924 arasındaki maaşında %8,5 oranında bir artış gözlenmiştir.

Evrak mukaydının maaşı 1924 yılına kadar aynı miktarda kalmış, 1920 yılında %60 oranında düşmüştür.

Evrak mübeyyizinin maaşı 1924 yılına kadar 1000 guruş iken 1924'te %100'lük bir artışla 2000 guruş olmuştur.

Müfettişin maaşında dalgalı bir seyir gözlemliyoruz. 1922'de %25 oranında artan müfettiş maaşına 1923 yılında tekrar zam yapılarak %65'lik bir artış gözlenmiş, 1924 yılında ise %125'lik bir düşüşle maaşı tekrar 1000 guruşa düşmüştür.

Çavuşun maaşı 1919'da 700 guruş iken 1920'de %6'lık bir artış yapılmış, yine 1921'de %6, 1923'te %9'luk bir artışla maaşı 1500 guruşa çıkarken 1924 yılında %125'lik bir düşüşle 650 guruşa inmiştir.

Tabip maaşında da sürekli bir artış gözleniyor. 1923'te 2000 guruşa %12,5'luk bir zam yapılmış 1924'de yine %12'lik bir artışla miktar 2500 guruşa yükselmiştir.

İmamın maaşı da dalgalı iniş çıkışlar izleyen guruptandır. 1921'de 200 guruş maaşa %250 zam 1922'de %40'lık bir düşüşle maaş tekrar 500 guruşa düşmüş, 1923'de tekrar %25'lik bir artış ve nihayet %100'lük bir yükseliş ile maaşı 1924'te 1250 guruşa çıkmıştır.

Avukatın maaşı da sürekli yükselen sınıfa dahildir. 1922'de 1200 guruş maaşa %65 zam, 1923'de %10, ve 1924'de %110 zamlarla avukat maaşı 5000 guruşa, yani Belediye Reisi ile aynı seviyeye yükselmiştir.

Bekçi maaşı 1923'te %6 zamlarla 750 guruşa, 1924'te ise %80 artışla maaşı 2000 guruşa kadar yükselmiştir.

Tablo da dikkatimizi çeken başka bir maaş oranı da elektrik mühendisine ait olmaktadır. 1919'da Mahmut Bey aylık 2000 guruş maaş alırken, 1921 yılında aynı göreve gelen Mösyö Moris (Fransız) 12.000 guruş maaş almaktadır. Maaş defterinde 6 yıl boyunca sadece Mösyö Moris'in maaşı Belediye Reisinin maaşının çok üstündedir. 1921'de Belediye Reisi 3000 guruş, Mösyö Moris ise %400 fazlalıkla 12.000 guruş maaş alıyor, Yine 1923'te aynı göreve getirilen elektrik mühendisi Mustafa Hulusi Bey'e 2500 guruş maaş ödenmiştir, 1924'te yine bu görevde Mösyö Moris'i görüyoruz. Maaşı ise Belediye Reisinin maaşından (5000 guruş) %90 fazlalıkla toplam 9000 guruştur. Mösyö Moris'in maaşındaki bu farklılığın sebebi teknik eleman kadrosunda olmasından kaynaklanabilir, ancak aynı göreve bir Türk getirildiğinde maaşı çok düşük gözlemliyoruz. O halde azınlıklara tanınmış bir takım haklardan kaynaklanıyor olabilir yorumunu getirebiliriz. Yine de bir belediye reisinden tam %400 fazla bir maaş alan bu Fransız'ın durumunu anlamada zorlandık.

Maaş tablosunda dikkat çeken başka bir hususta 1919 yılında Belediyede bir otomobil şoförünün bulunmasıdır. 1920-24 yılları arasında karşımıza bu kadroda başka bir isim çıkmıyor, o halde Belediyede bulunan otomobil ya elden çıkarılmış, ya da Belediye işgal yıllarında otomobili kullanmamış, doğal olarak da şoför görev yapmamıştır.

c- 1919-1924 Yılları Arasında Bursa'da Çeşitli Fiyatlar

Çalışanlara ait tablo 19'daki ücretler, kişilerin o döneme ait alım gücünü göstermektedir. Ayrıca yüzde artış oranları da alındıktan sonra yıllara göre maaş miktarlarındaki reel artışları da öğrenebiliyoruz.

Çalışanların aynı dönemde mevcut ücretleri ile piyasada bulunan ürünlerin fiyatları arasındaki doğru orantıyı bulabilmek için temel gıda maddeleri vs. ürünlerdeki fiyatları tesbit ettik. Bursa Belediyesinin kuruluşu olan 1870'lerden sonra narh tesbitinin belediyece yapıldığını ifade etmiştik. Bu doğrultuda Bursa Belediyesi'nin 1919-1924 yılları arası yani Milli Mücadele dönemi ve hemen sonrasını kapsayan Bursa Belediyesi Meclis Kararlarını inceledik. Gerçekten Bursa Şer'ie sicilleri kadar Belediye kayıtlarının önemini de bu inceleme

esnasında kavrama şansını yakaladık. Milli mücadele dönemine ait Bursa Belediyesi'nin Meclis tutanakları henüz el değmemiş olarak araştırılmayı beklemektedir.

Biz konumuzla ilgili olan kayıtları yüzlerce Meclis kararı içinden, yoğun ve titiz aynı zamanda uzun bir çalışma sonunda elde edebildik. Tablo 19'da verdiğimiz Bursa Belediyesi çalışanlarına ait listede aynı çalışmanın ürünüdür. Yaklaşık 6 yılı içine alan ^{dönemi} kıyaslama imkanına kavuştuk.

Bu dönemde mal ve ürünlerin, istisnalar hariç her ay, piyasada mevcut olanlarına fiyat tesbitinin yapıldığını görmekteyiz. Biz yıllara göre fiyat tablosu verirken, aylık artışların yıllık ortalamasını aldık.

Yıllara Göre Mal ve Ürün Fiyat Listesi

Mal ve Ürün Cinsi	Ölçü	1919		1920		1921		1922		1923		1924	
		Gr.*	Pr.*	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.
Ekmek	1 kilo	17	-	13	-	14	50	14	50	15	-	14	50
Koyun eti	1 kilo	79	-	76	50	-	-	65	-	87	-	77	50
Keçi eti	1 kilo	-	-	42	50	58	-	44	-	45	-	51	50
Siğir eti	1 kilo	-	-	38	50	50	-	44	-	49	50	52	50
Sade yağ	1 kilo	-	-	-	-	-	-	110	-	132	50	150	-
Bulgur	1 kilo	25	50	20	20	21	-	15	-	20	50	26	50
Tuz	1 kilo	5	70	5	10	6	10	7	-	8	-	8	50
Zeytinyağı	1 kilo	86	50	67	50	48	50	65	-	54	50	67	50
Gazyağı	1 kilo	55	-	26	60	26	-	24	-	19	50	28	-
Sabun	1 kilo	76	50	58	20	45	-	47	-	47	50	60	-
Odun	1 kilo	1	20	1	10	1	10	1	25	1	20	1	50
Kömür	1 kilo	-	-	3	20	4	-	4	50	3	-	4	-
Nal	1 aded	23	50	20	25	10	-	12	-	30	-	30	-
Mih	1 aded	1	15	1	-	-	60	1	-	-	60	-	35
Buğday	1 kilo	-	-	8	50	16	-	8	-	-	-	-	-
Arpa	1 kilo	10	-	8	-	9	-	7	-	10	-	14	-
Mısır	1 kilo	-	-	4	-	10	-	5	-	-	-	-	-
Yulaf	1 kilo	-	-	2	15	6	70	-	-	-	-	-	-
Burçak	1 kilo	-	-	4	-	8	-	5	-	-	-	-	-
Çavdar	1 kilo	-	-	4	70	11	50	-	-	-	-	-	-
Susam	1 kilo	-	-	26	52	33	50	-	-	-	-	-	-
Mercimek	1 kilo	-	-	7	80	18	50	10	-	-	-	-	-
Nohud	1 kilo	-	-	7	80	16	-	9	-	-	-	-	-
Fasulye	1 kilo	-	-	14	-	18	50	14	-	-	-	-	-
Ot	1 kilo	5	50	5	60	8	-	7	-	6	-	7	50
Saman	1 kilo	1	20	1	50	4	-	2	30	3	50	4	-

Tablo 20: Bursa'da 1919-1924 yıllarına ait mal ve ürün fiyat listesi (Veriler

1919-1924 yılları arasında Bursa Belediyesince düzenli olarak alınan

B.B.M.K'dan temin edilmiştir).

*Gr. Gurus. Liranın yüzde biri

*Pr. Para; Kuruşun kırkta biri

Tablo 20’de ilk dikkat çeken nokta, temel gıda ürünlerinde, belediyenin düzenli olarak fiyat tesbit etmesidir. Narh tesbitini gerekli kılan siyasi sebeplerden biri olan savaş dönemine rastlayan bu süreçte, yıl içinde Belediye ortalama birkaç ay dışında her ay fiyat tesbiti yapmıştır. Sadece temel gıda da değil piyasada mevcut satışı yapılacak veya kiralanacak bütün ürün ve hizmetlerin fiyatları tesbit edilmiştir. Konunun ilerleyen bölümlerinde vereceğimiz at, hayvan, araba, yük taşıma, inşaat malzemeleri, ev fiyatları vs. gibi konularda da fiyatları göreceğiz.

Tabloları yaparken sebze ve meyve fiyatlarını ayrı ayrı tablolarda vereceğiz. Bunun sebebi hem tabloların anlaşılabilir olması hemde sebze ve meyve de en fazla yıl içinde 2 defa fiyat tesbitinin yapılmış olmasıdır.

İstanbul’da olduğu gibi ekmek Bursa’da da kilo ile satılmaktadır. Savaş yıllarında ekmek fiyatı 1919’da 17 guruş iken daha sonraki yıllarda düşüş gözlenmiş ve ortalama fiyat 14 ila 15 guruş arasında gidip gelmiştir. Bursa’nın işgal edildiği 1920 senesinde ekmek en düşük fiyat olan 13 guruşta seyretmiş, bir daha da bu miktara inmemiştir. 1921’den sonra ekmek fiyatında tam bir istikrar gözlenmiş ve ekmek ortalama 15 guruştan satılmıştır. Ekmek 1920’de %23 oranında düşmüş 1921’de bu fiyat %7 oranında tekrar zamlanmıştır.

Koyun etinin kilosu 1919’da 79 guruşta, diğer senelere göre en yüksek fiyattadır. 1920’e %4 düşüşle 76 guruşa, 1922’de %15 düşüşle 65 guruşa, 1923’te %25’lik bir artışla tekrar 87 guruş gibi yüksek bir fiyata fırlamıştır. 1924 savaş sonrası ise %13’lük bir düşüşle 77 guruşa gerilemiştir. Keçi ve sığır eti koyun etine göre daha ucuz ise de fiyatları 45 guruşun altına inmemiş, onlarda iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir dönem boyunca.

1919-1921 yılları arasında sade yağ piyasalarda görülmemiş, ancak 1922 yılında kilosu 110 guruştan fiyat listelerinde yerini almıştır. 1923’te %17’lik bir artışla 150 guruşa kadar yükselmiştir.

Bulgur, 1919’da 25 guruştan satılırken 1920’de %20’lik bir düşüşle 20

guruşa, 1921'de %4'lük bir artışla 21 guruşa, 1922'de %25'lik bir düşüşle 15 guruşa, 1923'te %26'lük^{tekrar} tekrar 20 guruşa, 1924 yılında ise %23'lük bir artışla 26 guruşa yükselmiştir.

Zeytinyağı 1919'da kilosu 86 guruş iken 1920'de %22'lik bir düşüşle 67 guruşa 1921'de %31'lik bir düşüşle 48 guruşa, 1922'de %26'lük bir artışla 65 guruşa, 1923'te %15'lik bir düşüşle 54 guruşa, 1924 yılında da %18'lik bir artışla 67 guruşa, 1924 yılında da %18'lik bir artışla 67 guruşa yükseldiğini görüyoruz.

Gazyağında 1924 yılına kadar sürekli düşüş gözlenmektedir. 1919'da kilosu 55 guruş olan gazyağı 1920'de %112'lik bir düşüşle 26 guruşa gerilemiş, 1921'de fiyat sabit kalmış 1922'de tekrar %7'lik bir düşüş yaşayarak 24 guruşa, 1923 yılında yine düşerek %21'lik bir düşüşle 19 guruşa kadar gerilemiştir. 1924 yılında ise çıkış eğilimi gösteren gazyağı fiyatı %18'lik bir artışla 28 guruşa yükselmiştir.

Buğday 1919'da piyasada bulunmazken 1920'de kilosu 8 guruş 1921'de %100'lük artışla 16 guruşa çıkmış, yine 1922'de tekrar %100 düşerek 8 guruşa inmiştir. 1923-1924 yıllarında piyasada buğday yoktur.

Tabloda dikkat çeken başka bir mal da sabundur. Sabun 1919'da kilosu 76 guruştan satılırken, 1920'de %23'lük düşüşle 58 guruşa, 1921'de %22'lik düşüşle 45 guruşa, 1922'de %4'lük bir yükselişle 47 guruşa, 1923'te sabit bir fiyat izlemiş 1924'te ise tekrar yükselme eğilimine girerek %5'lik bir artışla 60 guruşa kadar yükselmiştir. Diğer yiyecek fiyatlarına bakıldığında sabun fiyatları gerçekten çok yüksektir. Neredeyse koyun eti ile aynı fiyattan işlem görmüştür.

Tüm ürün ve mallarda 1919'da, sonraki yıllara göre çok yüksek fiyatlar dikkat çekiyor. Bunun sebebi savaşın ilk yılı olması sebebiyle piyasadaki yiyeceklerin stok yapılması için satın alınması olabilir.

Tablodaki istikrarlı ürünlerden birincisi odundur. Hemen hemen fiyatta

hiçbir oynama olmadan ortalama 1 guruş 20 paradan satılmıştır. Kömür fiyatında da çok önemli yükselmeler kaydedilmemiştir.

Nal fiyatları savaş boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Hayvan yiyecekleri de piyasada azalıp çoğalmasına göre fiyatlarında dalgalı seyirler gözlenmiştir.

Mısır, yulaf, burçak, çavdar, susam, mercimek nohut ve asulye fiyat tesbit listelerine 1920-1924 yıllarını içine alan 3 yıl boyunca gözlemledik. Diğer yıllar piyasada bulunamamıştır. Bu yiyeceklerin fiyatları da dalgalı seyirler izlemiştir.

Tabloda düzenli olarak fiyatı tesbit edilmiş olan ot ve saman fiyatı 1919-1924 yıllarında düzenli çıkış eğiliminde olan hayvan yiyecekleri arasındadır.

Yıllara Göre Sebze Fiyatları

Sebze Cinsi	Ölçü	1919		1920		1921		1922		1923		1924	
		Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.
Domates	1 okka*	-	-	-	-	4	10	-	-	-	30	3	-
Biber	1 okka	-	-	-	-	7	10	-	-	4	-	3	-
Soğan	1 okka	-	-	-	-	6	-	5	-	5	-	4	-
Lahana	1 okka	-	-	-	-	4	5	-	-	-	-	3	-
Patlıcan	Yüz adedi	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	45	-
Kabak	1 okka	-	-	-	-	6	30	-	-	4	-	1	20
Bamya	1 okka	-	-	-	-	13	-	-	-	5	-	7	-
Patates	1 okka	-	-	-	-	9	-	-	-	7	20	5	-
Bezelye	1 okka	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	4	-
Barbunya	1 okka	-	-	-	-	7	10	-	-	5	-	6	-
Kereviz	1 okka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20
Sarımsak	1 okka	-	-	-	-	32	5	-	-	20	-	-	-
Taze soğan	Yüz adedi	-	-	-	-	20	-	1	-	-	-	-	-
Kırm. Biber	1 okka	-	-	-	-	10	-	62	-	-	-	-	-
Ispanak	1 okka	-	-	-	-	-	-	5	50	-	-	-	-
Pırasa	1 demedi	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Enginar	Yüz adedi	-	-	-	-	620	-	-	-	-	-	-	-
Pancar	Yüz adedi	-	-	-	-	180	-	-	-	-	-	-	-
Hıyar	Yüz adedi	-	-	-	-	250	-	-	-	-	-	-	-
Patlıcan	Yüz adedi	-	-	-	-	250	-	-	-	-	-	-	-
Karnabahar	Yüz adedi	-	-	-	-	250	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 21: Bursa'da 1919-1924 yıllarına ait Sebze Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır).

Tabloda da görüldüğü gibi 1919-1920 yıllarında piyasada sebze göremiyoruz. Büyük ihtimalle, üreticiler ellerindeki sebzeleri yakın çevrelerine
* Okka; 1282 gramdır.

satmışlar veya kendi yiyecekleri kadar üretmişlerdir. Tüm sebzelerin fiyatlarında dalgalı bir seyir izlenmiştir.

Yıllara Göre Meyve Fiyatları

Sebze Cinsi	Ölçü	1919		1920		1921		1922		1923		1924	
		Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.	Gr.	Pr.
Şeftali	1 okka	-	-	-	-	9	-	-	-	10	-	10	-
Elma	1 okka	-	-	10	-	7	20	-	-	4	-	3	20
Armud	1 okka	-	-	-	-	8	-	-	-	7	20	7	20
Üzüm	1 okka	-	-	-	-	11	30	31	-	10	-	10	-
İncir	1 okka	-	-	-	-	13	-	-	-	7	20	8	-
Ayva	1 okka	-	-	-	-	6	-	-	-	5	-	3	20
Erik	1 okka	-	-	-	-	4	20	-	-	5	-	1	-
Fındık	1 okka	-	-	-	-	10	-	-	-	8	-	-	-
Kızılıçık	1 okka	-	-	-	-	6	20	-	-	5	-	2	20
Nar	1 okka	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	7	20
Karpuz	1 okka	-	-	-	-	5	-	-	-	1	20	3	-
Kavun	1 okka	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	4	-
Kestane	1 okka	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	15	-
Ceviz	1 okka	-	-	-	-	17	-	12	-	-	-	12	20
Şam Fıstığı	1 okka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-
Badem	1 okka	-	-	-	-	23	-	-	-	-	-	10	-
Kiraz	1 okka	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Vişne	1 okka	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 22: Bursa'da 1919-1924 Yılları arasında Meyve Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

Yoğurt ve Süt Fiyatları			
Çeşidi	Ölçü	Fiyatı(Gr.)	Fiyatı (Pr.)
Halis Koyun Yoğurdu	1 kıyye*	27	20
Halis Koyun Sütü	1 kıyye	25	-
Halis Manda Yoğurdu	1 kıyye	25	-
Halis Manda Sütü	1 kıyye	22	20
İnek Yoğurdu	1 kıyye	18	-
İnek Sütü	1 kıyye	15	-
Yağsız Yoğurt	1 kıyye	15	-

Tablo 23: 1336 senesinde Bursa'da Yoğurt ve Süt Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

* Kıyye; 1282 gramdır.

Elma Çeşitleri ve Fiyatları		
Çeşidi	Ölçü	Fiyatı (Gr.)
Amasya Elması	1 kilo	11
Ferik Elması	1 kilo	14
Misket Elması	1 kilo	12
Sinob Elması	1 kilo	18
Çekim Elması	1 kilo	3
Dib Elması	1 kilo	1

Tablo 24: 1336 senesi Elma çeşitleri ve fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

1336 senesinin Mart ayının 7. günü alınan Belediye Meclis Kararında tablo 23'te gördüğümüz gibi yoğurt ve sütlerin çeşitlerine göre fiyat tesbiti yapılmıştır, yine aynı senenin 9. Mayıs'ında ise çeşitli elmaların fiyatları tesbit edilmiştir.

Sebzelerde olduğu gibi meyvelerde pazarlara ancak 1921'de çıkmıştır. 1919-1920 yıllarında elma haricinde diğer meyveleri pazarlarda göremiyoruz. Şeftali 1921'den 1924'e kadar 1 guruş yükselme göstermiş elma ise 7 guruştan 3 guruşa kadar yaklaşık %130'luk bir düşüş kaydetmiştir. Üzüm, incir, Ayva, fındık, kızılıçık, nar, karpuz, kavun, ceviz, badem fiyatlarında 1921'den 1924'e kadar önemli düşüşler gözlenmiş, diğer meyvelerde ise istikrarsız bir tablo göze çarpmaktadır.

Şimdi de bazı ürünlerde sene içinde görülen fiyat farklılıklarına bakalım. Bu ürünler diğer tablolarda verilmemiştir, çünkü bir seneye mahsustur. Bu fiyatlar.

Çeşitli Ürünlerin Fiyatları					
Ürün Çeşidi	Ölçü	1921 Şubat		1921 Haziran	
		Fiyatı (Gr.)	Fiyatı (Pr.)	Fiyatı (Gr.)	Fiyatı (Pr.)
Sisam	1 kilo	42	-	25	-
Karıncık	1 kilo	11	-	18	-
Çavdar	1 kilo	12	-	11	10
Haşhaş	1 kilo	75	-	40	-
Zeytin	1 kilo	40	-	34	-
Zeytinyağı	1 kilo	82	20	57	-
Pamuk	1 kilo	90	-	90	-
Çeltik	1 kilo	-	-	13	-

Tablo 25: Çeşitli Ürünlerin Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

1921 senesinde verilen bu yiyecek fiyatlarında diğerlerinde olduğu gibi dalgalı bir seyir takip ediliyor. 4 ay zarfında sisamda %50, çavdarda %10, haşhaşa %50, zeytin danesinde %16, zeytinyağında %25 düşüş gözlenirken, karnıkaranın fiyatı artmış, pamuk ise aynı fiyatta kalmıştır.

1922 senesine ait çeşitli ürün Fiyatları			
Ürün Cinsi	Ölçü	1922	
		Fiyatı (Gr.)	Fiyatı (Pr.)
Tüfenk eti	1 kilo	31	-
Makarna	1 kilo	31	-
Pirinç	1 kıyyesi	38	-
Çay	1 kıyyesi	230	-
Toz Şeker	1 kıyyesi	46	-
Zeytin	1 kıyyesi	15	-
Pastırma	1 kıyyesi	120	-
Sirke	1 kilo	15	-
Kırmı ^a Biber	1 kilo	62	-
Kesme Şeker	1 kilo	55	-
Pekmez	1 kilo	23	-
Araba Yağı	1 kilo	35	25
Mum	1 destesi	20	-
Katran	1 kilo	15	50
Kaşar peynir	1 kilo	109	50
Tulum peyniri	1 kilo	39	-
Salamura	1 kilo	78	-
Balmumu	1 kilo	78	-
Sigara kağıdı	1 destesi	2	50
Kibrit	1 destesi	2	-
Kil	1 kilo	8	75
İspirto	1 kilo	62	50
Vakum yağı	1 kilo	39	-
Sardalya balığı	1 kilo	47	-
Balık konserve	1 kilo	15	-
Çukolata	1 kilo	125	-
Peksimet	1 kilo	50	-
Arı Kovanı	1 kıyyesi	22	20

Tablo 26: Bursa'da 1922 Senesine ait çeşitli ürün Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

Konserve, kelle şeker, sebze konserve, turşu, kuru kahve, gravir gibi maddelerin piyasada bulunmadığını Belediye Meclisi Kararlarından öğreniyoruz

Üzüm Çeşitlerinin Fiyatları			
Çeşidi	Ölçü	1922	
		Fiyatı (Gr.)	Fiyatı (Pr.)
Çavuş Üzümü	1 kıyye	11	-
Dimyat Üzümü	1 kıyye	6	20
Rezaki Üzümü	1 kıyye	9	-
Midilli Üzümü	1 kıyye	8	-
Amasya Üzümü	1 kıyye	11	-
Şıralık Üzüm	1 kıyye	5	20
Gence Üzümü	1 kıyye	6	20

Tablo 27: 1922 yılında Bursa'da Üzüm Çeşitlerinin Fiyatları

(Veriler Bursa Belediyesi Meclis Kararlarından alınmıştır.)

Yiyeceklerin çeşitliliği incelendiğinde 1340(1924) yılında arttığını görüyoruz. Savaşın sona ermesiyle birlikte her türlü yiyecek piyasada mevcuttur. Fiyatlarında ise tam anlamıyla bir istikrarsızlık gözlenmektedir. Aşağıda 28 ve 29 nolu tablolarda Bursa zahire piyasasından alınan fiyatlarda bunu göstermektedir.

Ürün Çeşidi	Ölçü	1924	
		Fiyatı (Lira)	Fiyatı (Gr.)
Buğday	1 kile	18	-
İnegöl Buğdayı	1 kile	17,5	-
Domanıç Buğdayı	1 kile	19	-
Eskişehir Buğdayı	1 kile	22	-
Arpa	1 kile	-	250
Mısır	1 kile	-	270
Yulaf	1 kile	-	150
Çavdar(tohumluk)	1 kile	-	370
Burçak	1 kile	-	270
Kepek	1 kıyye	-	70

Tablo 28: Bursa Zahire piyasasında Fiyatlar (1924 senesi 13. Teşrini-sâni tarihli Ertuğrul Gazetesi)

Ürün Çeşidi	Ölçü	1924	
		Fiyatı (Gr.)	Fiyatı (Pr.)
Bursa Cıvarı Buğdayı	1 kıyye	22	-
Karadeniz Buğdayı	1 kıyye	21	-
Orhaneli Buğdayı	1 kıyye	22	-
Eskişehir yum. Buğdayı	1 kıyye	12	21
Eskişehir sert buğdayı	1 kıyye	22	-
Arpa	1 kıyye	15	2
Mısır	1 kıyye	13	-
Çavdar	1 kıyye	18	-
Burçak	1 kıyye	13	20
Nohud	1 kıyye	16	-
Darı	1 kıyye	9	-

Tablo 29: Bursa Zahire Piyasasında Fiyatlar (1924 senesi 15 Kânun-î Şâni tarihli Ertuğrul Gazetesi)

Ücretliler	Ekmek		Koyun Eti		Bulgur		Zeytinyağı		Sabun											
	1919	1923	1919	1923	1919	1923	1919	1923	1919	1923										
	Günlük Ücret	Alınan Miktar	Günlük Ücret	Alınan Miktar	Günlük Ücret	Alınan Miktar	Günlük Ücret	Alınan Miktar	Günlük Ücret	Alınan Miktar										
Belediye Reisi	100 Gr.*	6 k.*	167 Gr.	11,13 k.	100 Gr.	1,26 k.	167 Gr.	1,919 k.	100 Gr.	4 k.	167 Gr.	8 k.	100 Gr.	1,16 k.	167 Gr.	3 k.	100 Gr.	1,32 k.	167 Gr.	3,479 k.
Tabib	67 Gr.	3,94 k.	75 Gr.	5 k.	67 Gr.	0,848 k.	75 Gr.	0,862 k.	67 Gr.	2,68 k.	75 Gr.	3,75 k.	67 Gr.	0,779 k.	75 Gr.	1,363 k.	67 Gr.	0,881 k.	75 Gr.	1,562 k.
Baytar	33 Gr.	1,94 k.	67 Gr.	4,46 k.	33 Gr.	0,41 k.	67 Gr.	0,77 k.	33 Gr.	1,32 k.	67 Gr.	3,35 k.	33 Gr.	0,38 k.	67 Gr.	1,21 k.	33 Gr.	0,43 k.	67 Gr.	1,39 k.
Çavuş	23 Gr.	1,352 k.	50 Gr.	3,33 k.	23 Gr.	0,29 k.	50 Gr.	0,57 k.	23 Gr.	0,92 k.	50 Gr.	2,5 k.	23 Gr.	0,26 k.	50 Gr.	0,90 k.	23 Gr.	0,30 k.	50 Gr.	1,04 k.
İmam	7 Gr.	0,35 k.	21 Gr.	1,4 k.	7 Gr.	0,08 k.	21 Gr.	0,24 k.	7 Gr.	0,28 k.	21 Gr.	1 k.	7 Gr.	0,08 k.	21 Gr.	0,38 k.	7 Gr.	0,09 k.	21 Gr.	0,44 k.

Tablo 28: Bursa Belediyesinde Çalışan Ücretlilerin 1919-1923 Yıllarında 1 günlük kazançlarıyla alabilecekleri ürünler.(kilo olarak)

Gr. GURUŞ.
k. kilo.

Tablo 28’de çalışanların maaşları 1919 ve 1923 yıllarında ortalama olarak sabit kalmıştır. 1923’te ise belirgin bir şekilde ücretlerde artış gözlenmiştir. Tabloda 1919 ve 1923 yılları bu sebeple seçildi. Yiyeceklerde ise, sürekli fiyatı tesbit edilebilmiş ve temel gıda özelliği taşıyanlardan 4 tanesi ve temizlik maddesi olarak sabun seçilmiştir. Ücretlilerin aylık maaşları ortalama 30’a bölünerek günlük kazançları bulundu. Günlük ücretleriyle de belirlenen yiyeceklerden en fazla ne kadar alabilecekleri hesabı yapılarak genel bir değerlendirmeye gidildi.. Ücretliler kısmındaki beş ayrı çalışanın aylık maaşları 1919’da 200-3000 guruş arası, 1923’te ise 650-5000 guruş arasında değişmektedir.

Yiyeceklerle ilgili tablolara bakıldığında özellikle temel gıda maddelerinin fiyatlarında bir düşüş gözlenmektedir. 1919’dan sonraki yıllarda yiyecek fiyatlarında düşüş yaşanmış, 1923’e kadar sabit kalan ücretli maaşları 1923’te savaşın bitimiyle yükselme eğilimine geçmiştir. Milli Mücadelenin başında ücretlilerin maaşı düşük, yiyecek fiyatları yüksektir. Doğal olarak çalışanların alım gücü düşüktür. Savaşın bitimiyle birlikte 1923’te ücretlilerin maaşlarına zam yapılmış, yiyecek fiyatları da düşmüştür. Diğer bir deyişle çalışanların alım gücü yükseltilmiştir.

1335(1919) senesi 8 şubatta alınan Bursa Belediyesi Meclis Kararına göre; çeşitli inşaat malzemelerinin toprak eşya fiyatlarının listesi verilmiştir. Bizde bu listeyi bir tablo haline getirerek vermeyi uygun bulduk.

Cinsi	Sayı	1919 (Guruş)
Kireç	100 kilo	150
Kiremit	Bir aded	220
Kebir Takoz Tuğla	100 aded	100
Değirmen Taşı	2 tane	2000
Orta küçük takoz	100 tane	50
Kaygan taşı	1 tane	20
Büyük Granit taş	100 aded	50
Granit taşı	100 aded	30
Yekpare mermer taşı	1 tane	300
Perakende duvar taşı	Arabası	40
Künk	100 aded	150
Büyük küp	1 aded	80
Orta küp	1 aded	50
Küçük küp	1 aded	30
Büyük desti	100 adedi	1000
Küçük desti	100 adedi	600
Çanak çömlek	100 adedi	300

Tablo 29: Bursa'da çeşitli inşaat malzemeleri ve toprak kap fiyatları³⁴⁶

İnşaat malzemelerinde birbirinden farklı fiyatlar göze çarpmaktadır. En yüksek fiyatlı malzeme 2000 guruşla bir çift değirmen taşıdır. Tabloda da gördüğümüz gibi 1920 yılında Bursa'da her türlü inşaat malzemesini görmek mümkündür. Ayrıca su kaplarının, Çanak ve çömlerlerin fiyatlarını da burada görebilmekteyiz. Bir büyük desti 10 guruş küçük destinin fiyatı ise 6 guruştur.

³⁴⁶ B.B.M.K. 1335 8 Şubat, kno.164.

Cinsi	Sayı	1922 (Gr.)	1923 (Gr.)
Erkek Bargir	1 tane	1900	-
Erkek Manda	1 tane	25000	-
Erkek Merkeb	1 tane	1520	-
Binek Bargir ve Kısarak	1 tane	18000	-
Hayvan koşum takımı	2 tane	25000	-
Araba koşum mandası	2 tane	25000	-
Araba koşum öküzü	2 tane	22000	-
Merkeb arabası (Cerine)	1 tane	4000	-
Yük merkebi	1 tane	2500	-
Yaylı araba	1 tane	10000	-
Nakliye arabası	1 tane	7000	-
2 tekerlekli nakliye arabası	1 tane	2500	-
4 tekerlekli öküz arabası	1 tane	7000	-
Kağnı arabası	1 tane	1500	-
Al kısarak	1 tane	-	1010
Doru kısarak	1 tane	-	1200
Beyaz kısarak	1 tane	-	1000
Siyah kısarak	1 tane	-	450

Tablo 30: Çeşitli hayvan, araba ve koşum takımı fiyatları³⁴⁷

³⁴⁷ B.B.M.K., 20 Kanuni-evvel 1338 1225 kn, 11 kanuni-sâni 1338 1110 kn, 26 kanuni-evvel 1339 1225 kn,

1922 ve 1923 yıllarına ait tablo 30'daki fiyatlar hayvan fiyatları hakkında oldukça aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Koşum hayvanı olarak, at, manda, öküz, Bargir ve merkebin kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca araba çeşitlerinin çokluğu da dikkat çekicidir. Yaylı araba, kağrı, 2 tekerlekli nakliye arabası, 4 tekerlekli öküz arabası ve merkeb arabası çeşitler arasındadır. Bu arabalar dönemin otomobilleri, kamyonları, kamyonetleri ve traktörleri olarak kullanılmışlardır.

Kiralanan emlak veya araba ismi	Süre	1920 (Gr.)	1921 (Gr.)
Pirinç Hanı civarında ahır	1 ay	150	-
Altıparmakta Pazarcı dükkanı	1 ay	100	-
Altıparmakta Pazarcı dükkanı	1 ay	200	-
Altıparmakta bakkal dükkanı	1 ay	605	-
Altıparmakta Destereci dükkanı	1 ay	2750	-
Büyük tahılda 3.nolu mağaza	1 ay	400	-
Çift atlı yük arabası	1 saati	-	50
Tek atlı Bargir yük arabası	1 saati	-	32
Öküz arabası	1 saati	-	60
Yük bargir arabası	1 saati	-	24
Deve	1 saati	-	16

Tablo 31: Kiralık, emlak, araba ve hayvan fiyatları³⁴⁸

Tablo 31'de de görüldüğü gibi Belediyeye ait çeşitli emlakların kira bedelleri Belediye Meclisince tesbit edilmiştir. İşgal altında bile olsa Belediye kayıtlarına baktığımızda hizmet kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak fiyatlarda genel anlamda istikrar bulmak mümkün değildir.

Dükkan kiralalarında en yüksek fiyatla Altıparmak'ta bakkal dükkanı dikkat çekicidir.

Arabalardaki 1 saatlik ücretler ise çalışanların neredeyse bir günlük ücretlerine eşit seviyededir. Dönemin şartlarına göre hem araba hem de emlak kiralaları oldukça pahalı olmalıdır.

Fiyatlar, haricinde bu belgelerden taşıma ile ilgili çok değerli bilgiler elde

³⁴⁸ B.B.M.K., 3 Mayıs 1336 2 kn, 8 Mart 1337 1467 kn

ediyoruz. Örneğin devenin de Bursa merkezinde yük taşımada kullanıldığını en pahalı yük arabasının da öküz arabası olduğunu tablodan tesbit edebiliyoruz.

1924 yılına ait Ertuğrul Gazetesinden aldığımız bir satılık ev ilanında, Filiboz mahallesinde, tahtani ve fevkani, 5 oda 2 büyük sofa durumunda Pınarbaşı kapusu önünde Gökdere suları ve eşcarı muşmureye havi kebir hane maktuen 2000 liraya satılıktır³⁴⁹. Buradaki ev fiyatı oldukça yüksek bir rakamdır 2000 lira 200.000 guruşa tekabül etmektedir. Aynı dönemde Belediyede en yüksek maaş olan 5000 guruş olan Belediye reisi 40 ay çalışarak bu miktarı temin edebilecektir. Diğer çalışanların durumu çok daha kötüdür.

Bursa'da Milli Mücadele döneminde tesbit edilen bu fiyatları bir de yurdun genelindeki fiyatlarla kıyaslayalım.

Büyüt Taarruz hazırlığı yapıldığı sırada Ankara'da T.B.M.M.'de askerlere verilen maaşlarda yapılacak kesintiler üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Askeri kesimin maaşlarından ortalama %20 miktarındaki bir tutar savaş giderleri için kesilmektedir. İşte bu tartışmalar esnasında telaffuz edilen maaşlar ve çeşitli şehirlerdeki un fiyatlarına bakacağız.

17 Mart 1337 (1921) tarihli T.B.M.M. gizli celsesinde sırrı Bey söz almış; "Bugün Zonguldak'ta 25 liraya 1 çuval un alınıyor, zahire fiyatları fevkalade yüksektir," demiş, Hacı Bekir Efendi ise cevaben unun okkası 38 guruş, Bugün Konya ve Akşehirden buğdayın kilosu 5. Aziziyede 4. Ankara'da 8-9 guruştur. Fiyatlar arasında adaletsizlik vardır" diyerek görüş beyan etmiştir³⁵⁰.

Bu verilen miktarlar ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla alınacak un ve buğday fiyatlarıdır. Aynı dönemde Bursa'da bir çuval un 770 guruş'tur.³⁵¹ Zonguldak'ta ise 1 çuval un 2500 guruş'tur.

Ankara'da buğdayın kilosu 9 guruş Antalya'da 15 guruş, Adana'da Okkası

³⁴⁹ Ertuğrul Gazetesi, 19 Mayıs 1924 752 n.

³⁵⁰ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. II., 1985 ANKARA, s. 681

³⁵¹ B.B.M.K, kanuni-sâni 1338 1219 kn.

15 guruştur. Şekerin okkası 40 guruş,³⁵² ekmeğin okkası ise 35 guruş'tur.³⁵³ Aynı dönemde ekmek Bursa'da 15 guruş şeker ise 40 guruştan satılmaktadır.

Bir yüzbaşı 2880 guruş, zabıt 500 guruş, miralay 78 kağıt (7800 guruş), Mebus 160 Lira (16000 guruş), Polis 35 lira (3500 guruş) Yüzbaşı 28 Lira (2800 guruş), maaş almaktadır.³⁵⁴ Bu miktarlar net ücretler olup kesinti olarak alınan %20'lik miktar, verilen tutarlar dışındadır.

Yurdun genelindeki fiyatlar özellikle un fiyatları Bursa ile kıyaslandığında Bursa'da fiyatların daha makûl olduğu görülür. Bu durumu olasılıkla savaş sebebiyle karaborsa satışlar ortaya çıkarmıştır. Çünkü o dönemde fiyat kontrolünü sağlamak çok zordur. Temel gıda tüketimi önemli ölçüde artmış, işgücü kaybı ve güvenlik sebebiyle tarımsal üretim oldukça azalmıştır. Bu şartlar altında gıda ürünlerinde makul şartlar beklemek zaten yanlış olur.

Mudanya'dan Ahmet Nafi efendinin askeriyece alınacak olan 1919 çuval dakikin beherine 770'er guruş fiyat biçilirken,³⁵⁵ yine aynı kişiden alınacak olan 198 çuval dakikin (aynı tarihte) çuvalına 1180 guruş fiyat biçilmiştir.³⁵⁶

ç- Nafaka Miktarları

İslâm hukukunda nafaka bir kişinin günlük yeme, içme giyim ve barınma ihtiyacını karşılayacak miktarda olmalıdır. O halde sicillerde karşımıza çıkan nafaka miktarlarının yeterliliği Bursa'daki fiyatlarla kıyaslanarak değerlendirilecektir.

1336 senesi cemâziyel-âhir ayının 3. günü görülen davada Hızırlık mahallesinde sakin Emine Hanım Kocası Yusuf Ağa askerde öldüğünden küçük

³⁵² TBMM.Gizli Celse Zabıtları,C.II.s. 868-871.

³⁵³ TBMM.Gizli Celse Zabıtları,C.III.s.756-766 .

³⁵⁴ Gösterilen yer s.1028.

³⁵⁵ B.B.M.K, 25 kanuni sani 1338, 1218 kn.

³⁵⁶ B.B.M.K 17 Şubat 1337, 181 kn.

çocuğuna kayınbiraderi Mehmet Bey aylık 30 guruş nafaka ödeyecektir.³⁵⁷ Yine 1336 senesinde Cumalıkızık Karyesinde sakin Zehra Hanımın kocası askerde bulunduğundan 7 yaşındaki kızı için dedesi Ahmed Ağa üzerine aylık 45 guruş nafaka takdir olunmuş idi. Ancak miktarın kafi gelmediğini beyan eden anne Zehra Hanım nafakaya zam talep etmiş, mahkemece 45 guruş zamlı toplam miktar 95 guruşa çıkarılmıştır.³⁵⁸

Belgelerde görüldüğü gibi dönemin piyasa fiyatlarına göre nafaka miktarları oldukça düşüktür. Çelebi Sultan mahallesinde sakin iken fevt olan Seyrani Efendinin küçük oğluna eytam müdürlüğünde mahfuz olan 17688 guruştan aylık 44 guruş nafaka,³⁵⁹ Atlas Karyesinden Hasan Ağa mutâllak hanımının yanında bulunan 2 yaşındaki oğluna yevmi 3, aylık 90 guruş nafaka,³⁶⁰ Yeni Bezzaz mahallesinden müteveffâ Hamdi Beyin eytam müdürlüğünde mahfuz olan 2170 guruştan, küçük kızına aylık 30 guruş nafaka,³⁶¹ Köselers mahallesinde sakin Hatice Hanımın küçük kızına müteveffâ kocası³⁶² eytam müdürlüğünde mahfuz malından aylık 38.5 guruş nafaka,³⁶² Hızırlık mahallesinden müteveffâ Hafız İsmail Beyin eytam müdürlüğünde mahfuz olan 3542 guruştan küçük oğlu için aylık 8 guruş 20 para nafaka takdir olunmuştur.³⁶³ İncelenen dönemde tesbit edilen en düşük nafaka miktarı budur. 1336 senesinde verilmiş bulunan nafaka 1336'da 1 kilo ekmek fiyatı 13 guruştur. Bu da günlük 0.26 gram ekmeğe karşılık gelmektedir.

Düşük tutarlı bu nafakalar genellikle 2. derece akrabalar tarafından verilmektedir. Terekeden çocuk için eytam müdürlüğüne ayrılan miktardan tesbit edilen nafaka miktarlarının düşüklüğünün sebebi ise, mevcut miktarın mümkün

³⁵⁷ B.Ş.S. B.353/1450

³⁵⁸ B.Ş.S. B.353/1438

³⁵⁹ B.Ş.S. B.353/1415

³⁶⁰ B.Ş.S. C.203/437

³⁶¹ B.Ş.S. B.353/1557

³⁶² B.Ş.S. C.171/532

³⁶³ B.Ş.S. B.353/1382

olan en uzun süre çocuğa nafaka olarak yetirebilme düşüncesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Ayrıca nafakaların miktarlarının düşüklüğü ailelerin ekonomik gelirlerinin az olmasıyla da bağlantılı olabilmektedir.

İncelenen döneme ait nafakanın ekme ve buğday olarak kararlaştırıldığı iki tane belge tesbit edildi. Şimdi de bunlara bakalım; Hasan Ağa Karyesinden Azmiye Hanım kendisinin bir talâk ile mutâllak eden kocası Halil Ağadan 7 yaşındaki kızı için yevmî 20 guruş nafaka talep etmiş, Halil Ağa ise ancak ayda bir kile buğday verebileceğini söylemiş, mahkemede aylık 1 kile buğday (1337'de 1 kile buğday 450 guruş kıymetindedir.) nafakaya vermiştir.³⁶⁴ 1336 senesinde görülen bir başka nafaka davasında da Osman Bey boşadığı hanımına ancak günlük olarak 1 tayın ekmeği verebileceğini beyan etmiş, mahkemede günlük bir tayın ekmeği nafakayı onaylamıştır.(Bir tayın ekmeği 1336'da 13 guruştur.)³⁶⁵ Nafaka davalarında miktarın para olarak verilmesi şartı yoktur, Nitekim belgelerde de görüldüğü gibi temel tüketim maddesi olan ekme ve buğdayda nafaka olarak belirlenmektedir.

Şimdide miktarların biraz yükseldiği nafaka davalarına bakalım; Timurtaş mahallesinden Seher Hanımı boşayan kocası Şevket Efendi, hanıma aylık 300 guruş³⁶⁶, Veledi Bevvab mahallesinden Zehra Hanıma mutâllak kocası Yusuf Bey iddet süresince aylık 350 guruş³⁶⁷, Gazi Hüdavendigâr mahallesinden Halil Efendi mutâllak hanımı Saniye'ye 180 guruş, nafaka ödeyecektir.³⁶⁸

Bahadır Ağa mahallesinden Mehmed Ağa Mutâllak hanımı Hasibe'nin aylık 300 guruş nafaka talebine, ancak 150 guruş verebileceğini³⁶⁹ Hacılar

---

³⁶⁴ B.Ş.S. C.203/433

³⁶⁵ B.Ş.S. B.353/1466

³⁶⁶ B.Ş.S. C.213/33

³⁶⁷ B.Ş.S. C.213/28

³⁶⁸ B.Ş.S. C.213/239

³⁶⁹ B.Ş.S. C.203/181

mahallesinden Hasan Bey mutâllak hanımı Emine'nin aylık 1000 guruş nafaka talebine karşın ancak aylık 200 guruş verebileceğini ifade etmiş ³⁷⁰ mahkemede kocaların verebilecekleri miktarları onaylamıştır.

Yukarıdaki örneklerde de miktarlar oldukça düşük olmakla birlikte ilk nafaka miktarlarına karşın yine de günlük yarım kilo ekmek almaya yetmektedir.

Küçük çocuklara verilen nafakaların miktarlarının yetişkinlere göre daha az olduğunu görüyoruz. Bu da çocuğun büyüklere göre daha az yemek yemesiyle ilgilidir. Çünkü nafaka miktarları tesbit edilirken öncelikli olarak kişinin karnını doyurması ölçüsü dikkate alınmaktadır.

Nafakanın ölçüsü her ne kadar yeme içme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesi olarak tesbit edilmişse bile karşımıza çıkan miktarlar ancak kişilerin yeme ve içme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.

Tesbit edilen nafaka miktarlarında kimi zaman düşme kimi zamanda yükselmeler söz konusu olmuştur. Örneğin; Bahadır Ağa mahallesi sakinlerinden Mehmed Ağa hanımı Hatice'yi aylık 390 guruş nafaka ödemektedir. Mahkemeye başvuran Mehmed Ağa mevcut miktarda indirim talep etmiş, mahkeme miktarı 210 guruşa indirmiştir. ³⁷¹ Yine Bahadır Ağa mahallesinden Zehra hanım kocasının askerde vefatından sonra 4 yaşındaki oğluna, aylık 30 guruş nafaka veren dedesi Dere Çavuş Karyesinden Ahmed Beyin miktarı artırmasını talep etmiş, mahkemede mevcut miktara 70 guruş zam ile, tutarı aylık 100 guruşa çıkarmıştır. ³⁷²

Nafaka miktarlarıyla ilgili olarak tarafların istekleri ve verebilecekleri miktarlar arasında çok büyük farklar gözlenebilmektedir. Örneğin, Hamzabey mahallesinden Huriye hanım kendisini boşayan kocasından 1 yaşındaki kızı için günlük 30 guruş nafaka talep etmiş, Mustafa Bey ise ancak günlük 100 pare

---

³⁷⁰ B.Ş.S. C.203/110

³⁷¹ B.Ş.S. C.171/844

³⁷² B.Ş.S. C.213/17

verebileceğini beyân etmiş, şâhidler ise günlük 4 guruş verebilir diye ifade vermişler, mahkemede yevmi 4 guruş nafakayı takdir etmiştir.³⁷³

Son olarak orta ve yüksek tutarlı nafaka davalarını inceleyelim; Ahmet Paşa mahallesinden Ali Ağa mutâllak hanımı Selime'ye yevmi 30 guruş nafaka ödemektedir. Mahkemeye başvurarak miktarı ödemeyeceğini beyan etmiş, mahkemede önceden tespit edilen yevmi 30 guruş miktarı 15 guruşa indirmiştir.³⁷⁴ Hamzabey mahallesinden Vesile Hanımı boşayan Reis Ağa yevmi 15 guruş³⁷⁵ Namazgah mahallesinden Emine Hanımı boşayan kocası Eskiçi Mehmed yevmi 20 guruş³⁷⁶ Meydancık mahallesinden Rıza Efendi Mutallâk hanımı Emine'ye yevmi 40 guruş,³⁷⁷ Hacı Sevindik mahallesinden Sami Bey Hatice hanıma yevmi 45 guruş,³⁷⁸ Altıparmak mahallesinden Arif Ağa hanımı Fevziye'ye yevmi 50 guruş nafaka ödeyecektir.

İncelenen dönem içinde tesbit edilen en yüksek nafaka miktarı 1338 senesi Receb ayının 4. günü görülen bir davada verilmiştir. Hasan Ağa boşadığı hanımı Gülüme yevmi 100 guruş nafaka ödeyecektir.³⁷⁹

Bu belgelerde karşımıza çıkan rakamlar ise diğer nafaka davlarına göre gerçekten yüksek tutarlar içermektedir. Bir yanda aylık 8 guruş nafaka tesbit edilirken, diğer yanda günlük 100 guruş nafaka verebilecek aileler mevcuttur. Kimi aileler nafakaya zam yaparken, bir kısmı da ekonomik sıkıntı yüzünden ödediği nafakada indirim talep etmektedir. Nafakalarda verilen genel miktar, günlük bir kilo ekmek parası olan 15 guruşa denk düşmektedir. Yüzlerce nafaka davasında ortalama miktar yevmi 15-20 guruş dolaylarında seyretmiştir.

³⁷³ B.Ş.S. C.203/269

³⁷⁴ B.Ş.S. C.171/685

³⁷⁵ B.Ş.S. C.203/1245

³⁷⁶ B.Ş.S. C.213/8

³⁷⁷ B.Ş.S. C.203/268

³⁷⁸ B.Ş.S. C.213/72

³⁷⁹ B.Ş.S. C.171/615

İncelenen 6 yıl boyunca yıllar arasında kayda değer bir farklılık görülmemektedir. Belediye çalışanları ile ilgili verdiğimiz tabloda genel maaş ortalamasına bakarsak, çalışanların çoğunluğu herhangi bir boşanma anında aylık maaşlarının en az 3/1'ni nafaka olarak ya çocuklarına yada iddet süresince hanımına vermektedir.

Yüksek miktarlı nafakalar ise ya tüccarlar ya da tarımsal üretimden yüksek gelir elde edenler ödeyebilir. Şunu da belirtmeliyiz ki maaşlı olanlar ayrıca topraktan da gelir elde ediyor olabilirler.

O halde maaş miktarlarıyla nafaka miktarları arasında doğru orantı vardır. Erkekler gelir durumlarına göre nafaka ödemektedirler.

Şimdi de mehir miktarlarına bakalım; Kızlar mahallesinden Emine Hanımı boşayan kocası Abdülkerim Efendi 1001 guruş mehri,³⁸⁰ Kayapa Karyesinden Ali Ağa Fatma Hanıma 1001 guruş mehri,³⁸¹ Murad Sani mahallesinden Hayriye Hanımı boşayan kocası Ali Rıza Bey, 1001 guruş mehri,³⁸² Şeyh kızı mahallesinden Ahmet Ağa Veliye Hanıma 650 guruş mehri,³⁸³ Derekızık Karyesinden Ali Ağa, Kamile Hanıma 900 guruş mehri ödeyecektir.³⁸⁴

Mehirle ilgili belgelerde de görüldüğü gibi ortalama mehr-i müccel miktarı 100 guruştur. Bu da bir kişinin bir aylık geçimini sağlayabilecek bir miktar sayılabilir.

Şimdi de mehr-i muaccel olarak tesbit edilip erkek tarafından kıza düğün eşyası olarak alınan eşyaların toplam fiyatlarından çeşitli örneklere bakalım; Çırağ Bey mahallesinden Halide hanımın mehr-i muacceli 3251 guruş,³⁸⁵ Bey

---

³⁸⁰ B.Ş.S. C.171/824

³⁸¹ B.Ş.S. C.203/262

³⁸² B.Ş.S. C.213/262

³⁸³ B.Ş.S. C.171/686

³⁸⁴ B.Ş.S. C.171/701

³⁸⁵ B.Ş.S. C.171/805

mahallesinden Behice Hanımın mehr-i muaccel 3600 guruş,³⁸⁶ Maksem mahallesinden Emine Hanımın muacceli 8500 guruş,³⁸⁷ Saray mahallesinden Mahmure Hanımın muacceli 10000 guruş,³⁸⁸ Daye Hatun mahallesinden Samiye Hanımın muacceli 14900 guruş,³⁸⁹ Balıklı Sagir Karyesinden Rahmiye Hanımın muacceli 12500 guruş,³⁹⁰ Hayrettin Paşa mahallesinden Kamile Hanımın muacceli 15000,³⁹¹ Kızlar mahallesinden Kadriye Hanımın muacceli 18860 guruş,³⁹² İsa Bey Karyesinde Huriye Hanımın muacceli 30000 guruş,³⁹³ Ermud Karyesinden Nazife Hanımın muacceli 32150 guruş³⁹⁴ ve "Üçkuzular mahallesinden Adile Hanımın mehr-i muacceli 50400 guruş³⁹⁵ olarak tesbit edilmiştir.

Belgelerde karşımıza çıkan miktarlar dönemin ekonomik koşullarına göre oldukça ağır olmalıdır. Çünkü çalışanların maaşlarıyla muaccel miktarları kıyaslandığında aradaki farkın ne kadar büyük olduğunu görmek çok kolay olacaktır. 3000 guruştan başlayıp 50000 guruşu aşan muaccel miktarlarına bir de düğün ve takı masrafları eklendiğinde özellikle erkek tarafı en az birkaç yıl ekonomik sıkıntı yaşayacaktır.

---

³⁸⁶ B.Ş.S. C.213/106

³⁸⁷ B.Ş.S. C.171/811

³⁸⁸ B.Ş.S. C.218/243

³⁸⁹ B.Ş.S. C.213/89

³⁹⁰ B.Ş.S. C.213/503

³⁹¹ B.Ş.S. B.353/1553

³⁹² B.Ş.S. C.213/407

³⁹³ B.Ş.S. C.213/333

³⁹⁴ B.Ş.S. B.353/1550

³⁹⁵ B.Ş.S. C.171/699

d- Terekelerin Değerlendirmesi

Defterlerin tasnifinin yapıldığı giriş bölümündeki tablolarda görüldüğü gibi tereke yada veraset tabiriyle karşımıza çıkan miras davalarında paylaşım genellikle hisse³⁹⁶ usulü yapılmıştır. Kişinin gayrimenküllerinin miktarına göre standart olan hisse oranınca tereke varislere pay edilir.

Burada ele alacağımız terekelerde paylaşım oranları değil, terekedeki hisse miktarları ve tereke paylaşımında eşya fiyatlarına bakacağız.

Öncelikle miras taksiminin hisse usulü yapıldığı birkaç terekeyi inceleyelim; kiremitçi Kızı mahallesinden iken vefat eden Hayri Çavuş'un verâseti 4 sehim³⁹⁷ Karaabdürrezzak mahallesinden müteveffâ Hatice'nin verâseti 2. sehim³⁹⁸, Çalı Karyesinden müteveffâ Rıza Bey'in verâseti 8 sehimdir.³⁹⁹

Terekelerde karşımıza 20 ila 100 sehim arasındaki oranlarda çıkmıştır. Şimdi bunları birkaç belge ile örnekleyelim; Bursa'nın Kaledar Karyesinden Rum halkından Tabip yüzbaşı Şeyhbalı Efendinin verâseti ise 24 sehim⁴⁰⁰ Hüdavendigâr mahallesinden müteveffâ Ali Bey'in verâseti 72 sehim⁴⁰¹ Selçuk Hatun mahallesinden müteveffâ Hacı Mustafa'nın verâseti ise 40 sehimdir.⁴⁰²

Terekelerde genel oran 24-40 sehim arasındadır. Bazı terekelerde hiçbir miktar verilmemiş sadece mirasın kime kaldığı bildirilmiştir. Bunun sebebi ise vârisin tek kişi olmasıdır. Örneğin; Hoca Mehmed Karamani mahallesinden iken askerde şehiden vefât eden Mehmed Beyin terekəsi başka vârisi olmadığından kızı Huriye'ye,⁴⁰³ Mecidiye mahallesinden müteveffâ Şerifenin verâseti, oğlu Öner'e isabet etti.⁴⁰⁴

³⁹⁶ Bkz. A.g.e. C.I.s.312, Bkz. Ali Himmet BERKİ, a.g.e. s. 120

³⁹⁷ B.Ş.S. B.353/1482

³⁹⁸ B.Ş.S. B.353/1499

³⁹⁹ B.Ş.S. B.353/1518

⁴⁰⁰ B.Ş.S. C.203/234

⁴⁰¹ B.Ş.S. C.171/1173

⁴⁰² B.Ş.S. C.218/461

⁴⁰³ B.Ş.S. C.171/1180

⁴⁰⁴ B.Ş.S. C.171/1200

Şimdi de hisse miktarının 100'ün üzerinde olan terekelere bakalım; Saray mahallesinden müteveffâ Muhtar Ağanın verâseti 1152,⁴⁰⁵ Arab Mehmed mahallesinden müteveffâ Şevki Efendinin verâseti 120,⁴⁰⁶ Şehabettin Paşa mahallesinden müteveffâ Hafız Mustafa'nın verâseti 272160 sehim,⁴⁰⁷ Şeyh Naib mahallesinden müteveffâ Abdurahman'ın verâseti 6912 sehim,⁴⁰⁸ Bab - ı Zemin mahallesinden müteveffâ Yüzbaşı Remzi Efendinin verâseti 2268,⁴⁰⁹ Misi Karyesinden müteveffâ Mahmut Ali'nin verâseti 10240,⁴¹⁰ Serpınar mahallesinden müteveffâ Şekerci Mehmed Ağanın verâseti 1296,⁴¹¹ Nilüfer Karyesinden müteveffâ Sami Bey'in verâseti ise 2240 sehimdir.⁴¹²

Son incelediğimiz yüksek hisseli terekeler genele yayıldığına nadir görülen terâhlerdendir.

Şimdi de terekelerde miktarların guruş olarak karşımıza çıkan örnekleri inceleyelim; Vefat eden Davud Efendinin verâseti 553750 guruş 30 paredir.⁴¹³ Askerde şehiden vefât eden mülazimi evvel Yusuf Efendinin verâseti 10561 guruş 10 paredir.⁴¹⁴

Şimdi de mal dökümünün yapıldığı belgelere bakalım, bu tür terekelerde o dönemde kullanılan bütün şahsi eşyalar, ev eşyaları, mutfak eşyaları silahlar ve takıların cinsi tespit edilebildiği gibi aynı zamanda fiyatlarını da bulmak mümkündür.

Mîrâs paylaşımı esnasında bazen kadınların bölüştürme işi yaparken

⁴⁰⁵ B.Ş.S. B.353/1541

⁴⁰⁶ B.Ş.S. B.353/1539

⁴⁰⁷ B.Ş.S. C.218/395

⁴⁰⁸ B.Ş.S. C.218/364

⁴⁰⁹ B.Ş.S. C.218/42

⁴¹⁰ B.Ş.S. B.353/1380

⁴¹¹ B.Ş.S. C.213/400

⁴¹² B.Ş.S. C.213/284

⁴¹³ B.Ş.S. B.353/1285

⁴¹⁴ B.Ş.S. B.353/1375

kendilerine alacakları “resm-i kısmetin” bindesine fazla tutturmak için terekedeki mal ve eşyalara yüksek fiyat biçtikleri görülmektedir.⁴¹⁵ Bu sebeple terekede geçecek fiyatlar tam olarak o dönem fiyatlarını ifade etmeyebilir. Ancak çok yüksek oynamalarda düşünülmemelidir.

1336 senesi şaban ayının 6. Gününde görülen bir tereke davasında;⁴¹⁶ Hayrettin Paşa mahallesinde sakin Fatma Hanım davayı anlatıp, Kavaklı mahallesinde sakin iken bir ay önce vefât eden Şakir oğlu Rıza Bey'in verâseti; 200 guruş kıymetinde 10 evsât mahlu basma yüzlü yasdık, 150 guruş kıymetli bir basma makad, 300 guruş kıymetli bir dokuma makad, ve 200 guruş kıymetli bir hassa yasdık örtüsü ve 500 guruş kıymetli 2 yün mahlu yer minderi ve 400 guruş kıymetli 2 yün kilim ve 160 guruş kıymetli 8 aded basma yüzlü evsât yasdık ve 200 guruş kıymetli bir basma makad ve 120 guruş kıymetli bir hassa yasdık örtüsü ve 140 guruş kıymetli bir hassa minder örtüsü ve 300 guruş kıymetli yün bir sedir minder ve 100 guruş kıymetli bir tahta dolab, ve 200 guruş kıymetli bir kebir ayna ve 150 guruş kıymetli bir sac soba ve boruları ve 250 guruş kıymetli bir nühas mangal ve 400 guruş kıymetli bir şayak şalvar ve 150 guruş kıymetli şayaktan bir batur ve 300 guruş kıymetinde bir abakü çuka ve 50 guruş kıymetinde bir kuşak ve 400 guruş kıymetinde nühas kebir ve sagir iki sini ve 500 guruş kıymetinde bir kebir çamaşır kazganı ve 300 guruş kıymetinde bir kuzu tenceresi ve 250 guruş kıymetinde bir süt tavası ve 300 guruş kıymetinde kenarlı iki sini ve 140 guruş kıymetinde 7 aded kapaklı sahan ve 100 guruş kıymetinde 2 kapaklı çorba tası ve 40 guruş kıymetinde bir et satırı ve 20 guruş kıymetinde bir et baltası ve 100 guruş kıymetinde bir oturtma dolap ve 150 guruş kıymetinde bir buğday anbarı (tekne) ve 50 guruş kıymetinde bir el kahve değirmeni ve 400 guruş kıymetinde 4 aded kapaklı tencere ve 20 guruş kıymetinde 8 aded fincan ve 50 guruş kıymetinde bir oturtma çalar saat ve 250 guruş kıymetinde 2 bakraç ve 25 guruş kıymetinde 2 kadaif tabağı ve 300 guruş

⁴¹⁵ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi C.II* 1979 Ankara s.452

⁴¹⁶ B.Ş.S. B.353/1519

kıymetinde eczalı bir tek tüfenk ve 100 guruş kıymetli 3 adet küp, ve 50 guruş kıymetli 1 saç ve 40 guruş kıymetinde bir döşek çarşafı ve 50 guruş kıymetinde bir yün baş yastığı ve 40 guruş kıymetinde bir pamuk baş yastığı ve 450 guruş kıymetinde nühâs leğen ve ibrik ve 30 guruş kıymetinde bir balık tavası eşyalarının hüsn . akidde hanımı Hüsniye'ye tescil olunduğu sebeble mezkûr eşyaların hanımına teslimine karar verilip, bütün mirası 8 sehim olup, 2 sehmi hanımına ve 3'er sehimden 6 sehim kızlarına isabet etti.

Bu belgede tesbit edilen eşya fiyatları diğer belgelerdeki eşya fiyatları ile nisbeten aynı oranlardadır.

Başka bir tereke davasında ise⁴¹⁷ 1333 senesinde vefat eden Necibe hanımın veraseti 1336 senesinde taksim edilecektir. Terekede 10000 guruş kıymetinde işlemeli atlas karyola takımı, ve 500 guruş kıymetinde tel işlemeli bir hamam takımı ve 300 guruş kıymetinde işlemeli bir çift atlas boğça ve 150 guruş kıymetinde işlemeli bir çift boğça ve 500 guruş kıymetinde beşik ve beşik takımı ve 500 guruş kıymetinde 20 adet oyalı yemeni ve 50 guruş kıymetinde 20 adet azab ve 300 guruş kıymetinde 15 adet işlemeli çevre ve 300 guruş kıymetinde 15 adet uçkur ve 250 guruş kıymetinde 6 adet tel işlemeli havlu ve 30 guruş kıymetinde 6 adet tel işlemeli havlu ve 30 guruş kıymetinde ipek kenarlı gömleklik, 30 arşun bir top bez ve 200 guruş kıymetinde 20 arşun zemine mahsus dokuma bir top gömlek bezi ve 50 guruş kıymetinde bir takım kumaş elbise ve 150 guruş kıymetinde bir takım beyaz elbise ve 150 guruş kıymetinde bir şal hırka ve 50 guruş kıymetinde bir örme pelerin ve 50 guruş kıymetinde bir örme hırka ve 200 guruş kıymetinde resimli filtekos fañila ve 50 guruş kıymetinde yarım düzine elbezi ve 400 guruş kıymetinde 17 adet işlemeli kenar bezi ve 150 guruş kıymetinde 2 hamam takımı ve 3000 guruş kıymetinde bir çift elmas küpe ve 3000 guruş kıymetinde bir çift elmas iğne ve 250 guruş kıymetinde bir kumaş hamam takımı ve 160 guruş kıymetinde bir ziynet altını ve

---

⁴¹⁷ B.Ş.S. B.353/1565

100 guruş kıymetinde bir kordon ve 50 guruş kıymetinde gümüş kaplama bir çift dalyan ve 50 guruş kıymetinde bir çift gümüş kaşık ve 100 guruş kıymetinde bir çift gümüş fincan ve 500 guruş kıymetinde 10 adet gümüş zarf ve 250 guruş kıymetinde 4 adet boya gömleği ve 200 guruş kıymetinde 4 adet iç donu ve 100 guruş kıymetinde 50 adet erkek mendili ve 150 guruş kıymetinde 3 adet zemin gömleği ve 50 guruş kıymetinde 6 arşun alaca ve 50 guruş kıymetinde 4 adet yatak çarşafı ve 60 guruş kıymetinde 3 adet yasdık örtüsü ve 400 kıymetinde bir halı seccade ve 100 guruş kıymetinde bir saten çarşaf ve 100 guruş kıymetinde bir işlemeli çuha seccade ve 200 guruş kıymetinde 4 adet köşe yastığı ve 500 guruş kıymetinde bir yatak ve bir şilte ve 250 guruş kıymetinde bir kumaş yorgan ve 200 guruş kıymetinde bir yeni yorgan ve 90 guruş kıymetinde 3 adet yüz yâlığı, ve 30 guruş kıymetinde 3 adet bir yün yasdık ve 600 guruş guruş kıymetinde bir karyola ve evsat minder ve şiltesi ve 200 guruş kıymetinde ikisi işlemeli 10 adet havlu ve bir sofraya ve 20 guruş kıymetinde bir çift terlik ve 200 guruş kıymetinde bir çift pot ve başlık ve 50 guruş kıymetinde bir çift iskarpin ve 300 guruş kıymetinde bir dikiş makinası ve 400 guruş kıymetinde 10 adet tabak ve 600 guruş kıymetinde 2 düzine fincan ve 25 guruş kıymetinde 15 adet bardak ve 25 guruş kıymetinde 6 adet tabak ve 30 guruş kıymetinde 2 çift kase ve 80 guruş kıymetinde 2 adet kapaklı tencere ve 150 guruş kıymetinde 6 adet sahan ve bir çorba tası ve 60 guruş kıymetinde bir çift kupa ve 100 guruş kıymetinde bir leğen ve ibrik ve 100 guruş kıymetinde bir kenarlı tepsi ve bir teker(sini) ve 40 guruş kıymetinde bir su kabı ve 50 guruş kıymetinde bir bakır sefer kabı ve 40 guruş kıymetinde bir bakır kupa ve sürahi ve 50 guruş kıymetinde bir su bakırı ve 1000 guruş kıymetinde üsküplü tomarlardan bir makad ve 8 adet yastık ve 200 guruş kıymetli sarı yaldızlı bir ayna ve 150 guruş kıymetli bir kitap ve 50 guruş kıymetli bir döşek ve şilte ve 50 guruş kıymetli 2 adet yüz yastığı ve 350 guruş kıymetinde beyaz bir basma yorgan ve 200 guruş kıymetli deriden ma'mul bir sandık ve 20 guruş kıymetinde 4 adet sahan ile bir çorba tası ve 50 guruş kıymetli bir yemek tepsisi ve 40 guruş kıymetli bir tencere ve 500 guruş kıymetli

bir gelinlik entarisi ve 600 guruş kıymetli bir samur kürk ve 1000 guruş kıymetli bir elmas yüzük, mezkûr eşyalar tek vâris olan Necibe Hanımın kızı Emine Hanıma isabet etmiştir.

1337 senesinin Recep ayının 4. gününü görülen bir tereke davasında ⁴¹⁸ ise eşyaların fiyatı ve cinsinden ziyade davanın niteliği dikkat çekmektedir. Hoca Hasan mahallesinden Halime Hanım davayı anlatıp, askerde vefat eden zevcim Ahmet Bey 601 guruş mehr tescili ve adedi 20'şer guruştan 80 guruş kıymetli 4 aded tomar yüzü yasdık ve 50'şer guruştan 100 guruş kıymetli 2 aded evsat minder, ve 100 guruş kıymetli bir aded halı kilim ve 300 guruş kıymetli bir ceviz konsol ve 300 guruş kıymetli bir taş ayna ve 100 guruş kıymetli 2 kar yüzü lamba ve 1500 guruş kıymetli iki saat ve 2000 guruş kıymetli bir tane çarşaf ve 500 guruş kıymetli bir çift kar yüzü lamba ve 100 guruş kıymetli bir çift çorap ve 200 guruş kıymetli bir tencere ve 30 guruş kıymetli 3 aded nühas sahan ve kapağı ve 1000 guruş kıymetli bir kadife palto ki c mân 11380 guruş mehr-i muaccel tesciliyle hüsn akidde mukavele ve tescil olunmuş bulunan mezkûr eşyaları müteveffâ mezbûr Ahmed Bey bana teslim etmiş idi. Askerde vefatından sonra hanım validem eşyalarımı zabt idüp bana virmemekte olduğundan mezkûr eşyaların ve mehr-i müeccel olan 601 guruşun terekeden tarafıma verilmesini talep ediyorum didükte; Valide hanımın avukatı Ahmet Bey ise mezbur müteveffâ Ahmed askerde iken hanımını bir talâk mektubuyla mutallâk ettiğinden mezbur mehr-i müecceli olan 601 guruş validesi sadiye hanıma teslim edilmiş olup, mehr-i müeccelinden de alacağı yoktur. Hüsn-ü akidde yarımşar liralık bir çift altın küpe, yarım liralık altın yüzük mehr-i muaccel olarak kendisine teslim edilmiştir. Bunlardan gayrı diğer eşyalar müeccel olarak tescil olunmamıştır demiş, şâhidlerinde şehâdetleriyle Halime Hanıma terekeden 601 guruş müeccel ve yarımşar liralık bir çift küpe ve yüzük teslim edilmiş diğer eşyalar Ahmed Beyin validesi Halime Hanıma kalmıştır.

---

⁴¹⁸ B.Ş.S. C.203/403

Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)	Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)
Gelin Entarisi	1500	Kadife Palto	1000
Kaput	1900	Pot	200
Fotin Kundura	1800	İskarpın	50
Revolver (tabanca)	1000	Dikiş Makinası	300
Tüfenk	300	Kitap	150
Palto	500	Samur Kürk	600
Ceket	300	Gümüş kenarlı kemer	800
Eteklik Kumaş	200	Bir top Boyama Gömlek Bezi	100
Kadın Çorabı	40	Basma entari	300
Gömlek ve İçdonu	250	Fanila	250
Çevre	100	İç donu	200
Havlu	100	Azab	100
Basma gömleklık	50	Oyalı Yemeni	140
Gelinlik etekliği ve ceket	2000	Uçkur	300
Kürk	600	Şal Hırka	200
Elmasiye Gelin Elbisesi	2000	Yün Eteklik	100
Hassa Bağı	300	Bürümcük eteklik	100
Erkek Gömleği	100	Ökçeli Terlik	150
Mendil	20	Atlas yüzlü Kadifelik	4000
Çorap	40	Kaşmir Hırka	50
İpek Mendil	30	Resümlü Fitekos Fanila	200
El Lambası	20	Örme Pelerin	50
Terlik	100	Örme Hırka	50

Tablo 32: Şer'îye Sicillerinden tesbit edilen Şahsi eşya fiyatları

Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)	Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)
Nühâs kapaklı sahan	50	Bakır sefer Takımı	50
Kebir kapaklı tencere	300	Bakır kupa ve sürahi	40
Çorba Tası	100	Balık Tavası	20
Yumurta Tavası	80	Şerbet Bardağı	5
Yağ Tavası	20	Şerbet Tepsisi	160
Tas	100	Şerbet Sürahisi	20
Leğen ve İbrik	200	İpekli Tutak	20
Yemek Tepsisi	200	Güğümlü	60
Kadaif Tepsisi	200	Kazan	100
Sini	200	Kristal Su takımı	150
Bakraç	100	Mineli Bağçe Tepsisi	150
Kapaklı Tencere	150	Kazganlı Mangal	800
Su Bakırı	150	Mutfak Perdesi	60
Kefgir	50	Tava	200
Dökme Mangal	500	Teker (sini)	200
Bakır Maşası	25	Tepsi	70
Mangal Maşası	25	Tepsi	70
Tabak	10	Kebir Kazgan	3000
Fincan Takımı	300	Börek Tepsisi	150
Su Kupası	30	Kupa	30

Tablo 33: Şer'îye Sicillerinde Tesbit edilen Mutfak eşyaları ve fiyatları

Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)	Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)
Elmas Yüzük	1500	Elmas Gerdanlık	8000
Elmas Küpe	1900	Beşi bir yerde altın	500
Altın Küpe	500	Gümüş üzerine elmas işlemeli Yüzük	1000
Altın Yüzük	250	Altın üzerine elmas işlemeli küpe	2000
Altın Saat	5000	Altın Kordon	100
Gümüş üzerine Altın yıldızlı gerdanlık	2000	Gümüş saat	1500
Beşi bir yerde dolama altını	2500	Elmas Küpe	6000
Pırlanta taşlı yüzük	30000	Altın Yüzük	4000

Tablo 34: Şer'îye sicillerinden tesbit edilen takı fiyatları

Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)	Eşya Cinsi	Fiyatı (gr)
Cevizden Mâmul Çekmeceli konsol	2500	Yasdık Örtüsü	75
Gümüşlük	2500	Yatak Çarşafı	225
Gümüş Hamam Tası	300	Döşek Çarşafı	100
Sırma işlemeli alkadife Boğça	4000	İşlemeli Boğça	300
Yüz Yastığı	200	Karyola	1100
Yün yatak ve yorgan	1250	Karyola takımı	2500
Ceviz sandalye	800	Karyola Çarşafı	300
Kürt Kilimi	3000	Halı Seccade	1200
Kar yüzlü lamba	250	Yeni yorgan	300
Bir takım oda döşemesi	2500	Çerçeveli Ayna	600
Konsol	200	Hassa Perde	100
Lamba	100	Basma yüzlü yorgan	500
Ayna	100	Pamuk minder şiltesi	200
Tomar yüzlü evsât yasdık	85	Tomar minder şiltesi	200
Tomar makad	200	Sedir	100
Yün Döşek	900	Tahtalı Konsol	800
Döşeme yastığı	115	Kadife yastık	100
Pamuk köşe yastığı	100	Boyama Sandık	200
Şilte	1000	Çuka Makad	500
Evsât Minder	200	Boyama sandık	200
Ceviz Konsol	600	Hassadan tenteli minder ve yasdık örtüsü	60
Taş ayna	400	Şal Basmasından yorgan	140
Ceviz sandık	300	Hamam Takımı	300
Şarköy Kilimi	4000	Yün ve ke enden mâmul kilim	300
Basma yüzlü yorgan	400	Yeni seccade	100
Yün Şilte	500	Duvar saati	1500
Baş yastığı	100	Beşik	100
Tül perde	65	Kebir Ayna	500
Tentene örtü (arşunu)	25	Şilte örtüsü ve tentene	300
Döşek çarşafı	200	Tenteneli küstüm yastığı	50
Basma örtü	100	Lamba ve Karpuzu	200
Üç Parçalı hamam takımı	500	Simli Perde	100
Mermer taşlı ceviz konsol	500	Kaliçe	300
İpek çatmalı Yastık	100	Kilim seccade	800
Yün Yatak	800	Deriden Mâmul sandık	200
Çuka Yatak	750	Hassa yaygı	600
Yün Kilim	4000	Keçe	400
İskemle	700	Halı	1500

Tablo 35: Şer'îye sicillerinden tesbit edilen ev eşyalarının fiyatları

1919'da kısa bir süre Bursa valiliği görevini vekâleten yürüten Kürt Mustafa 3 Ekim 1919'da Bekir Sami Bey tarafından görevinden el çektirilmişti. Bu olaydan beş gün sonra İstanbul'da Bab-ı Aliye bir dilekçe ile başvuran Kürt Mustafa bir takım özel eşyalarının Bursa'da görevlilerce gasb edildiğini bildirmiştir.⁴¹⁹ Bizde bu eşyaların tablo haline getirerek fiyatlar ve eşyalar hakkında fikir vermesi açısından konumuza dahil ettik.

EŞYANIN CİNSİ	Fiyatı (Lira)
Biri sinekârî kâmilen, diğeri târ ve budf ipek olan	
Fevkalâde iki seccade	950
18 ayar altın kol saati	50
Kabzası kısmen altın musannâ bir baston	35
İkisi altın, dördü gümüş kahve fincanı zarfi	50
Kapağı 18 ayar altın zarif bir antika hokka	25
Plâtin ve Altından ma'mul mühür zinciri	60
İmamesi altın ve dört inci olan panzehir tesbih	120
6 Adet ince yün fanila	40
Sinekârî renkli ipek seccade	30
Evrakı Nakdiye	170

e- Mahkeme Harçları

Kadınların davalardan alacakları harçlar giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi kanunnâmeler yoluyla belirlenmiştir. Bu suretle kişilerin herhangi bir haksızlığa uğramaları ve mahkemelerde de yolsuzlukların önüne geçme amaçlanmıştır.

Fatih kanunnâmesinde, Tacüt-Tevarihte harçlarla ilgili çeşitli rakamlara rastlıyoruz.⁴²⁰ Bizde incelediğimiz döneme ait mahkeme harçlarından örnekler vererek, iktisadi hayat içinde mahkeme masrafları ile ilgili bir fikir sahibi olmaya çalıştık. İncelenen döneme ait belgelerin numaralarının hemen yanında harç adı

⁴¹⁹ ERDEHA, a.g.e. s.339

⁴²⁰ Konuyla ilgili Bkz. AKGÜNDÜZ, *Kanunnameler*, Fatih Kanunnamesi C.I K. Sultan Süleyman Kanunnamesi C.4 Berât ve Hükümlerden alınan vergiler Kanunnamesi C.4 Berât ve Hükümlerden alınan vergiler Kanunnamesi s.673-678, Şer'îye sicilleri rûsum kanunnamesi s.679-680, C.9 Kazasker ve Kudat Rûsumu Kanunnamesi s.143-147

altında belirtilen harç miktarlarını biz de ortalama ücret olarak değerlendireceğiz. Ancak incelenen dönemin hemen öncesine ait olan C.212, R.1333-1334, M. 1917-1918 yıllarına ait olan bu defterde harçların masraf dökümünün yapıldığını görüyoruz. Bizde bu defterin tarihi bizim döneme yakın olduğu için birkaç örnek vererek toplam miktarın kendi içindeki masraf dağılımını görmeyi amaçladık.

Örneğin; C.212 nolu defterde 1 numaralı verâsetle ilgili davadan ⁴²¹ mahkemenin aldığı toplam bedel 73 guruş olup, bunun 25 guruşu harç (vergi), sûreti 20, varakası 19, pulu 7 guruş 20 pare tebliğ pulu 1 guruş 20 pare olarak belirtilmektedir. Aynı defterde 154 numaralı verâset davasında ise harç 119 guruş 20 pare asıl ilâm pulu 8 guruş, sûret pulu 5 guruş, sûret harcı 20 guruş, varakası 19 guruş ve tebliğ pulu 1 guruş 20 paredir.

Aynı deftere ait olan bir nafaka davasından ise aslı için 15, sûret 10, pul 8 guruş 520 pare, tebliğ pulu 1 guruş 20 pare olmak üzere toplam 35 guruş ücret alınmıştır. ⁴²²

Görüldüğü gibi dava'nın niteliği, konunun taraflara bildiriği gibi çeşitli konular masraf miktarını değiştirebilmektedir.

1919 yılında vekâlet tescili 40 guruş ⁴²³, verâset sûreti 10 guruş ⁴²⁴, vâsi 25 guruş ⁴²⁵, mehir 25 guruş ⁴²⁶, boşanma 40 guruş ⁴²⁷, rüştü ilâm 20 guruş ⁴²⁸, eşya davasından ise 228 guruş 30 pare ⁴²⁹ masraf ücreti alınmıştır.

1920 yılında ise talâk 10 guruş ⁴³⁰, nafaka 15 guruş ⁴³¹, vesâyet 10 guruş ⁴³²,

⁴²¹ B.Ş.S. C.212/1

⁴²² B.Ş.S. C.213/70

⁴²³ B.Ş.S. B.353/1294

⁴²⁴ B.Ş.S. B.353/1298

⁴²⁵ B.Ş.S. B.353/1305

⁴²⁶ B.Ş.S. B.353/1335

⁴²⁷ B.Ş.S. B.353/1347

⁴²⁸ B.Ş.S. B.353/1329

⁴²⁹ B.Ş.S. B.353/1341

⁴³⁰ B.Ş.S. B.353/1451

⁴³¹ B.Ş.S. B.353/1483

⁴³² B.Ş.S. B.353/1484

verâset 20 guruş⁴³³, rüşt-ü ilam 177 guruş 20 pare⁴³⁴, eşya davasından 571 guruş⁴³⁵, nikâh feshinden 50 guruş⁴³⁶, tereke dökümünden 713 guruş⁴³⁷, vekâletten 40 guruş⁴³⁸, vakfiyeden 20 guruş⁴³⁹, mehir davasından ise 12 guruş 20 pare⁴⁴⁰ harç başlığı altında ücret alındığını görmekteyiz.

1921 yılında davay-ı rüştten 10 guruş⁴⁴¹, vekâletten 40 guruş⁴⁴², tevfiz izninden 25 guruş⁴⁴³, talâkıddan 15 guruş⁴⁴⁴, nikâh izninden 20 guruş⁴⁴⁵, nafakadan 20 guruş⁴⁴⁶, mehirten 10 guruş⁴⁴⁷, vâsiden 25 guruş⁴⁴⁸, zevciyetten 25 guruş⁴⁴⁹, eşya davasından 315 guruş⁴⁵⁰, tereke dökümünden ise 584 guruş 30 pare⁴⁵¹ harç ücreti alınmıştır.

1922 yılında ise nafakadan 10 guruş⁴⁵², vekâletten 40 guruş⁴⁵³, vesâyetten 25 guruş⁴⁵⁴, verâset davasından 40 guruş⁴⁵⁵, tevfiz izninden 50 guruş⁴⁵⁶, ibradan 75

⁴³³ B.Ş.S. B.353/1537

⁴³⁴ B.Ş.S. B.353/1571

⁴³⁵ B.Ş.S. B.353/1550

⁴³⁶ B.Ş.S. B.353/1634

⁴³⁷ B.Ş.S. B.353/1525

⁴³⁸ B.Ş.S. B.353/1353

⁴³⁹ B.Ş.S. B.353/1363

⁴⁴⁰ B.Ş.S. B.353/1405

⁴⁴¹ B.Ş.S. C.203/88

⁴⁴² B.Ş.S. C.203/105

⁴⁴³ B.Ş.S. C.203/125

⁴⁴⁴ B.Ş.S. C.203/122

⁴⁴⁵ B.Ş.S. C.203/250

⁴⁴⁶ B.Ş.S. C.203/48

⁴⁴⁷ B.Ş.S. C.203/40

⁴⁴⁸ B.Ş.S. C.203/19

⁴⁴⁹ B.Ş.S. C.213/63

⁴⁵⁰ B.Ş.S. C.213/89

⁴⁵¹ B.Ş.S. C.203/323

⁴⁵² B.Ş.S. C.171/519

⁴⁵³ B.Ş.S. C.171/520

⁴⁵⁴ B.Ş.S. C.171/521

⁴⁵⁵ B.Ş.S. C.171/524

⁴⁵⁶ B.Ş.S. C.171/534

guruş⁴⁵⁷, zevciyetten 50 guruş⁴⁵⁸, eşya davasından 232 guruş 20 pare⁴⁵⁹, mehirden 143 guruş 20 pare⁴⁶⁰, talâkı ddan 62 guruş 20 pare⁴⁶¹ alınmıştır.

1923'e gelindiğinde ise vâsi den 25⁴⁶², verâset davasından 50 guruş⁴⁶³, nafakadan 40 guruş⁴⁶⁴, zevciyetten 850 guruş⁴⁶⁵, mehirden 125 guruş⁴⁶⁶, talâkı ddan 20 guruş⁴⁶⁷, sagire tesliminden 70 guruş⁴⁶⁸, eşya davasından da 170 guruş⁴⁶⁹, harç alınmıştır.

Son olarak 1924 yılında zevciyetten 70⁴⁷⁰, nikâh feshinden 40⁴⁷¹, borç ilâmından 270⁴⁷², mehirden 52⁴⁷³, nafakadan 90⁴⁷⁴, vâsiden 25⁴⁷⁵, verâsetten 100⁴⁷⁶, sagire tesliminden 70⁴⁷⁷, rüştü ilâmdan 52⁴⁷⁸, ve müteveli tayininden 120 guruş⁴⁷⁹ harç alınmıştır.

Bütün bu verilen miktarlar defterlerde harç olarak belirtilmiş, C.212 nolu

-
- 457 B.Ş.S. C.171/537
 458 B.Ş.S. C.171/538
 459 B.Ş.S. C.171/582
 460 B.Ş.S. C.213/233
 461 B.Ş.S. C.213/249
 462 B.Ş.S. C.218/1
 463 B.Ş.S. C.218/2
 464 B.Ş.S. C.218/19
 465 B.Ş.S. C.218/28
 466 B.Ş.S. C.218/34
 467 B.Ş.S. C.218/59
 468 B.Ş.S. C.218/71
 469 B.Ş.S. C.218/234
 470 B.Ş.S. C.218/437
 471 B.Ş.S. C.218/439
 472 B.Ş.S. C.218/443
 473 B.Ş.S. C.218/444
 474 B.Ş.S. C.218/454
 475 B.Ş.S. C.218/460
 476 B.Ş.S. C.218/311
 477 B.Ş.S. C.218/339
 478 B.Ş.S. C.218/381
 479 B.Ş.S. C.218/313

defterde olduğu gibi pul, suret vs. masraflar detaylı olarak verilmemiştir. Vergi ve tüm masraflar bu miktarların içinde olmalıdır. Fakat tüm belgelerdeki fiyatların birbirleriyle farklı olması kimi zaman tüm masrafların birlikte verildiğini, kimi zamanda sadece vergi miktarlarının kaydedildiğini bize göstermektedir.

Genellikle sûret miktarı 10 ila 40 guruş arasında değişmektedir. Fakat harç miktarları oldukça farklı fiyatları kapsamaktadır. İncelenen dönemde tek birbirini tutan fiyat vekâlet davalarındaki harç miktarlarıdır. bütün dönem boyunca vekâlet belgelerinde harç ücreti 40 guruş olarak kalmıştır. Eşya davası ve terekelerde eşyaların cinsi ve fiyatının belirtildiği belgelerde yüksek harç miktarlarına rastlamaktayız.

Ayrıca belgelerin bazılarında harç ibaresinin hemen altında askeri yazısıyla karşılaşıyoruz, asker olan askerde veya savaşlarda ölen kişilerle ilgili belgeler askeri olarak değerlendirilmiş bu davalardan harç alınmamıştır.

SONUÇ

Bursanın fethinden günümüze kadar hemen hemen her dönemi için araştırma yapılmıştır. Bursa Şer'iyeye sicilleri ise Bursa'nın tarihi geçmişinin aydınlatılmasında çok önemli bir yere sahip olan arşiv vesikalarıdır. Özellikle sicillerin tarihinin H.800'lü yıllara kadar uzanması değerlerini ve önemlerini daha çok arttırmaktadır.

İncelenen dönemde Şer'iyeye sicillerinde siyasi yazışmaları veya döneme ilişkin idari bilgileri göremiyoruz. Çünkü II.Mahmut'la birlikte kurulan Nizami mahkemeler, ayrıca 1867'den sonra teşekkül eden Belediye örgütleriyle birlikte şehri lerin yönetimi kadılarından Belediyelere intikal etmiştir. Daha önce askeri-idari yönetim biriminin başında olan kadılar bu tarihten sonra görev alanları daraltılarak sadece hakim vasfını sürdürmeye başladılar. Doğal olarak merkezle irtibatları da sınırlanmış oldu. Ayrıca Belediyelerin teşkilinden sonra fiyat tesbiti gibi iktisadi hayatta çok önemli bir yere sahip olan narh müessesesi de Belediyelerin yetki alanına girdi.

Konumuza kaynaklık eden Bursa Şer'iyeye sicilleri, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde tutulmuş olup, Kurtuluş savaşından sonra kabul edilen yeni yasalar ve adalet teşkilatının yeniden yapılanmasıyla son dönemlerini yaşamıştır. İncelenen döneme ait sicillerde Kurtuluş savaşı veya Bursa'nın işgaliyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadı. Sosyal anlamda ise her türlü bilgiyi sicillerde bulmak mümkündür. Özellikle toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumunun yapılanması ve bozulması durumundaki uygulamalar, miras hukuku gibi konularda çok değerli bilgiler içermektedir. İncelenen dönem Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ve Cumhuriyetin ilanı da dahil ortalama altı yılı kapsamaktadır. Sicillerde ortaya çıkan her türlü belge ayrı ayrı tez konusu olabilecek mahiyette ve çeşitliktedir.

Döneme ilişkin 190 tane mahalle, 115 tane de karye ismi tesbit edildi.

Kuşkusuz sadece yer adları bile yeni bir araştırmaya kaynaklık edebilecek boyuttadır.

Terekelerden eşya isim ve fiyatları tesbit edildi. Böylece Türk toplumunun geleneksel ev dekorundaki somut değişiklikleri görebiliyoruz. Özellikle batılı tarzda, koltuk, sandalye, konsol, kanep ve karyolanın eski tip minderli yer döşemelerinin yerine geçtiğini görüyoruz.

Ayrıca toplumun etnik yapısı hakkında da değerli bilgiler elde edilmiştir. 1923 senesine kadar Bursa halkı ile iç içe yaşayan Rumlar ve Ermeniler Bursa'nın tüm mahallelerine dağılmış durumdadırlar. Yahudilere ise sadece Kuruçeşme mahallesinde rastlamaktayız. Yine Ermeni ve Rumlar Bursa'nın bir çok karyesinde sakindiler. Savaşın bitimiyle birlikte gayri müslim nüfus önemli ölçüde azalmış, yapılan nüfus mübadelesi ile Rumlar Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Ermeniler ise Kurtuluş Savaşı esnasında Yunanlılarla işbirliği yapmışlar, savaş bitiminde de Yunanlılardan evvel Bursa'yı terk etmişlerdir.

Ayrıca çeşitli dönemlerde Bursa'ya Kafkasya'dan ve Balkanlardan gelen göçmenlerle ilgili bilgilere rastlıyoruz. Bu göçmen guruplar Ruscuk, Hocahasan, İntizam, Çırpan, Alaca, Hırka, Yıldırım mahallelerini kurmuşlardır.

Vakıflarla ilgili belgelerin azlığı dikkat çekicidir. Bunun sebebi de savaş ve işgal sebebiyle hem ekonomik yetersizlik hem de asayişin yeterince sağlanamamasıdır.

Bursa'nın üretim, tüketim, ihracat ve ithalat gibi ekonomik olayları Bursa Vilâyet salnâmelerinden tesbit edilebilmektedir. Balkan savaşlarıyla birlikte başlayan savaş döneminden önce yüksek seviyede olan üretim ve ihracat miktarları Kurtuluş Savaşı sonunda yarı yarıya azalmış durumdadır. Bursa'daki ipekböceği üretimi ve ihracatı da önemli ölçüde azalmıştır.

Bursa'nın iklimi her çeşit üretime elverişlidir.16,17,18 nolu tablolarda bu çeşitliliği görmek mümkündür.

Nafaka ve Mehir miktarlarından, tereke dökümlerinde yer alan eşya fiyatlarından kısıtlı da olsa iktisadi duruma ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Döneme ait yiyecek ve eşya fiyatlarına dair bilgiler ise Bursa Belediyesi Meclis kararlarından tesbit edilmiştir. Konumuzun temel kaynağı Bursa Şer'îye sicilleri olmasına rağmen tezin ikinci bölümüne temel kaynak Bursa Belediyesi Meclis kararlarını gösterebiliriz. Zira narh tesbiti Belediyece yapıldığından eşya ve ürün fiyatlarını Belediye kayıtlarından tesbit etmek durumundayız.

Bursa Belediyesi Meclis Kararları'nda en az Bursa Şer'îye sicilleri kadar öneme sahip olan arşiv belgeleridir. Milli Mücadelede Bursa ile ilgili yapılmış çalışmaları incelerken henüz bu döneme ait Bursa Belediyesi Meclis kararlarının hiç incelenmediğine şahit olduk. Milli Mücadelede Bursa ekonomisini aydınlatacak en önemli kaynaklardan birisi de bu belgelerdir. Bizce tezi öne çıkaracak olan konu, II. Bölümü oluşturan Bursa'da iktisadi yapıyı anlatan kısımdır. Çünkü şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, Milli Mücadele de Bursa'nın ekonomik yapısına ilişkin bilgiler gün ışığına çıkarılmamıştır. Bu açıdan tez böyle bir konuyu inceleyecek olanlara başvuru kaynağı teşkil edecektir.

Ayrıca Bursa Belediyesinde çalışanlara ait maaş defterleri incelenerek, ortalama maaş miktarları ve her türlü ürün ve mal fiyatları karşılaştırılarak dönem içinde iniş ve çıkışlar tesbit edildi. Buna göre 1919'da mal ve ürün fiyatları en yüksek seviyede iken bu tarihten sonra fiyatlar istisnalar hariç düzenli inişe geçmiştir. Maaşlar ise genelde 1919-1922 yıllarında sabit kalırken 1923 yani savaşın bitimiyle birlikte önemli ölçüde artmıştır. Buna göre savaşın başlangıcında ücretler düşük, ürün fiyatları yüksekken savaş bitiminde ters orantı ile maaşlar yükselmiş ürün fiyatları düşmüştür. Kurtuluş savaşı boyunca piyasada bir çok ürün özellikle yaş sebze ve meyve bulunamamıştır. 1923 yılından itibaren ise piyasada her türlü yiyeceği bulmak mümkün olmuştur. Savaşın başındaki olumsuz tablo yavaş yavaş yerini istikrara bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA
I. ARŞİV BELGELELERİ

A- BURSA şer'iyeye Sicilleri

B.353

C.203

C.218

C.171

C.213

C.212

B- Bursa Belediyesi Meclis Kararları

1919-20, 21, 22, 23, 24

C- Bursa Belediyesi Personel Maaş Defterleri

1919-20, 21, 22, 23, 24

II- OSMANLICA ESERLER ve GAZETELER

Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa, 1327.

Abdülkadir, Kadri, *Bursa Rehberi*; Bursa Muin-i Hilal Matbaası Bursa, 1329.

Bursa Vilayeti Baş Kitabeti, *Bursa Vilayetinde Yunan Fecayii*, Bursa 1341.

Bursa Vilayeti Salnamesi, 1927 senesi Def'a 35, Bursa Vilayet Matbaası.

Bursa vilayet salnamesi, 1925 Senesi Def'a 34, Bursa Vilayet Matbaası.

Ertuğrul Gazetesi, 19 Mayıs 1924 No: 752.

-----, 10 Mart 1924 No:733.

-----, 4 Şubat 1924 No: 723.

Hasan Taib, *Hatıra Yahud Mirat-ı Bursa*, Bursa Vilayet Matbaası, 1323.

KEPECİOĞLU Kamil, *Bursa Kütüğü*, C.I, II, III, IV

III- KİTAPLAR ve MAKALELER

ABİDİN, Hayrettin, Tarihte Ankara İstiklâl Harbi ve *Bursa Hatıratı*, Ankara,1934.

Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*, İstanbul,1982.

ATAR, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşl. Başk. Yay. Ankara, 1985.

AKBULUT, Rükneddin, *Herşeyi İle Bursa*, Sulhi Ceren Matbaası, İstanbul, 1957.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai Tarihi*, C.I, II, Ankara, 1979.

AKKILIÇ, Yılmaz, *Bursa Tarihi*, Bursa Hakimiyet, Bursa,1986.

-----, *Kurtuluş Savaşında Bursa, Kültür Sanat ve Turizm Vakfı*, Bursa,1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, C.I, II, İstanbul, 1990.

-----, *Şer'iyeye Sicilleri* C.I, II, TÜDAV, İstanbul, 1988.

-----, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.1, 3, 4, Fey vakfı Yay. İstanbul,1990.

AKGÜN, Necati, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*, Bursa,1994.

ATAMAN, Sedat, *Bursa Tarihçesi*, Bursa,1938.

ATATÜRK, M.Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Haz. Zeynep KORKMAZ, Ankara,1998.

ATLANSOY, Kadir, " *Tarih İçinde Bursa'nın Gelişimi*" *Yedi iklim*, s.40, İstanbul,1995.

BERKAN, Ömer, L., “*Osmanlı İmparatorluğunda Fiyat Hareketleri*” *Bellekten C.XXXIV*, Ankara,1997.

-----, “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler*” *V.D. C.II*, Ankara,1942.

BAYKAL, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, B.E.E.S.K. Bursa,1993.

-----, *2000 yıllık Bursa Belediyesi*, Bursa,1976.

BERKİ, Şakir, “*İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları*”, *V.D.S.X* Ankara,1973.

BERKİ, Ali Himmet, *İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal*, Diyanet İşl. Başk. Yay. Ankara,1980.

CANSEVER, Turgut, *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler*, İstanbul,1995.

ÇETİN, Osman, *Sicillere Göre Bursa’da İslamlaşma Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, T.T.K, Ankara,1994.

-----, “*Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar*” *U.Ü İlahiyat Fak. S.2, C.II* Bursa,1987.

DOĞANTAN, Tefik, *İstiklal savaşından Bursa Bölgesinde Cereyan eden Harekat*, Ankara,1940.

EĞİLMEZ, M.Şükrü, *Milli Mücadelede Bursa*, Tercüman yay. İstanbul, 1981.

ENER, Suat, *İstiklal Harbinin Ana Hatları*, Ankara,1973.

ERİKAN, Celal, *Komutan ATATÜRK*, İş Bankası Yay, Ankara,1972.

ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul,1993.

ERGENÇ, Özer, “*Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri*,” *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara,1980.

-----, “*Osmanlı Şehrindeki Mahallelerin Nitelikleri Üzerine*”

Osmanlı Araştırmaları IV. Ankara,1984.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, C.II Üçdal Neşriyat, İstanbul,1976.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*,Çev: Neyyir KALAYCIOĞLU, İstanbul,1993.

FERRUH, Ömer, *İslam Aile Hukuku*, Sebil Yayınevi, İstanbul,1969.

GÖKSEL, Burhan, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara,1998.

GÜNEŞ, İhsan, "*Bursa'nın Yunan Ordusu tarafından işgali ve Bunun Doğurduğu Tepkiler*" II. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara,1985.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. yy.Osmanlı'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, T.T.K, Ankara,1995.

HINZ, Walther, *İslamda ölçü Sistemleri*, Çev: Acar Sevim, Ed.Fak.Basımevi, İstanbul,1990.

HÜLAGÜ, Orhan, *Milli Mücadelede Bursa Vilayetindeki Yunan Vahşeti ve Öldürülen Türklerin İsimleri*, Tüдав, Ankara,1996.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacüt-tevarih*, C.I-V, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak.Yay. Ankara,1992.

İNALCIK, Halil, "*Bursa DİA*", C.VI. İstanbul,1995.

-----, "*Mahkeme*" İ.A. C.VII. meb, İstanbul,1995.

-----, "*Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler*",Belgeler C.X. Sayı. 14 T.T.K, Ankara,1987.

İMAM MALİK, *El-Muvatta* C.II, İstanbul,1982.

İMRE, Zahit- *Türk Miras Hukuku*, İstanbul,1978.

İŞPİRLİ, Mehmet, "*Osmanlı Devletinde Kazaskerlik*" *Bellekten*, C.LXI. Sayı 232, T.T.K Ankara,1987.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C.II. Emre Yay. İstanbul,1993.

KARAMAN, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, C.I. İstanbul, 1996.

KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Mahalle İmamların Bazı Görevleri” *İslam Med. Mecmuası*, 4/8 Ankara,1982.

KEPECİOĞLU, Kamil, “Bursada Şer’i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihi Bilgiler Vesikalar” V.D, C.II Ankara,1942.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü” V.D Sayı: 2 Ankara,1942.

KÖSEOĞLU, Neşet, *Tarihte Bursa Mahalleleri*, Bursa,1946.

KURT, Abdurahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Bursa,1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat- “1009(1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul’da Eşya ve Hizmet Fiyatları”, *İstanbul Ün. Ed.Fak. Tarih Enst. Dergisi*, İstanbul,1979.

-----, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998.

MARDİN, Ebul’ula, “Kadı” İ.A. MEB C.VII, İstanbul,1997.

MUMCU, Ahmet, “Bir masaldı Bursa” *Atatürk ve Bursa*, Yapı Kredi Yay, İstanbul,1996.

Molla HÜSREV, *Gürer ve Dürer Tercümesi*, C.IV, İstanbul,1980.

NESEİ, *Sünen-ün Nesei* C.V, İstanbul,1981.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Bursa işgal, özgürlük ve Cumhuriyet Günleri” *Cumhuriyet Sürecinde Bursa*, Olay Gazetesi Yay. Bursa,1998.

ONAR, Mustafa, *Atatürkün Kurtuluş Savaşı Bursa Yazışmaları*, Ankara, 1992.

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret İŞILTAN, T.T.K. Ankara,1991.

ÖCALAN, H. Basri, *B.97/302 Nolu Bursa Şer'iyeye Siciline Göre Bursa'da Hayat* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul,1992.

ÖNDER, Mehmet- *Atatürk'le Adım Adım Türkiye*, Ankara,1984.

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadelimiz*, T.T.K Ankara,1988.

PAKALIN, M.Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-II, İstanbul, 1983.

PAMUK, Şevket, *100 soruda Osmanlı – Türkiye iktisadi Tarihi*, İstanbul, 1990.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “*Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı olarak Kudat'ül-kadı*” Ankara,1982.

SEVİM, Sezai, *Bursanın B.118/332 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara,1987.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamûs-ı Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul,1989.

TANRIÖVER, H.Suphi, “*Bursa'nın Geri Alınması*”*Türk Kültürü*, Sayı, 356, Ankara,1992.

Taylan Mustafa, *Bursa Basını*, Bursa Gazeteciler Cemiyeti Yay. Bursa, 1997.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları C.I-IV, İş Bankası Yay. Ankara,1985.

UNAT, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu*, T.T.K. Ankara,1988.

ULUDAĞ, O.Şevki, “*Bursa Kadifeleri*” *Bellekten*, 3-4, C.I, Ankara,1937.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, T.T.K Ankara,1988.

-----, "*Şer'i Mahkeme Sicilleri*" Ülkü, Temmuz Ankara, 1935.

YAMAN, T.Mümtaz, "*Şer'i Mahkeme Sicilleri*" Ülkü, İlk Teşrin Ankara, 1938.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "*Vakıf*" İ.A. MEB, Yay. C.II Ankara,1985.

-----, "*Türk Kültür Sistemi içinde Vakfın Yeri*" *Türk Kültürü*, sayı 281, Ankara,1986.

YENEN, Zekiye, *Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul,1988.

YINANÇ M.Halil, "*Bursa*" İ.A. MEB Yay. C.II Ankara,1985.

YILDIRIM, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, C.II Konya,1980.

YÜCEL, Yaşar, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara,1992.

YÜCELT, Nazım, "*19. Asırda İstanbul*" *Halkevi Dergisi*, Bursa,1934.

-----, "*Geçmişte Bursa'da Görülen Düğün Adetleri*" *Halkevi Dergisi*, Sayı.93, Bursa,1949.

-----, "*Milli Mücadele Bursa*" *Türkün Dergisi*, Mayıs Bursa, 1938.

EKLER

EK-1 B. 353/1544

Harç 20 guruş

Mahsure-i Burusanın simidçi mahallesi sakinlerinden zat-ı zeyl-i vesikada muharrirü'l-müslimin ta'rifiyle mu'arefe Şükriye Hanım ibnet-i İsmâil Meclis-i şer'de mahalle-i mezkûr ahalisinden zat-ı mu'arifan-ı mezburanın ta'rifiyle ma'rife Mehmed Ağa ibn-i Ahmed Temur muvacehesinde takrir-i kelâm idüb 351 guruş mehr-i mü'eccel tesciliyle 10 senedir zevci salih dahlim mezbür Mehmed Ağa ile beynimizde hüsn-ü mu'aşeret olmadığından bana mehr-i mü'eccel mezkurum olan meblağ-ı mezkur 351 guruş ile nafaka-i iddetimden ferağa olub hal'i hâliya olduğumdan iş bu meclis-i şer'de bi'l-rıza hal' olub ibtida'i zevciyetimizden bu ana değin hukuk-u zevciyet muta'allaka kaffe-i davayı ve mutabelat ve eyman ve muhâsemâtdan zevc-i sabikum mezburun zimmetini ibrâ ve iskâta oldahi ber-vech-i muharririnim zimmetini ibrâ ve iskât eyledik didikde gibbe't-tasdikü'l-şer' mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmis hamis aşar min şevval'ül-mükerrem Li-sene sitte ve selasin ve selase ve elf.

Şuhudu'l-hal _____

Kale-i umur Bey mahallesinden Hacı Refi' Efendi bin Hacı Rıza bin Abdullah

Abdal mahallesinden Ali Çavuş bin Bektaş bin İbrahim v̄ Gayrihim _____

Ek-2 C.203/60

Harç Askeri

Mahruse-i Burusanın intizam mahallesi sakinlerinden zat-ı zeyl-i vesikada muharrirü'l-müslimin ta 'rifleriyle mu 'arefe Mezide Hanım ibneti Ramazan Meclis-i Şer'i Şerifi Enverde Mahalle-i mezkure ahalisinden ve taht-ı silahda iken vefat iden Haşim ağa ibn-i Hasan bin Abdullahın veraseti zevce-i menkuhemiz ve kerimesi bulunduğum cihetle benimle ferasetinden hasıl ve benden mütevellid sulbi sagir oğlu Hüseyine münhasradır deyu takrir ve Mahalle İmamı Hakkı Efendi ibn-i Mehmed bin Ahmed ve Muhtarı Süleyman Ağa ibn-i İbrahim bin Abdullahın ve 'azadan Ahmed bin Mehmed bin Abdullah ve Hacı Yusuf bin Abdullahın 1334 senesi Kanun-i evvelinin 7. Günü tarihli ilmuhaber ve zeyl-i vesikada isimleri muharrir-i muhberanın 'ala tarikü's-şehade ihbarlarından inde 'ş şer 'il – anur tahkik itmiş olmağla bu suretde matluen mirasları 8 sehim itibarıyla bir sehmi zevci mezbureye ve 7 sehmi ibn-i sagir mezbureye isabet etmeğın ma vak 'a bit – taleb ketb olundu.

Fi '1 – yevmis tıs'in min şehri Rebiü '1 evvel Li sene seb 'i ve selasin ve selase ve elf.

Şuhudu'l – hal _____

İntizam mahallesinden Rasim efendi ibn-i sadık bin Nuri

Mahalle-i mezkureden Hasan efendi ibn-i Memduh bin Abdullah

Ve Gayrihim _____

Ek-3 B. 353/1542

Harç 15 Guruş

Mahruse-i Bursa'nın Yeni Bezzaz mahallesinden olub Bursa Merkez tevkifhanesinde taht-ı tevkifde bulunan ve muhafız Jandarma neferiyle Sevk idilirken zat-ı zeyl-i vesikada muharrirü'l – esami-i mürteza Azmi Bey ibn-i Hacı Zeynel Efendi Meclis-i Şer'i Şerifi enverde bi tav 'ı takrir-i kelâm idüb 501 guruş mehr-i mü'ecceli müsemma nikah-ı sahih-i Şer ' ile zevci menkuhe medzul-ı biham mudanya kazasına tabi ' Misi yolu karyesinde sakin rençber Mustafa Efendinin kerimesi Şükriye Hanımı talak-ı selâse ile mutallık eyledim dimeğin ma vak 'a bi 't – taleb ketb olundu.

Fi'l – yevmis sabi ' zilkade-i Şerife Li sene sitte selasen ve selase ve elf.

Şuhudu'l-hal _____

Simitçi mahallesinden Ahmed Efendi ibn-i İsmail bin Mehmed

Saray Mahallesinden Mustafa Efendi ibn-i Ahmed bin Abdullah.

Ve Gayrihim

EK-4 C.213/183

Harç 15 guruş

Mahruse-i Burusanın Canbazlar karyesinde sakın iken bundan akdem vefat eden Hacı Mehmed oğlu İsmail ağanın Sulbiye sahihe kızı 8 yaşında Şerife ve Mü'effen vefat eden müteveffay-ı mezbur Hacı Mehmedin diğer oğlu Mustafanın Sulbiye sahihe kızı 5 yaşında Nazmiyenin Vasi'-i muhtar ve mansûb ve Veliy-i cebri olub vakt-i reşid ve sedadlarına değin tesviye-i umurlarına kibel-i şer'den bir vasinin nasb ve ta'yin ehem ve elzem ve mezbure şerifenin validesi Nebiye ve Nazmiyenin Validesi Emine ve vesâyetinden istinkâf itibarıyla sagiran-ı mezburanın anneleri mezkur canbazlar karyesinde sakine zat-ı mu'arefe hâzıran-ı bi'l-Meclis Hayriye Hanım ibneti Hacı Mehmedin emanetiyle Mu'arefe ve istikametiyle mevsûfa umur-u vesâyeti her vechile ibkayla takdire olduğu mezkûr u canbazlar karyesi hey'et-i ihbariyesinden muta' 'ılm-uhaber ve zeyl-i vesikada isimleri maharrir-i muhberanın Meclis-i Şer 'de 'ala tarikü's-şehade vukû' bulan ihbarlarından 'inde's-şer'i ittifak etmekle sagiran-ı mezburanın vakt-i reşid ve sedadlarına değin tesviye'i umurlarına anneleri mezbure Hayriye Hanım Kibel-i şer'den ber vech-i hasbi vasi nasb ve ta'yin olunub ol-dahi vesayet-i mezkûreyi Kabul itmeğın ma-vak'a bit-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmül-a'sar min muharremü'l-haram li sene semane ve salasin ve selase mie ve elf.

Şuhudu'l hal _____

Dereçavuş karyesinden Emin ağa ibn-i Yusuf

Karye-i mezkureden Tevfik bin Mehmed ve Gayrihim _____

EK-6

شهر بورصة مجلس بلدی مقررانی

قرار	امضاء	خلاصه	مبصر	باش کاتب
نومردوسی	تاریخی	نومردوسی	۱۶۶	۱۶۶
۱۶۶	۱۶۶	مزایه فراست		

ردیف	شرح	مبلغ
۱	سایر تقصیرات	۴۹۵۰۰۰
۲	سرمایه تقصیرات	۷۰۰۰
۳	کتابخانه های جوانان و بزرگسالان	۲۸۰
۴	موردی و کتبه بازار و طاق	۲۰۰
۵	کتبه	۵۵۰
۶	انجمن بزرگسالان و جوانان	۵۴۷
۷	هیئت تحقیق و پژوهش	۷۶۰
۸	یون موده انجمن نوجوانان	۸۰۰
۹	سایر خانی جوانان و بزرگسالان	۲۰۰

اجود خانی محرم ... بهر قدر ادب ... حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه قطعاً احکام
تتبع باید بدیند اینی تقصیرات ... بهر قدر ادب ... حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه قطعاً احکام

امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا

